

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

**Бібліотекознавство.
Документознавство.
Інформологія**

**Library Science. Record Studies.
Informology**

*Науковий журнал
Виходить щоквартально
Заснований у лютому 2004 р.*

*№ 4
2016*

Наш передплатний індекс: 86544

БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО. ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО. ІНФОРМОЛОГІЯ

Журнал індексується в міжнародних базах даних:

Science Index (РІНЦ); Google Scholar; Research Bible; Polish Scholarly Bibliography; BASE

Засновник і видавець – Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

Головний редактор – Литвин С.Х.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Литвин С.Х. – доктор історичних наук, професор, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв (НАКККіМ), головний редактор

Петрова Л.Г. – доктор педагогічних наук, професор, НАКККіМ, заступник головного редактора

Добровольська В.В. – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, НАКККіМ, відповідальний секретар

Бездрако В.В. – доктор історичних наук, професор, Київський національний університет культури і мистецтв

Боряк Т.Г. – кандидат історичних наук, НАКККіМ

Веденєєв Д.В. – доктор історичних наук, професор, НАКККіМ

Давидова І.О. – доктор наук із соціальних комунікацій, професор, Харківська державна академія культури

Дубровіна Л.А. – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України

Кобелев О.М. – доктор наук із соціальних комунікацій, професор, Харківська державна академія культури

Кулешов С.Г. – доктор історичних наук, професор, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства

Кушнарєнко Н.М. – доктор педагогічних наук, професор, Харківська державна академія культури

Лобузїна К.В. – доктор наук із соціальних комунікацій, Національна бібліотека ім. В.І. Вернадського

Ляхоцький В.П. – доктор історичних наук, професор, Державна архівна служба України

Маркова В.А. – доктор наук із соціальних комунікацій, Харківська державна академія культури

Мотульський Р.С. – доктор педагогічних наук, професор (Білорусь, Мінськ)

Папакін Г.В. – доктор історичних наук, професор, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського

Столяров Ю.М. – доктор педагогічних наук, професор (Росія, Москва), Науковий центр досліджень книжкової культури РАН

Федотова О.О. – доктор історичних наук, НАКККіМ

Швецова-Водка Г.М. – доктор історичних наук, професор, Рівненський державний гуманітарний університет

Шемаєва Г.В. – доктор наук із соціальних комунікацій, професор, Харківська державна академія культури

Відповідальний секретар – Добровольська В.В.

Редактор – Будащ Л.П.

Комп'ютерне складання та верстка – Кравченко Т.В.

Редагування англomовних анотацій і транслітерації – Рева Т.С.

Дизайн обкладинки – Саприкін О.А.

Рекомендовано до друку вченою радою НАКККіМ

Протокол № 3 від 27.09.2016 р.

Затверджено:

наказом Міністерства освіти і науки України від 13.07.2015 р. №747

як фахове видання з соціальних комунікацій

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 06.11.2015 р. №1151,

є фаховим виданням зі спеціальності інформаційна, бібліотечна та архівна справа

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

Серія КВ № 21133-10933ПР від 08.12.2014

Свідоцтво видала Державна реєстраційна служба України

Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліковані в журналі, узгоджується з редакцією.

Посилання на видання обов'язкові.

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей

Адреса редакції та видавця: 01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9, корп.15

E-mail: nauka@dakkkim.edu.ua

© Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2016

Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія

Науковий
журнал

Виходить
щоквартально

Заснований
у лютому 2004 р.

№ 4
2016 р.

ЗМІСТ

Документознавство

- Артамонова Н.О., Філіпова Л.Я.* Патентна документація в системі інформаційного забезпечення науки: сутність, функції, значення 4
- Ляхоцький В.П., Ляхоцька Л.Л.* Методика використання хмарних обчислень для ефективної організації наукової роботи 11
- Веденєєв Д.В.* Документи радянських спецслужб щодо зовнішніх контактів українського екзархату Руської Православної Церкви у 1950-х рр. 18
- Бриль Ю.О.* Професійна підготовка фахівців документно-інформаційної сфери: міжнародний досвід 28

Бібліотекознавство

- Матвійчук Л.О.* Біобібліографічні видання кінця ХХ – початку ХХІ століття в Національній академії наук України: традиції та інновації (1992–2012) 37
- Рибачок О.М.* Стратегія Бібліотеки конгресу США в галузі створення Національної цифрової бібліотеки у 1995–2015 роках 44
- Тур О.М.* Мовні помилки в ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. бібліографічне посилання: загальні положення та правила складання» 51

Архівознавство

- Кошеварова Н.Г.* Документи канцелярії А. Розенберга в складі зібрань Федерального архіву в Берліні як джерело з ідеологічної складової нацистської окупаційної політики в Східній Європі під час Другої світової війни 56
- Шматко Т.Г.* Архівно-документальні матеріали органів держбезпеки в забезпеченні (організації) ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (1986 рік) 67

Соціальні комунікації

- Курбан О.В.* Сучасна гібридна війна та її інформаційна складова 82
- Толок Є.В.* Рекламна діяльність в Україні: основні підходи до побудови системи державного управління 90
- Шипота Г.Є.* Трансформація інформаційного забезпечення професійної комунікації фахівців в умовах розвитку медіакультури 97

Відомості про авторів 105

Вимоги до публікацій 106

ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО

УДК 002:001(088.83)

*Н.О. Артамонова, Л.Я. Філіпова***ПАТЕНТНА ДОКУМЕНТАЦІЯ В СИСТЕМІ ІНФОРМАЦІЙНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКИ: СУТНІСТЬ, ФУНКЦІЇ, ЗНАЧЕННЯ**

Розглянуто сутність та значення патентної документації в системі інформаційного забезпечення наукової діяльності. Відзначено головні тенденції розвитку патентної документації в наукових комунікаціях; охарактеризовано функції патентної документації та особливості їхньої реалізації в інформаційній діяльності, підкреслено переваги електронних патентних ресурсів в інтернет-середовищі.

Ключові слова: патентна документація, інформаційне забезпечення, наукові комунікації, електронні патентні ресурси, інтернет.

*Н.О. Артамонова, Л.Я. Филиппова***ПАТЕНТНАЯ ДОКУМЕНТАЦИЯ В СИСТЕМЕ ИНФОРМАЦИОННОГО
ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАУКИ: СУЩНОСТЬ, ФУНКЦИИ, ЗНАЧЕНИЕ**

Рассмотрены сущность и значение патентной документации в системе информационного обеспечения научной деятельности. Отмечены основные тенденции развития патентной документации в научных коммуникациях; охарактеризованы функции патентной документации и особенности их реализации в информационной деятельности; подчеркнута преимущества электронных патентных ресурсов в интернет-среде.

Ключевые слова: патентная документация, информационное обеспечение, научные коммуникации, электронные патентные ресурсы, интернет.

*N.O. Artamonova, L.Y. Filipova***PATENT DOCUMENTS IN THE SYSTEM OF INFORMATION SUPPORT
OF SCIENCE: ESSENCE, FUNCTIONS, SIGNIFICANCE**

Paper considers the nature and significance of patent documents at the system of information support of scientific activity, on example of medicine science. There are noted the major trends of the patent documentation functioning in scientific communications; characterized functions of patent documents and characteristics their implementation in information activities; emphasized the benefits of electronic patent resources in the Internet environment.

Keywords: patent documents, information support, scientific communication, electronic patent resources, internet.

У сучасному науковому світі патентна документація (ПД) – одна з багатьох ключових і широко обговорюваних тем серед інших питань інтелектуальної власності (ІВ). Проте вона залишається однією з найменш зрозумілих для вітчизняних науковців, дослідників і винахідників. Сьогодні ця невлотва субстанція – ІВ – стає одним із найдорожчих інноваційних ресурсів як основний фактор розвитку економіки, що вимагають захисту на правовому національному та міжнародному рівні. З іншого боку, сучасні умови глобалізації інноваційного середовища впливають на всі аспекти наукової діяльності загалом, зокрема і на форми, способи і засоби її інформаційного забезпечення.

Саме тому вітчизняні та іноземні фахівці в останні роки активно досліджують інноваційний потенціал патентної інформації і його вплив на розвиток науки та трансфер результатів наукових досліджень [1–4]. Патентна документація як сукупність відомостей щодо результатів наукової діяльності, визнаних винаходами чи корисними моделями, є дуже поширеною у світі. Значущість патентної документації зумовлюється тим, що вона має три головних аспекти: юридичний, економічний і технічний. Відповідно до них, аналіз бібліографічного опису патентної документації дозволяє визначити не тільки об'єкт, захищений патентом, але і його чинність, територію дії патенту і власників патенту (юридичний аспект). Основна частина патентного документа містить технічну інформацію: реферат, опис винаходу, формулу винаходу, креслення [1]. Але існує чимало невирішених та дискусійних питань, які потребують свого осмислення.

Дослідженню можливостей патентної інформації в інформаційно-патентному забезпеченні науки і окремих галузей промисловості присвячено чимало праць. Проблеми розвитку ринку ІВ в Україні та умови його ефективного функціонування розглянуто в роботах [1, 4–6], вплив патентів і патентних досліджень на конкурентоспроможність інновацій [7, 8], аналіз патентної інформації у різних наукових сферах [9–12] та ін. Але в цих публікаціях не висвітлено питання інформаційного забезпечення з використанням патентної документації у системі наукових комунікацій.

Для більш повного розкриття змісту патентно-інформаційної діяльності як процесу наукової комунікації бажано виділити особливості виникнення, передачі і використання патентної інформації, а також специфіку патентно-інформаційних процесів, яку слід враховувати при побудові інформаційних систем.

Оскільки головним засобом патентно-інформаційного забезпечення інноваційної діяльності є патентна документація, то її використання має велике значення для стратегічного планування у науковій сфері та пов'язується головними її функціями. Однак, на наш погляд, до теперішнього часу не приділяється належної уваги проблемі інформаційного забезпечення, хоча це є невід'ємною частиною інноваційного шляху розвитку держави.

Мета статті – наукове визначення сутності, функцій, місця і призначення патентної документації у системі інформаційного забезпечення науки та інноваційної діяльності.

Вирішення питань суспільного використання ПД ускладнюється багатоаспектністю його змісту як джерела патентно-технічної, патентно-правової і патентно-економічної інформації, а також з урахуванням існування різних категорій користувачів або «приймачів» патентної інформації. У разі розгляду цих питань помітно виявляються її соціально-комунікаційні аспекти, що викликає необхідність вивчення закономірностей процесів комунікації у сфері ІВ. Характер патентно-інформаційних процесів, їхні цілі і завдання мають розбіжності у низьці істотних ознак, залежно від їхньої суспільно-економічної природи [5]. Наприклад, діяльність у сфері ІВ у підрозділах з інтелектуальної власності, передусім, спрямована на вирішення таких основних завдань: інформаційне забезпечення експертизи на новизну планованих НДР і виявлення об'єктів інтелектуальної власності; охорона прав на винаходи та корисні моделі; забезпечення інформацією, необхідною для широкого й ефективного використання винаходів у наукових установах країни.

Патентні документи мають свої специфічні властивості, що впливають на наукову комунікацію. Головною серед властивостей патентного документа є його соціальна спрямованість, яка сприяє прогресу в науково-технічній сфері, зокрема медичній. Патентна

комунікація забезпечує передавання інформації, якість якої не залежить від мовних, географічних, а також особових обмежень. Їхня інтернаціональна природа визначається тим, що особливості змісту і мови патентних документів детерміновані складністю самого об'єкта медичної технології, методів та інструментарію їхнього вивчення, а також професійними особливостями (широким використанням формалізованих мов, таблиць, графіків, схем і спеціальної термінології). Існує зв'язок між видами наукових документів, їхніми властивостями і функціями, що їм притаманні. Це об'єднання документів актуалізує їхні якісні властивості, котрі у разі використання перетворюються на функції. За результатом різнофункціональності документи набувають якісних відмінностей, проявом яких є особливості мови, структури, змісту, вибору способу документування [2].

За своїм походженням патентний документ є головним засобом фіксації та передання інноваційних знань, зокрема через укладання ліцензійних угод, опублікування описів винаходів і корисних моделей, промислових каталогів та ін. Винахід належить до природно-технічних явищ і став юридичним поняттям після запровадження законодавчого регулювання суспільних відносин щодо їхнього створення та використання. Ці правові відносини, як і будь-які інші суспільні відносини, потребують своєї системи комунікацій, тобто організації систематичної інформації про раніше зареєстровані або передбачувані винаходи, про їхній юридичний статус і права власників патентів.

Порівняно з іншими джерелами технічної інформації ПД має низку переваг, до яких належать:

- формалізована структура;
- рання (оперативна) публікація (як правило, через 18 місяців після подання);
- орієнтована на промислове використання;
- спрямована на вирішення технічних проблем;
- є величезним інформаційним ресурсом (55 мільйонів опублікованих патентних документів з усіх галузей техніки);
- може вільно використовуватись у дослідженнях, подальшій розробці та застосуванні

у промисловості у випадку, якщо вона не захищена патентом у цій країні;

– 70% патентної інформації не публікується в інших джерелах [2]. Ці переваги патентної документації посилюють її комунікаційну роль.

Різноманітність функцій ПД обумовлена різними факторами, зокрема сферою його використання, тематикою, метою створення, характером інформації, інноваційністю й ін. Документи, що фіксують науково-технічні та прикладні знання, характеризуються як загальними функціями (комунікативна, кумулятивна, культурна), так і прикладними, пов'язаними із змістом і видом документів (наприклад інноваційна і правова — для патентних). Серед загальних функцій головною є комунікативна, що здійснюється завдяки взаємодії суб'єктів і об'єктів інформаційної діяльності, як в НДУ (внутрішній рівень), так і за її межами (зовнішній рівень). При цьому суб'єктами наукової комунікації на внутрішньому рівні є наукові структурні підрозділи, інформаційні підрозділи й ін., які створюють, зберігають і використовують інформацію, зокрема патентну. Зовнішні комунікації здійснюються з фізичними та юридичними особами, які також є не тільки користувачами відповідної інформації, але й авторами наукових документів. Комунікативна функція патентного документа є сполучною ланкою між наукою та виробництвом, що свідчить про його приналежність до системи соціальних комунікацій.

Крім комунікаційної, слід виділити інші функції патентного документа:

- захисна функція засвідчує авторство, пріоритет винаходу чи корисної моделі та виключне право на їхнє використання. Надання виключних прав обумовлюється тим, що одержаний патент захищає від копіювання розробку винахідника, принаймні, на певний період часу. Ефективний патентний захист ідентифікується як важливе джерело конкурентних переваг. Запатентована технологія може використовуватись іншими користувачами для досягнення економічних (наприклад продаж патенту) і стратегічних (наприклад доступ до технології через перехресне ліцензування чи створення нових організацій) вигод. Останній аспект стає все важливішим у багатьох індустріях, де

наявність «сильного патентного портфеля» є необхідною умовою для отримання доступу до важливих технологічних ноу-хау;

– інформаційна функція пов'язана з тим, що патенти містять важливу інформацію, котру можна використовувати для управління медичними технологіями. Цінність патентної інформації обумовлюється доступністю патентних даних, галузевою спрямованістю, що дозволяє аналізувати діяльність конкурентів. Патент є об'єктивним показником ефективності науково-технічної діяльності, що підтверджується експертизою і визнанням державного патентного відомства;

– інноваційна функція пов'язана з технічним описом об'єкта інтелектуальної власності (ОІВ) і служить технічному прогресу і передачі технології. ПД охоплюють великий спектр технологічних галузей, підлягають класифікації згідно зі стандартизованими схемами, такими, зокрема, як Міжнародна патентна класифікація (МПК), національна, європейська патентні класифікації й ін., використання яких значною мірою полегшує пошук і аналіз ПД. Порівняно з іншими інформаційними джерелами, ПД часто розглядаються як найкращі для вчасного розпізнавання інноваційних змін;

– правова функція пов'язана з обсягом правової охорони, який визначається патентом на винахід згідно з його формулою. Тобто обсяг правової охорони являє собою коло реалізованих на практиці об'єктів техніки і технології, на які поширюються права власника патенту. Роль формули винаходу як комунікаційного засобу, що окреслює це коло, проявляється також і при визначенні патентоспроможності винаходу, а також у разі встановлення факту використання винаходу;

– комерційна функція пов'язана з економічним аспектом патентного документа, який набув значення наприкінці минулого століття, особливо для вивчення тенденцій розвитку ринку та діяльності конкурентів;

– рекламна функція розглядається в економічному, соціальному, маркетинговому та комунікаційному аспектах. Сутність економічного аспекту реклами полягає в тому, що реклама формує ринок інновації завдяки інформуванню користувачів. Соціальний аспект реклами пов'язаний із впливом на характер

суспільних відносин та підвищення культури споживання продукту. Маркетинговий аспект полягає в тому, що реклама є головним механізмом просування продукту, відповідно до завдань маркетингу, – задоволення потреб споживача. В комунікаційному аспекті реклама розглядається як специфічна форма комунікації, що впливає через інформаційні канали рекламодавців на аудиторію споживачів, тобто на ринок інновацій [2].

Отже, якість процесу інформаційного забезпечення залежить від ступеня урахування цих функцій патентної інформації. Розглянемо специфіку врахування та реалізації функцій ПД в умовах інформаційно-патентної діяльності.

Відзначається, що планування інформаційного забезпечення правової охорони наукових розробок повинно здійснюватися поетапно. Тобто для забезпечення захисної (охоронної) функції патентного документа треба спочатку отримати охоронний документ. Для цього треба виявити об'єкт охорони (винахід, корисна модель), обґрунтувати форми його охорони (винахід, корисна модель, комерційна таємниця), визначити відповідність критеріям патентоспроможності, скласти опис технології, оформити матеріали та отримати патент. Тільки після цього інформація матеріалізується у патентний документ і надходить у комунікаційний обіг.

Інформаційна функція пов'язана з багатьма властивостями ПД, оскільки він має однакову структуру, що полегшує використання потрібної інформації. Формула винаходу визначає те нове, що вноситься винаходом. Опис включає передумови винаходу і детально пояснює різницю між існуючою технологією і винаходом. Часто патентні документи містять креслення, що ілюструють винахід. Багато патентних документів включають реферат, який стисло описує винахід, і звіт про пошук, який вміщує посилання на релевантні документи. Бібліографічна інформація, що міститься у кожному описі винаходу (корисної моделі), виконує важливі функції патентної комунікації, зокрема: інформує про дати подачі заявки, пріоритету та публікації; номер документа, імена винахідника і заявника, назву винаходу, класифікаційні індекси й інші дані. Реферативні ресурси патентної документації

виконують роль інтеграційної бази інфосфери науки і техніки. Їхньою особливістю є наявність аналітичної інформації, що робить ПД незамінними при інформаційному забезпеченні науковців та інноваторів. Реферативна інформація виконує важливі функції наукової комунікації: здійснює поточне інформування вчених про технічні досягнення у галузі, сприяє ретроспективному пошукові необхідних даних, подоланню мовного бар'єру, зменшує негативний вплив розпорошення публікацій, інформує про досягнення у суміжних галузях, прояви інтеграції наукових напрямів тощо. Крім рефератів, до патентних джерел належать патентні газети, патентні бюлетені, різні електронні продукти, які видаються і створюються більшістю патентних відомств і містять стислу інформацію про патентні документи. Важливою функцією патентної комунікації є інформування вчених про юридичний статус виданих патентів і різні індекси, а саме: іменні покажчики винахідників і заявників, класифікаційні покажчики, що описують технічні галузі, до яких належать винаходи. Патентні газети як комунікаційний засіб містить загальну інформацію про різні оголошення щодо адміністративної практики й адміністративної процедури патентного відомства.

Інноваційна функція ПД враховується в ході інформаційного забезпечення на етапі впровадження, просування або трансферу захищених розробок. На цьому етапі за допомогою статистичної обробки документації з отриманням динаміки їхнього розподілу за роками та країнами визначають їхній комерційний потенціал та країни, що найбільш зацікавлені у розробці. Ступінь інноваційності розробки оцінюють також за її цитуванням, наявністю патентів-аналогів в інших країнах, міжнародних патентів та ін. Окремим важливим напрямом використання інноваційної складової ПД є планування інноваційних проєктів, визначення конкурентоспроможності розробки та дослідження кон'юнктури ринку.

Правова функція ПД пов'язана не тільки із визначенням обсягу правової охорони винаходу, але і з оцінкою строків дії патенту, наявністю охорони або припинення його дії. Дуже важливими показниками є визначення власників та авторів патенту, а також встановлення

факту передачі прав на патент. Саме тому здійснювати інформаційне забезпечення розробок на цьому етапі треба з урахуванням відображення цих показників у ПД. Крім бібліографічних даних, враховується формула винаходу, а також використовуються міжнародні БД, де наведено дані про правовий статус ПД. Окремо слід зазначити важливість та складність дослідження патентної чистоти розробки для визначення наявності або відсутності порушення прав власників аналогічних винаходів. Цей показник є дуже важливим для освоєння інших ринків збуту продукту розробки, бо при порушенні прав пов'язаний зі значними матеріальними втратами.

Дослідження комерційної функції ПД при інформаційному забезпеченні процесів комерціалізації стає все більш актуальним. Саме на цьому етапі виникає необхідність складання ліцензійних та інших угод щодо комерціалізації розробки, що потребує отримання інформації як про властивості технології, що є предметом ліцензії, так і про можливість її покупця. Обов'язковими є дослідження конкурентоспроможності об'єкта ліцензії та наявність аналогічних розробок на ринку.

Рекламна функція ПД реалізується в процесі інформаційного забезпечення маркетингових досліджень ринку технологій з використанням широкого інструментарію маркетингових комунікацій. При цьому враховується технічний рівень розробки (опис винаходу), його конкурентоспроможність та сфери його використання.

Безперечно, кожний етап інформаційного забезпечення є дуже важливим для супроводу наукової діяльності. Але треба також відзначити важливість та особливості використання патентних ресурсів на кожному етапі інформаційного забезпечення науки.

Варто зауважити, що активний інноваційний розвиток країн світу, поява технічних досягнень і зростання обсягу патентних документів, а також інформатизація галузей науки, призвели до поширення патентної документації, зміни її формату і засобів. За цих умов соціокомунікаційного розвитку суспільства особливого значення у системі інформаційного забезпечення набули електронні патентні ресурси.

В умовах сучасного інформаційного суспільства доступ до патентної інформації переважно надається за допомогою видалених БД через інтернет. Сучасні патентні БД мають могутні пошукові засоби, глибоке охоплення інформації і забезпечують одночасний доступ до всієї доступної інформації. Видалені БД розрізняються за їхнім географічним охопленням: тільки невелика кількість із них містять патентну документацію світового масштабу, більшість БД включає національну патентну документацію. Комерційні БД мають додаткові пошукові можливості та послуги щодо додаткової індексації патентів, кодування хімічних формул, а також здійснення статистичної обробки патентних масивів. Слід зазначити, що багато патентних відомств надають безкоштовний доступ до своїх національних патентних фондів через інтернет.

Визначення основних тенденцій розвитку патентних ресурсів в інтернеті свідчить про наявність таких: поширення можливостей пошуку у вільному доступі в патентних БД, що сприяє здійсненню аналітичних, зокрема наукометричних, досліджень; консолідація зусиль країн світу й організацій у напрямі формування єдиного інформаційно-патентного середовища; посилення ролі патентної документації у сфері наукової комунікації, особливо в межах медичної наукової комунікації.

Отже, важливим елементом у забезпеченні інформаційних потреб суб'єктів наукової та інноваційної діяльності України є патентна інформація та її матеріальний носій – патентна документація. Неодмінними умовами та механізмами консолідації патентних ресурсів

є їхнє поетапне використання в інформаційному забезпеченні наукових досліджень.

Розкрито сутність функцій патентної документації та їхній вплив на якість інформаційного забезпечення наукових досліджень.

Інформаційні дослідження, що охоплюють всі етапи виведення інноваційного продукту на ринок, стають ефективним інструментом управління науковими комунікаціями.

Питання удосконалення інформаційного забезпечення науки потребує здійснення низки заходів, серед яких:

- здійснення моніторингу світових патентних ресурсів з виявленням їхніх нових можливостей;

- опанування комп'ютерними аналітичними програмними засобами для здійснення багатоаспектного аналізу електронних патентних документів;

- розроблення пакету методично-інструктивної документації стосовно технології поетапного проведення інформаційного забезпечення наукових досліджень з урахуванням важливих функцій ПД.

Проведене дослідження не вичерпує повністю проблему підвищення ефективності інформаційного забезпечення наукової та інноваційної діяльності. Перспективними напрямками подальших досліджень є аналітичне опрацювання патентної документації з використанням спеціального програмного забезпечення; регулювання відносин, пов'язаних із пошуком, отриманням, передачею, виробництвом і поширенням патентної інформації із застосуванням інформаційних технологій на основі світових стандартів.

Список використаних джерел

1. Івасько О.В. Ринок інтелектуальної власності в Україні: сутність, функції, специфіка, проблеми / О.В. Івасько // Пробл. науки. – 2014. – № 1. – С. 2-11.
2. Артамонова Н.О. Система інформаційного забезпечення медичної науки в Україні / Н.О. Артамонова. – Харків : Міськдрук, 2010. – 371 с.
3. Reymond D. A new patent processing suite for academic and research purposes / D. Reymond, L. Quoniam // World Patent Information. – 2016. – Vol. 47. – P. 40-50.
4. Косско Т. Г. Патентні дослідження, їх актуальність на шляху інноваційного розвитку / Т. Г. Косско, Т. М. Павлиго // Наука та інновації. – 2014. – Т. 10. – № 1. – С. 65-70.
5. Иванова Л. А. Интеллектуальная промышленная собственность : монография / Л. А. Иванова, Т. Е. Шахраматова, С. В. Малых, М. А. Иванова ; Одес. нац. акад. пищевых технологий. – Одесса : Изд-во ТНТУ им. И. Пулюя, 2015. – 222 с.

6. Криворучко І. М. Патентно-ліцензійна діяльність в контексті інноваційно-інвестиційного розвитку НААН / І. М. Криворучко, Ю. М. Носенко, О. В. Вербова, Л. М. Сінельник // Вісник Центру наукового забезпечення АПВ Харківської області. – 2013. – Вип. 14. – С. 240-247.
7. Євтушенко В. М. Аналіз публікаційної і патентної активності за результатами моніторингу виконання наукових досліджень і розробок бюджетного фінансування / В. М. Євтушенко, А. Б. Осадча // Науково-технічна інформація. – 2016. – № 2. – С. 3-10.
8. Pargaonkar Y. R. Leveraging patent landscape analysis and IP competitive intelligence for competitive advantage / Yateen R. Pargaonkar // World Patent Information. – 2016. – Vol. 45. – P. 10-20.
9. Літвінова О. В. Аналіз особливостей патентно-інноваційної стратегії при створенні орфанних препаратів / О. В. Літвінова // Фармацевтичний часопис. – 2015. – № 2. – С. 76-81.
10. Стрельцова Е. А. Патентная активность в сфере биотехнологии / Е. А. Стрельцова // Форсайт. – 2014. – Том 8. – № 1. – С. 52-65.
11. Jefferson O. A. Public disclosure of biological sequences in global patent practice / O. A. Jefferson, D. Kollhofer, P. Ajjikuttira, R. A. Jefferson // World Patent Information. – 2015. – Vol. 43. – P. 12-24.
12. Jurgens B. Patents from Latin America and Spain with Latipat: Country coverage and ability to search for emerging topics like Nanotechnology / B. Jürgens, V. Herrero-Solana // World Patent Information. – 2016. – Vol. 46. – P. 1-8.

References

1. Ivato, O. V. (2014). Market of the intellectual property in Ukraine: essence, functions, special features and problems. *Probl. Nauky*, 1, 2–11 [in Ukrainian].
2. Artamonova, N.O. (2010). System of the informational support Medical Studies in Ukraine. Kharkiv:«Miskdruk» [in Ukrainian].
3. Reymond, D. & Quoniam, L. (2016). A new patent processing suite for academic and research purposes. *World Patent Information*, 47, 40–50 [in English].
4. Kossko, T. H. & Pavlyho, T. M. (2014). Patent-researches, their actuality at the innovation development way. *Nauka ta innovatsii*, Vol. 10, 1, 65-70 [in Ukrainian].
5. Ivanova, L. A., Sharakhmatova, T. E., Malykh, S. V. & Ivanova, M. A. (2015). Intellectual industrial property: manuscript. Odessa : Yzd-vo TNTU ym. Y. Puliuia [in Russian].
6. Kryvoruchko, I. M., Nosenko, Yu. M., Verbova, O. V. & Sinelnyk, L. M. (2013). Patent license activity in the context innovation and invested development of the NAAN. *Visnyk Tsentru naukovooho zabezpechennia APV Kharkivskoi oblasti*, 14, 240-247 [in Ukrainian].
7. Yevtushenko, V. M. & Osadcha, A. B. (2016). Analisis publication and patent actuality according to monitoring results of execution of scientific researches and projection of the budget finance. *Naukovotekhnichna informatsiia*, 2, 3-10.63 [in Ukrainian].
8. Pargaonkar, Y. R. (2016). Leveraging patent landscape analysis and IP competitive intelligence for competitive advantage. *World Patent Information*, 45, 10–20 [in English].
9. Litvinova, O. V. (2015). Analysis of the particularities of the patent-innovation strategy for creation of the orfannykh medicine. *Farmatsevychnyi chasopys*, 2, 76-81 [in Ukrainian].
10. Streltsova, E. A. (2014). Patent actuality in the sphere of biotechnologies. *Forsait*, Vol. 8, 1, 52–65 [in Russian].
11. Jefferson, O., Kollhofer, D., Ajjikuttira, P. & Jefferson, O. (2015). Public disclosure of biological sequences in global patent practice. *World Patent Information*, 43, 12–24 [in English].
12. Jurgens, B. & Herrero-Solana, V. (2016). Patents from Latin America and Spain with Latipat: Country coverage and ability to search for emerging topics like Nanotechnology. *World Patent Information*, 46, 1–8 [in English].

УДК 378.046-021.68:37.014.6

В.П. Ляхоцький, Л.Л. Ляхоцька

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ХМАРНИХ ОБЧИСЛЕНЬ ДЛЯ ЕФЕКТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВОЇ РОБОТИ

Анотація. У статті на прикладі хмарних обчислень Google диск та Google сайт розкрита методика ефективної організації роботи творчих колективів науковців. Описано етапи роботи із сервісами та наведено приклади використання їх для збереження та поширення інформації про результати наукових досліджень. Розроблена методика формування віртуального наукового простору покликана поєднати існуючий досвід науково-дослідних творчих колективів науковців із новими інформаційними технологіями.

Ключові слова: хмарні обчислення, організація наукової роботи, сервіси Google, Google диск, Google сайт.

В.П. Ляхоцький, Л.Л. Ляхоцька

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОБЛАЧНЫХ ВЫЧИСЛЕНИЙ ДЛЯ ЭФФЕКТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ НАУЧНОЙ РАБОТЫ

Аннотация. В статье на примере облачных вычислений Google диск и Google сайт раскрыта методика эффективной организации работы творческих коллективов ученых. Описаны этапы работы с сервисами и приведены примеры их использования для сохранения и распространения информации о результатах научных исследований. Разработанная методика формирования виртуального образовательного пространства призвана совместить существующий опыт научно-исследовательских творческих коллективов ученых с новыми информационными технологиями.

Ключевые слова: облачные вычисления, организация научной работы, сервисы Google, Google диск, Google сайт.

V. Lyakhotsky, L. Liakhotska

THE TECHNIQUE OF USING CLOUD COMPUTING FOR THE EFFECTIVE ORGANIZATION OF SCIENTIFIC WORK

Resume. In the article on the Google Drive cloud computing and Google Website disclosed methods of effective organization of creative teams of scientists. Described stages of work on services and examples of their presented to the preservation and dissemination of research results. The method of forming virtual scientific space designed by the desire to combine the existing expertise of research teams of creative scientists with new information technologies.

Keywords: cloud computing, organization of scientific work, services Google, Google Drive, Google site.

Актуальність теми дослідження. Засновник кібернетики професор Норберт Вінер визначив інформацію як «позначення змісту, що одержується з зовнішнього світу в процесі нашого пристосування до нього і пристосування до нього наших почуттів. Процес одержання і використання інформації є процесом нашого пристосування до випадковості зовнішнього середовища і нашої життєдіяльності в цій сфері» [7]. Іншими словами, інформація проникає в усі сфери життя людей, а існування суспільства не можливе в інформаційному вакуумі.

Поява перших засобів мовлення (засобів масової інформації) створила умови для доступу кожного члена суспільства до важливих новин, сприяла інформаційному та культурному збагаченню людей. П'ята інформаційна революція асоціюється з винаходом електронно-обчислювальної техніки, появою персонального комп'ютера, створенням комп'ютерних мереж та комунікацій. Шоста інформаційна революцію пов'язують із формуванням та розвитком трансграничних глобальних інформаційно-телекомунікаційних мереж (кін. ХХ – поч. ХХІ ст.), що сьогодні охоплюють усі континенти та держави, проникають у кожну оселю, впливають на кожну людину та суспільство в цілому.

Інтернет – всесвітня система взаємополучених комп'ютерних мереж, що базуються на комплекті інтернет-протоколів і складається з мільйонів локальних і глобальних приватних, публічних, академічних, ділових і урядових мереж, пов'язаних між собою використанням різноманітних дротових, оптичних і бездротових технологій.

Нині активне поширення хмарних обчислень кардинально змінює уявлення про використання ресурсів і послуг інтернету.

Результати досліджень учених показали, що сучасні інформаційні технології здійснили суттєвий вплив на подальший розвиток освіти та науки, але виникають нові парадигми в організації науково-освітньої діяльності як навчальних закладів, так і наукових установ – хмарні обчислення [2; 3; 5; 6; 8; 9].

Дослідження Н.В. Морзе та О.Г. Кузьмінської присвячені визначенню педагогічних можливостей використання хмарних обчислень для організації навчання на основі ком-

петентнісного підходу та моніторингу успішності учнів (студентів) [11, 20-29].

А.В. Тютюнник, Т.О. Гончаренко розкривають особливості використання викладачами хмарних сервісів у навчальному процесі, описують технології формування персонального освітнього середовища викладача та студента на основі GoogleApps та їхньої інтеграції з іншими сервісами [13].

В.П. Олексюк, досліджуючи інтеграцію хмарних технологій GoogleApps в інформаційно-освітній простір, вказує на прями застосування «хмарного» програмного забезпечення, серед яких перспективним вважає розгортання служб Google Apps, результатом інтеграції яких із власними веб-сервісами навчального закладу буде гібридний інформаційно-освітній простір ВНЗ [12, 64-73.].

Зазначимо, що проблему використання хмарних обчислень у науково-дослідній діяльності сучасного університету в наукових дослідженнях учених вивчено недостатньо. Означене вище вимагає критичного осмислення досягнутого і зосередження зусиль та ресурсів на розв'язанні найбільш гострих проблем, які стримують розвиток, не дають можливості забезпечити нову якість науки, адекватну новій формі – високотехнологічному суспільству.

Мета дослідження – розкрити методіку використання хмарних обчислень для організації наукової роботи на прикладі сервісів Google диск та Google сайт.

Методологія дослідження полягає в застосуванні теоретичного (аналіз, узагальнення, систематизація науково-методичної літератури з проблеми дослідження, аналіз практичного досвіду); емпіричного, діагностичного (пряме і непряме спостереження, бесіди з науковцями-практиками, аналіз досвіду роботи наукових структурних підрозділів) методів для визначення ефективності методіки використання хмарних технологій з метою збереження інформації в науковій діяльності.

Виклад основного матеріалу. Хмарні обчислення – це система надання користувачеві повсюдного і зручного мережевого доступу до загального пулу інформаційних ресурсів (мереж, серверів, систем зберігання даних, додатків і сервісів), які можуть бути швидко надані та гнучко налаштовані на його потреби

з мінімальними управлінськими зусиллями та необхідністю взаємодії з провайдером послуг (сервіс-провайдером) [4].

Хмарна технологія – це технологія, яка надає користувачам інтернету доступ до комп'ютерних ресурсів сервера і використання програмного забезпечення як онлайн-сервісу [10].

Зазначимо, у «хмарі» підтримуються три основних види діяльності, що зумовлює певні напрями їх використання:

1. Комунікація – це процес обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами.

2. Колаборація – процес спільної діяльності, наприклад в інтелектуальній сфері, двох і більше осіб або організацій для досягнення спільних цілей, за якого відбувається обмін знаннями, навчання і досягнення згоди.

3. Кооперація – співробітництво, взаємозв'язок людей у процесах їхньої діяльності.

Серед переваг хмарних технологій визначають:

1) економічні (немає необхідності придбання спеціального програмного забезпечення, апаратних засобів, утримання технічних працівників тощо);

2) відкритість (вільний доступ до інформації, можливість спільного редагування);

3) доступність (вільний доступ з будь-якого комп'ютера, через браузер і мобільні додатки, синхронізація тощо).

Для того щоб науковець свідомо працював у мережі Інтернет, він має володіти певними вміннями:

– користуватися комп'ютером, інформаційними ресурсами;

– користуватися пошуковими системами, каталогами;

– цілеспрямовано знаходити необхідну інформацію;

– розуміти адресну спрямованість інформації, критично обмірковувати її;

– формулювати й обґрунтовувати альтернативні погляди;

– зберігати і використовувати інформацію в повсякденному житті;

– опрацьовувати і подавати інформацію.

Науковці лабораторії систем відкритої освіти Українського відкритого університету післядипломної освіти використовують тех-

нології хмарних обчислень у кількох напрямках своєї наукової роботи. Ключовими сервісами, на основі яких налагоджено наукову взаємодію та збереження наукових досліджень, розробок, результатів науково-дослідної роботи поетапно, є: віртуальний диск, сайт лабораторії та його е-бібліотека, Академія Гугл, електронна бібліотека НАПН України.

У нашому дослідженні ми розкриємо технологію організації наукової роботи з Google Drive (Google диск) та сайтом Google на основі хмарних обчислень.

Google диск – сховище даних, яке належить компанії Google Inc., що дає змогу користувачам зберігати свої дані на серверах у хмарі та ділитися ними з іншими користувачами в інтернеті. Після активації замінює собою Документи Google.

Google Drive пропонує своїм користувачам початкові 15 Гб дискового простору у сховищі. Його використовують усі сервіси Google, які пов'язані з обліковим записом користувача: Google Docs, Google+ Photos (раніше – Picasa Web Albums), Gmail.

Стартовий обсяг Google Drive, який надається безкоштовно, становить 15 Гб. Платні тарифні плани починаються з \$2,49 за місяць за 25 Гб або \$4,99 за 100 Гб. З особливостей функціоналу варто відзначити інтеграцію із сервісом Google Docs, а також поштою Gmail і соціальною мережею Google+. Також у Google Drive передбачено функцію резервного копіювання – за замовчуванням зберігаються всі зміни, які внесені за останні 30 днів. Зазначимо, інтерфейс веб-управління хмарним сховищем досить зручний і функціональний.

Хмарне сховище Google диск дає можливість:

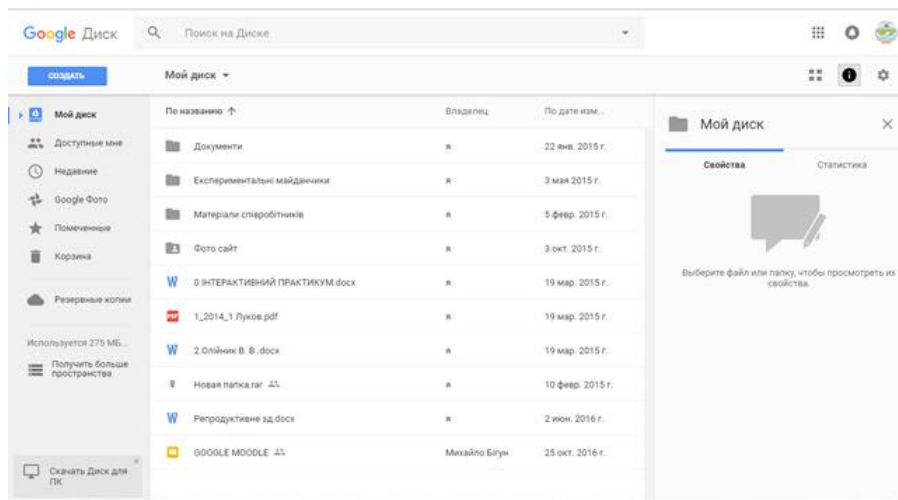
– структурувати велику кількість накопиченої інформації в процесі пошуку й аналізу літератури за темою дослідження та власних напрацювань наукових співробітників;

– швидко синхронізувати інформацію, яка надходить із різних джерел та зробити її доступною для кожного учасника науково-дослідної теми, незалежно від місця його перебування;

– спільно редагувати документи (створення концептуальних моделей, робота над нормативними документами та положеннями тощо);

- мережевий збір інформації від багатьох користувачів;
- надавати доступ різних рівнів до кожного окремого документа на диску (закритий від усіх, відкритий за посиланням, загально-доступний, доступний певному колу користувачів, можливість скачування);
- інтеграції матеріалів диску з іншими сервісами, вільно поширювати будь-які матеріали за допомогою віджетів та кодів упровадження;

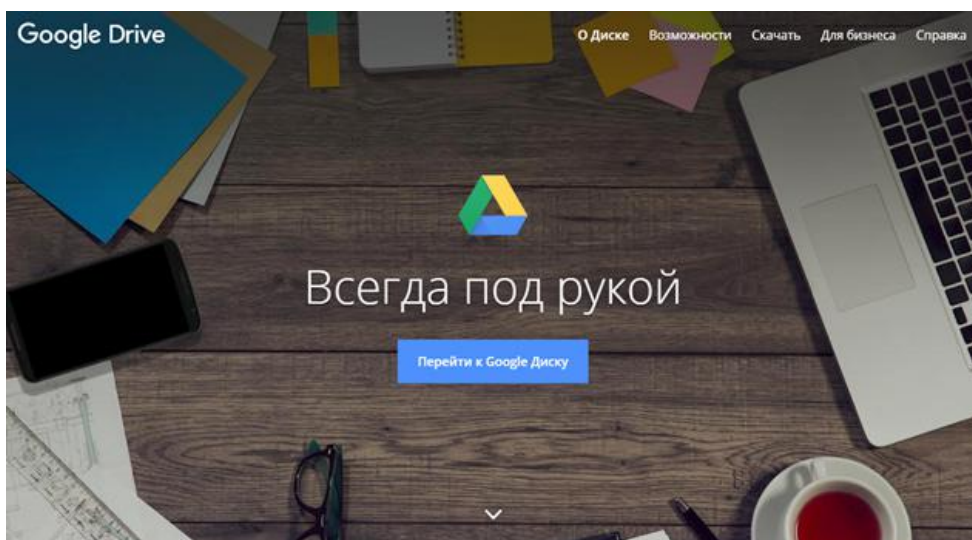
- розміщувати документи різних типів: для спільного використання (звіти, статті, матеріали, дайджести тощо), документи-шаблони (документи певної структури), для ознайомлення (інформування щодо появи інноваційних розробок, участі у наукових заходах тощо), до виконання (розпорядження, накази, плани роботи тощо). Організацію збереження інформації наукових здобутків науково-дослідної лабораторії систем відкритої освіти проілюстровано на *рис. 1*.

Рис. 1. Зовнішній вигляд хмарного сховища науково-дослідної лабораторії систем відкритої освіти сервісу Google Drive

Якщо науковець не володіє достатніми ІКТ-навичками для збереження своїх наукових напрацювань, то технічна служба Google

розробила для самоосвіти спеціальний Довідковий центр із навчальною інформацією для відвідувача-початківця (*рис. 2*).

Рис. 2. Стартова сторінка навчального сайту Google Drive

Google сайт наукового підрозділу спрямований на:

– інформування про діяльність наукового підрозділу (склад, плани та напрями роботи, результати досліджень, робота з експериментальними базами тощо);

– створення відкритого доступу до банку результатів інноваційної діяльності та налагодження зворотного зв'язку між освітянами (експериментальними майданчиками);

– обмін передовим досвідом для прискорення впровадження нових розробок;

– інформування про події та заходи, запрошення освітян до участі у спільній діяльності.

Зазначимо, Google надає можливість безоплатного створення сайтів на безкоштовному хостингу. Обмеження на розмір сайту – 100 МБ. Сайти Google зрозумілі й легкі для засвоєння навіть для тих, хто ще не має досвіду створення власних сайтів. На свій сайт науковець зможе завантажити будь-який текст, таблицю, презентацію або форму опитування, використовуючи Google Docs, відеоролики з YouTube, розмістити календар і карти Google, а також використовувати велику кількість готових гаджетів із Google.

Розкриємо технологію покрокового створення сайту:

1. Спочатку необхідно авторизуватися у власному акаунті Google. Якщо його немає, то необхідно його створити.

2. На сторінці пошуку Google обрати підпункт Google Sites (або набираємо Google Sites у рядку пошуку).

3. Натиснути кнопку «Створити новий сайт».

4. Обрати шаблон для створення сайту. Шаблон – це дизайнерська інтерпретація сайту. Його можна обрати лише один раз при створенні сайту, пізніше можливості змінити шаблон вже не буде. Рекомендуємо обирати «Пустий шаблон», оскільки його редагування потребує найменшого досвіду зі створення сайтів.

5. Ввести назву, обрану для сайту (наприклад назву наукового структурного під-

розділу чи теми науково-дослідної роботи). У полі нижче буде сформована автоматична адреса сайту з урахуванням його назви, можна змінити цю адресу на більш зручну для запам'ятовування.

6. Обрати тему для візуального оформлення сайту. Її можна змінювати та доповнювати.

7. Додаткові параметри. Сайт може бути відкритий для всіх чи для певного кола осіб, які запрошені до перегляду (або редагування). У процесі створення та первинного наповнення сайту можна залишити закритий доступ до сайту, а після завершення роботи над ним – відкрити сайт для перегляду всім користувачам інтернету.

8. Підтвердити створення сайту за допомогою коду. Ввести код із малюнка та натиснути кнопку «Створити». Якщо всі параметри введені правильно, то сайт буде створено. Після отримання параметра «Обране Вами/розташування недоступне», змінити адресу сайту чи його назву.

9. Додати сторінки до створеного сайту. Для цього натиснути кнопку створення сторінки та налаштувати відповідні параметри. Шаблон сторінки може бути кількох типів: веб-сторінка, оголошення, картотека, список.

10. Інші параметри сайту можна змінити, якщо натиснути відповідну кнопку та обрати необхідне меню.

Зазначимо, що через Google сайт наукового структурного підрозділу поширюється не лише інформація про нього та його учасників, а й видання науковців. Інформаційно-аналітичний зміст електронної бібліотеки Google сайту є одним із напрямів створення інформаційного середовища правового спрямування, представленого системою сукупністю інформаційно-аналітичних засобів вироблення інформаційних ресурсів та організаційно-методичного забезпечення, орієнтованою на задоволення потреб користувачів в інформаційних послугах і ресурсах правового характеру.

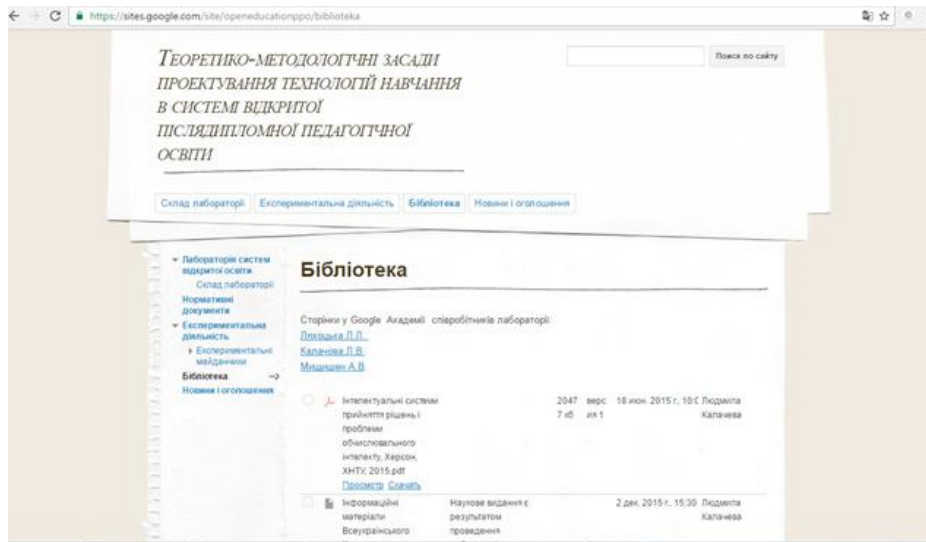

Рис. 3. Сторінка е-бібліотеки Google сайту науково-дослідної лабораторії систем відкритої освіти

У такій електронній бібліотеці науковці розміщують свої результати проведеного дослідження як для читання, так і для копіювання (скачування).

Наукова новизна роботи полягає в розширенні уявлень про хмарні обчислення, перегляді вимог як до методів і форм організації наукових досліджень, збереження наукової інформації та обміну нею, так і до ролі науковця та його професійної ІКТ-компетентності в організації наукової роботи.

Висновки. Таким чином, описані нами сервіси Google диск та Google сайт можуть допомогти науковцям більш ефективно здійснювати наукові дослідження. Розроблена методика формування віртуального наукового простору покликана поєднати існуючий досвід науководослідних творчих колективів науковців із новими інформаційними технологіями.

Список використаних джерел

1. Hayes, B Cloud Computing (CC) Communications of the ACM, 51 (7). New York: Oxford University Press., 2008. – URL : <http://delivery.acm.org/10.1145/1370000/1364786>.
2. Jigsaw Networking. Cloud computing. Retrieved May 29, 2009. – URL : <http://www.jigsawnetworking.com/articles/cloud-computing-for-creatives.aspx>
3. Khmelevsky Y. Cloud computing infrastructure prototype for university education and research / Y. Khmelevsky, V. Voytenko // WCCCE'10 Proceedings of the 15th Western Canadian Conference on Computing Education. – ACM New York. – 2010. – Article №8. – 5 p.
4. The NIST Definition of Cloud Computing. Recommendations of the National Institute of Standards and Technology: NIST Special Publication 800-145, 7 pages (September 2011) – URL : <http://csrc.nist.gov/publications/nistpubs/800-145/SP800-145.pdf>.
5. Биков В.Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : монографія / В.Ю. Биков. – К. : Атіка, 2008. – 684 с.
6. Биков В.Ю. Технології хмарних обчислень – провідні інформаційні технології подальшого розвитку інформатизації системи освіти України / В.Ю. Биков // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2011. – №6. – С. 3-11. – URL : http://lib.iitta.gov.ua/1173/1/Технології_хмарних_обчислень_–_провідні_інформаційні_технології.pdf
7. Винер Н. Кибернетика, или управление и связь в животном и машине; или Кибернетика и общество / 2-е издание. – М. : Наука; Главная редакция изданий для зарубежных стран, 1983. – 344 с. – URL : <https://ru.wikipedia.org/wiki>
8. Жалдак М.И. Проблемы информатизации учебного процесса в школах и педагогических университетах / М.И. Жалдак // Информатизация образования: история, состояние, перспективы : сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф. (Омск, 20-21 ноября 2012 г.) / под. общ. ред. М.П. Лапчика. – Омск : Изд-во ОмГПУ, 2012. – С. 64-72.

9. Иванников В.П. Облачные вычисления в образовании, науке и госсекторе / В.П. Иванников. – URL : <http://paco.ipu.ru/pdf/P301.pdf>.
10. Мігунова І.А. Використання хмарних технологій у процесі управління навчальним закладом – URL : http://osvita.ua/school/lessons_summary/administration/43072/.
11. Морзе Н.В. Педагогічні аспекти використання хмарних обчислень / Н.В. Морзе, О.Г. Кузьмінська // КТ в освіті, дослідженнях та індустріальних додатках: інтеграція, гармонізація та трансфер знань. – 2011. – № 9. – С. 20-29. – URL : http://elibrary.kubg.edu.ua/865/1/N_Morze_O_Kuzminska ICTSODID_9.pdf.
12. Олексюк В.П. Досвід інтеграції хмарних сервісів google apps у інформаційно-освітній простір вищого навчального закладу / В.П. Олексюк // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2013. – т. 35. – № 3. – С. 64-73.
13. Тютюнник А.В., Гончаренко Т.О. Використання хмарних сервісів для створення освітнього середовища викладача та студента / А.В. Тютюнник, Т.О. Гончаренко // Освітологічний дискурс. – 2014. – №1. – С. 227-241.

References

1. Hayes, B. (2008). Cloud Computing (CC) Communications of the ACM, 51 (7). New York: Oxford University Press. Retrieved from <http://delivery.acm.org/10.1145/1370000/1364786>.
2. Jigsaw Networking. Cloud computing. (2009). May 29. Retrieved from <http://www.jigsawnetworking.com/articles/cloud-computing-for-creatives.aspx>.
3. Khmelevsky, Y.& Voytenko, V. (2010). Cloud computing infrastructure prototype for university education and research. WCCCE'10 Proceedings of the 15th Western Canadian Conference on Computing Education. (Art. 8).(pp.5). ACMNew York.
4. The NIST Definition of Cloud Computing. Recommendations of the National Institute of Standards and Technology: NIST Special Publikation 800- 145,7 (September 2011) Retrieved from <http://csrc.nist.gov/publications/nistpubs/800-145/SP800-145.pdf>.
5. Bykov, V. Yu. (2008). Modeli orhanizatsiinykh system vidkrytoi osvity [Models of the open education organizational systems]. Kyiv: Atika. [in Ukrainian].
6. Bykov, V. Yu. (2011) Tekhnolohii khmarnykh obchyslen – providni informatsiini tekhnolohii podalshoho rozvytku informatyzatsii systemy osvity Ukrainy [Cloud computing technologies – leading information technologies of informatization further development of education of Ukraine]. In Komp'uter u shkoli ta sim'i [The computer at school and family]. (Vol. 6, pp. 3–11). Access mode: <http://lib.iitta.gov.ua/1173>. [in Ukrainian].
7. Viner, N. (1983) Kibernetika, ili Upravlenie i sviaz v zhivotnom i mashine [Cybernetics or control and communication in the animal and the machine]. Moscow: Nauka. [in Russian].
8. Zhaldak, M. I. (2012) Problemy informatizatsii uchebnogo protsessa v shkolakh i pedagogicheskikh universitetakh [Problems of educational process informatization in schools and pedagogical universities]. In Proceedings of the International Science and Practice Conference Informatizatsiia obrazovaniia: istoriia, sostoianie, perspektivy [Education informatization: history, status, prospects]. Omsk, November 20–21. 2012. (pp. 64–72). Omsk: OmGPU. [in Russian].
9. Ivannikov, V. P. (2010) Oblachnye vychisleniia v obrazovanii, nauke i gossektore [Cloud computing in education, science and the public sector]. In Oblachnye vychisleniia dlia organov gosudarstvennoi vlasti i mestnogo samoupravleniia [Cloud computing for the public authorities and local self-government]. Moscow. Access mode: <http://grid2010.jinr.ru/files/pdf/cloud.pdf>. [In Russian].
10. Mihunova, I. A. (2014) Vykorystannia khmarnykh tekhnolohii u protsesi upravlinnia navchalnym zakladom [The use of cloud technology in school management]. In Forum pedahohichnykh idei «UROK» of Natsionalnyi osvittii internet-sait «Osvita.ua» [Pedagogical ideas forum “Lesson” of the national educational website “Osvita.ua”]. Access mode: http://osvita.ua/school/lessons_summary/administration/43072.
11. Morze, N. V. & Kuzminska, O. H. (2011) Pedahohichni aspekty vykorystannia khmarnykh obchyslen [Pedagogical aspects of cloud computing]. In Informatsiini tekhnolohii v osviti [Information technologies in education]. (Vol. 9, pp. 20–29). Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/itvo_2011_9_4. [in Ukrainian].
12. Oleksiuk, V. P. (2013) Dosvid intehratsii khmarnykh servisiv Google Apps u informatsiino-osvittii prostir vyschoho navchalnogo zakladu [Experience of the integration of cloud services Google Apps into information and educational space of higher educational institution]. In Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia [Informational technologies and learning tools]. (Vol. 35(3), pp. 64–73). [in Ukrainian].
13. Tiutiunyk, A. V. & Honcharenko, T. O. (2014) Vykorystannia khmarnykh servisiv dlia stvorennia osvitnoho seredovyscha vykladacha ta studenta [Using cloud services to create the education area of teachers and students]. In Osvitlohichnyi dyskurs [Osvitlohichnyy discourse]. (Vol. 1, pp. 227–241). Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2014_1_23. [in Ukrainian].

УДК 355.34:94] (477)

Д.В. Веденєєв

ДОКУМЕНТИ РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ ЩОДО ЗОВНІШНІХ КОНТАКТІВ УКРАЇНСЬКОГО ЕКЗАРХАТУ РУСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У 1950-Х РОКАХ

Мета роботи: введення у науковий обіг та проведення історико-документознавчого дослідження невідомих науковій громадськості документів щодо організації та змісту зовнішніх релігійних зв'язків Українського екзархату РПЦ у першій половині 1950-х рр., які виникли у процесі агентурно-оперативної діяльності тих контррозвідувальних підрозділів органів державної безпеки Української РСР, котрі займалися агентурно-оперативною розробкою конфесійного середовища України, а також аналіз документів спецслужб з метою поглиблення вивчення історії Православної Церкви та державно-церковних відносин у ХХ ст. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні основних методів історико-джерелознавчого дослідження, зокрема атрибуції документів; порівняльного (компаративістського) документного аналізу; генетичного документного аналізу; археографічного методу; хронологічного методу, а також структурно-системного методу дослідження при вивченні організації профільної роботи радянських спецслужб. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що досліджені автором документи уперше вводяться до наукового обігу, оскільки спеціальних досліджень щодо міжнародних контактів Православної Церкви радянського періоду з позицій України з іншими конфесіями та деномінаціями зарубіжного світу майже немає. **Висновки.** Маловідома дослідникам документальна спадщина радянських спецслужб слугує цінним та інформативним історичним джерелом для поглибленого дослідження історії Православної Церкви в Україні, змісту державно-церковних відносин, а також вивчення впливу агресивної політики державного атеїзму в СРСР. Матеріали спецслужб є вельми специфічним за походженням й стилем джерелом, що зумовлює необхідність їхнього ретельного джерелознавчого аналізу, водночас, їм властива змістовна інформативність, опора на авторитетні періодичні джерела, своєрідний прагматизм, менший вплив ідеологізації порівняно з документами партійної та «науково-атеїстичної» пропаганди.

Ключові слова: документи, археографія, документознавство, релігія, Православна Церква, церковна дипломатія, спецслужби.

Д.В. Веденєєв

ДОКУМЕНТЫ СОВЕТСКИХ СПЕЦСЛУЖБ О ВНЕШНИХ КОНТАКТАХ УКРАИНСКОГО ЭКЗАРХАТА РУССКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ В 1950-Х ГОДАХ

Цель работы. Ввод в научный оборот и проведение историко-документоведческого исследования неизвестных научной общественности документов об организации и содержании внешних религиозных связей Украинского экзархата РПЦ в первой половине 1950-х гг., возникших в процессе агентурно-оперативной деятельности тех контрразведывательных подразделений органов государственной безопасности Украинской ССР, которые занимались агентурно-оперативной разработкой конфессиональной среды Украины, а также анализ документов спецслужб с целью углубленного изучения истории Православной Церкви и государственно-церковных отношений в ХХ ст. **Методология** исследования состоит в использовании основных методов историко-источниковедческого исследования, в частности атрибуции документов; сравнительного (компаративистского) документного анализа; генетического документного анализа; археографического метода; хронологического метода, а также структурно-системного метода исследования при изучении организации профильной работы советских спецслужб. **Научная новизна** статьи состоит в том, что исследованные автором документы впервые вводятся в научный оборот, поскольку специальных исследований международных контактов Православной Церкви советского периода с позицией Украины с другими конфессиями и деноминациями зарубежного мира почти нет. **Выводы.** Малоизвестное исследователям документальное наследие советских спец-

служб служить цінним джерелом для углибого вивчення історії Православної Церкви в Україні, зокладження державно-церковних відносин, а також для вивчення впливу агресивної політики державного атеїзму в СРСР. Матеріали спецслужб являються по походженню і стилю дуже специфічним джерелом, що обумовлює необхідність їх ретельного історико-наукового аналізу. В той же час, їм притаманні зокладжувальна інформативність, опора на авторитетні перводжерела, своєрідний прагматизм, менший вплив ідеологізації по порівнянню з документами партійної і «науко-атеїстичної» пропаганди.

Ключеві слова: документи, археографія, документознавство, релігія, Православна Церква, церковна дипломатія, спецслужби.

Dmytro Vedenieiev

DOCUMENTS OF SOVIET SECRET SERVICES ON EXTERNAL CONTACTS OF THE UKRAINIAN EXARCHATE OF THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH IN 1950'S

Abstract. *Objective* of the research is to put into scientific circulation and present historic documents research of the organization and substance of religious ties of the Ukrainian Exarchate of the Russian Orthodox Church during the first half of 1950's, which are unknown to scientific community and were found out in course of secret service operations of counterespionage divisions of the Ukrainian Soviet Socialist Republic state security agencies, engaged in secret operations inside religious communities in Ukraine. The research also examines documents of secret services from the point of view of scientific cognitive opportunities they provide for deepening the knowledge of history of the Orthodox Church and relations between the state and the church in the 20th century.

The methodological basis of the study includes basic methods of history and source study, particularly attribution of documents; comparative documents analysis; genetic documents analysis; archaeographic method; chronological method as well as structural-systemic method of research in studying relevant work of Soviet secret services.

Scientific novelty of the article comes from the fact that documents studied by the author are put into scientific circulation for the first time. Therefore, almost absolute absence of special research on the international contacts of the Orthodox Church with other confessions and denominations of the foreign world during Soviet times from the Ukrainian point of view is filled.

Conclusions. Little-investigated heritage of Soviet secret services is a valuable and informative source for deepening research of history of the Orthodox Church in Ukraine, the relations between the state and the church as well as study of the effects of the aggressive policy of state atheism in the Soviet Union. Materials of the secret services are quite specific source as for their origin and style, that requires their detailed source analysis. At the same time, they possess informativeness, strong first source background, special pragmatism, smaller effect of ideology compared with party and "scientific-atheist" propaganda documents.

Keywords: documents, archaeography, documents-study, religion, Orthodox Church, church diplomacy, secret services

Актуальність теми статті. Розвиток зовнішніх церковних зв'язків Української Православної Церкви, її активна участь у миротворчій діяльності та зміцненні духовного клімату відносин між народами Православного культурно-цивілізаційного ареалу відбувається не з чистого аркуша і потребує урахування чималого історичного досвіду контактів із іншими Православними Церквами та неправославними конфесіями. Тим повчальнішими для сучасників є матеріали про тривалу ретроспек-

тиву зв'язків православної України із давніми автокефальними Православними Церквами Сходу. Зазначимо, що згадані історичні факти наочно підкреслюють і повагу, з якою найдавніші Церкви Сходу (Єрусалимська, Антіохійська, Александрійська, Константинопольська) ставилася до української землі, колиски православної віри Русі-Києва, численних християнських святинь нашої землі.

Оригінальним та інформативним (хоча і вельми специфічним) першоджерелом вивчен-

ня міжнародних контактів православної України із зарубіжними релігійними об'єднаннями слугують документи органів державної безпеки СРСР та Української РСР.

Уперше досліджені автором неопубліковані документи (і здебільшого не вивчені ще істориками) підрозділів радянських органів держбезпеки, які спеціалізувалися на оперативній роботі з «церковно-сектантської лінії», дають змогу глибше вивчити розвиток і зміст зовнішніх церковних зв'язків Українського екзархату Руської Православної Церкви (РПЦ) в умовах тимчасово й відносно лояльної політики правлячої компартії та влади по щодо Православ'я в СРСР (відомо, зокрема, що XIX з'їзд КПРС 1952 р. не висував конкретних завдань із переслідування Церкви та розгортання наступальної атеїстичної політики). Крім того, розкриття порушеної теми здатне поглибити документознавчі й джерелознавчі студії відносно документальної спадщини самих спецслужб.

З погляду документознавчої значущості теми публікації важливо і те, що вельми солідний масив документальних першоджерел з історії релігійних конфесій України (багатотомні оперативні справи, що вели органи держбезпеки тривалий час – т.зв. «літерні справи»), на жаль, збереглися фрагментарно – після знищення величезного масиву архівних документів підрозділів «боротьби з ідеологічною диверсією», відповідно до наказу Голови КДБ УРСР № 00150 у 1990 р.). Відтак виявлені й уперше досліджені потребують доповнення як матеріалами самого Українського екзархату РПЦ, так і органів управління державно-церковними відносинами.

Стан наукової розробки теми. Проблему розвитку зовнішніх зв'язків РПЦ та тих функцій, які радянська держава намагалася покласти на них у контексті зовнішньої політики часів оформлення геополітичних результатів перемоги СРСР у Другій світовій війні та розгортання міжблокового протистояння у світі («холодної війни»), майже не порушували в українській історіографії, адже відповідні дослідження зосереджувалися навколо міжнародних контактів власне Московської Патріархії та впливу на них вищого політичного керівництва СРСР, очільників створеної у 1943 р. Ради у справах РПЦ при

уряді СРСР. Варто особливо відзначити роль у вивченні проблеми радянських/російських вчених – д.і.н. О. Васильєвої та М. Одинцова [1-3; 11]. Вони на межі 1980 – 1990-х рр. одними з перших опублікували (особливо колишній помічник Голови Ради у справах релігії при РМ СРСР М.І. Одинцов) раніше недоступні науковцям документи щодо змін у релігійній політиці в СРСР у 1943–1953 рр., зокрема щодо планів Кремля із використання зовнішніх контактів православ'я зі Східними та Балканськими Православними Церквами та іншими конфесіями. Згодом вони ж вивчили і перебіг цих контактів, місце Церкви у реалізації зовнішньополітичної стратегії сталінського СРСР.

Суттєвим став внесок у вивчення проблематики державно-церковних відносин та міжнародних відносин РПЦ одного із провідних сучасних дослідників теми, д.і.н. М. Шкаровського, який, зокрема, ретельно опрацював відповідні фонди зарубіжних (передовсім німецьких) архівів [17; 18]. Дослідження Т. Волокітиної та її колег по Інституту слов'янознавства РАН [5; 6], а також Т. Чумаченко [16] та публіцистичні праці диякона А. Кураєва [8] докладно розкрили балканський і центральноєвропейський напрям міжнародних церковних зносин, геополітичну вагу церковних контактів із навколишнім світом. Зрозуміло, що не обійшли увагою зарубіжні церковні зв'язки й автори низки узагальнюючих історичних праць з історії вітчизняного Православ'я у XX ст. [13-15], персоналістиці православних ієрархів [8-9].

Проте у розглянутих роботах міжнародні контакти з позицій Православної Церкви на теренах України порушувалися лише хронікально-фрагментарно. Винятком є праця О. Онищенко щодо діяльності Одеської єпархії РПЦ на межі 1940 – 1950-х рр., де на основі документів фонду уповноваженого Ради у справах РПЦ по Одеській області висвітлено характер перебування в Одеській літній резиденції Патріарха Московського і всієї Русі делегацій Східних Православних Церков [12].

Мета статті – розкриття наукопізнавального потенціалу та документознавчих особливостей документів органів державної безпеки Української РСР з метою поглибленого вивчення міжнародних зв'язків Українського екзархату РПЦ.

Викладення основного матеріалу. Візитам зарубіжних релігійних ієрархів до України передував непростий процес розгортання зовнішніх зв'язків Православної Церкви. Ще 15 березня 1945 р. голова Ради у справах РПЦ при Раді Народних Комісарів (уряді) СРСР Г. Карпов отримав в очільника радянського уряду дозвіл на візити за кордон деяких церковних діячів. Зокрема, вважалося доцільним організувати поїздку Патріарха Московського і всієї Русі Алексія по Близькому Сходу (Сирії, Лівану, Палестині та Єгипту), враховуючи і запрошення від Патріарха Александрійського і всієї Африки Христофора і Патріарха Антіохії й усього Сходу Олександра III. Однією з цілей поїздки було дослідження можливостей щодо організації російських православних парафій у Бейруті, Дамаску, Єрусалимі, Каїрі й Александрії та обговорення зі східними патріархами передумов до скликання в Москві Всесвітньої конференції Православних Церков [15, 67].

Для визначення провідних напрямів зовнішніх церковних зв'язків РПЦ важливе значення мала нарада, яка відбулася 6 червня 1946 р. у Раді у справах Російської Православної Церкви при Раді Народних Комісарів СРСР за участі Патріарха Московського і всієї Русі Алексія I, голови створеного 4 квітня 1946 р. Відділу зовнішніх церковних зв'язків Московської Патріархії (МП), митрополита Крутицького і Коломенського Ніколая (Ярушевича), Г. Карпова (генерал-майора держбезпеки, начальника антирелігійного відділу «О» Міністерства державної безпеки (МДБ) СРСР), інших духовних осіб та відповідальних співробітників згаданого органу державно-церковних відносин.

Зокрема, серед пріоритетів зовнішніх зв'язків визначалася й активізація контактів МП із главами Православних Церков Близького Сходу, надання їм безвідплатної валютно-фінансової допомоги («братньої допомоги» від імені РПЦ, хоча кошти виділяв уряд СРСР). Висувалося масштабне завдання скликання навесні 1947 р. у Москві з'їзду предстоятелів Православних Церков і «перетворення цього з'їзду у Предсоборну нараду до Вселенського Собору» [14, 388-389].

Як відомо, 8-18 червня 1948 р. у Москві відбулася нарада глав і представників Автоке-

фальних Православних Церков, присвячена 500-річчю автокефалії РПЦ. Зокрема, для Антіохійської церкви (автокефальної з 451 р., саме про неї йтиметься нижче) участь у згаданому форумі виявилася непростим питанням. Патріарх Антіохії та всього Сходу Олександр III (Тахан, 1869-1959) вдався до компромісних дій, направивши до Москви митрополита Гір Ливанських Ілію (Караман)¹ та митрополита Хомського Олександра (Жиха) [14, 405-406]. Сам владика Олександр у 1897-1900 рр. навчався у Київській духовній академії. У сан архімандрита (1903 р.) був зведений священномучеником Володимиром (Богоявленським, майбутнім митрополитом Київським і Галицьким). Олександр III вітав обрання митрополита Сергія (Страгородського) Патріархом Московським і Всєї Русі (1943 р.), зробив внесок у фонд Червоної Армії. Особисто був присутній на інтронізації Патріарха Алексія I (чия єпископська хіротонія відбулася свого часу за участі Антіохійського Патріарха Григорія IV) у лютому 1945 р. [10, 399]. Згодом став доктором богослов'я Московської духовної академії та відвідував СРСР.

Сама ж нарада 8-18 червня 1948 р. (на якій представники Антіохійської церкви підтримали засудження «спідричних дій» Ватикану щодо Православ'я, виступили за «сильну і єдину» Православну Церкву) не призвела до рішення про скликання Всеpravославного Собору у Москві. Водночас форум сприяв розвитку зовнішніх церковних зв'язків та перетворенню РПЦ у дієвий фактор зовнішньої політики СРСР. На початку 1950-х рр., зазначає один із провідних дослідників історії Православної Церкви ХХ ст. М. Шкаровський, «в основному вдавалося утримувати у сфері впливу Москви Антіохійську, Александрійську і Єрусалимську Церкви, хоча саме вони періодично дистанціювалися від Московської патріархії» [18, 232]. На цьому тлі «яскраво виражену» лояльну до РПЦ позицію, попри намагання тиснути на нього з боку США,

¹Поширені у певних виданнях міфологічні історії про зустріч митрополита Ілії зі Сталіним, його «настанови» главі уряду СРСР щодо відкриття храмів та надання свободи Церкві, «відвідування могили матері Сталіна», нагородження його Сталінською премією та «пожертву» сиротам війни \$200 тис. тощо не відповідають дійсності. Митрополит відвідав уперше СРСР лише у 1947 р., і навпаки, сам отримував дуже коштовні подарунки в обмін на улесливі виступи на адресу «вождя».

займав Антіохійський Патріарх. Відповідно, ця Церква отримувала від радянського уряду (каналами РПЦ) відчутну допомогу, украй потрібну у скрутних етнополітичних умовах існування Антіохійського патріархату. Зокрема, лише у 1950-1952 рр. йому передали \$ 60 тис., під час візиту в СРСР у 1954 р. – вручили 220 тис. карбованців, \$35 тис., різноманітні дорогоцінності. На ці кошти, зокрема, передбачалося будівництво духовної семінарії. За подячними словами членів антіохійської делегації, «на чолі всіх Православних Церков повинна стати» РПЦ, адже «Константинопольська Церква набагато слабше Руської, втратила свій колишній престиж, ставши знярядям американської політики».

Слід сказати, що східні Церкви, Антіохійська зокрема, справді перебували у вельми скрутному матеріальному становищі. У листі Алексія I особисто Й. Сталіну від 20 листопада 1947 р. зазначалося: «Антіохійський патріархат плекає надію, що Руська Церква, і особливо Російський Уряд – відновить давню традицію систематичної матеріальної допомоги бідній Антіохійській Церкві – на ікони, на церкви, на окремих особливо знедолених ієрархів тощо» [8, 539].

Відтак візити предстоятеля та архієреїв Антіохійської церкви в СРСР стали доволі частими. У липні 1951 р. глава цієї Церкви відвідав Москву з нагоди святкування пам'яті преп. Сергія Радонезького. 23 липня у Троїце-Сергієвій лаврі предстоятелі п'яти автокефальних Православних Церков, включаючи Антіохійську, звернулися до християн всього світу із закликом до миру та щодо відвернення нової світової війни, підписання Пакту миру, відкритого для всіх держав. Раніше, у липні 1950 р. Олександр III став доктором богослов'я Московської духовної академії.

24 липня – 30 серпня того самого року Олександр III (у супроводі митрополита Емеського Олександра (Жиха) відпочивав на дачі патріарха Московського і всієї Русі в Одеському Свято-Успенському патріаршому монастирі. Цей візит відбувався зі згоди Ради Міністрів СРСР, для зустрічі високих гостей в Одесу прибув вельми впливовий у церковно-управлінських справах керуючий справами Московської патріархії прот. Ніколай Колчицький та архімандрит Антіохійського подвір'я у Москві Василь (Самаха). За розпорядженням

згаданого Г. Карпова, для безпосередньої організації прийому з Москви прибув співробітник апарату Ради у справах РПЦ (який значною мірою комплектували кадровими співробітниками держбезпеки).

Уповноважений у справах РПЦ при Одеському облвиконкомі П. Благов зобов'язувався інформувати про перебування іноземних гостей самого генерала Карпова, секретаря Одеського обкому КП(б)У, а також архієпископа Херсонського й Одеського Никона (Петіна) [12]. Крім того, як свідчать типові документи спецслужби, у таких випадках відповідні настанови з МДБ СРСР та Г. Карпова отримував профільний антирелігійний підрозділ обласного Управління МДБ (УМДБ; в 1951 р. це був 5-й відділ, «оперативний», серед функцій якого була і розробка релігійного середовища), відповідний заступник начальника УМДБ, необхідні завдання ставили «кваліфікованій агентурі» серед кліру та інших категорій населення.

Зрозуміло, що в тих історичних умовах міжнародні контакти Православної Церкви відбувалися під контролем спецслужби, зовнішні зв'язки чекісти використовували нерідко вельми своєрідно. Не стали винятком й агентурно-оперативні заходи навколо перебування східних архієреїв в Українській РСР. Цей процес відображено в архівних документах, виявлених автором у фонді 2 (контррозвідувальний підрозділ органів держбезпеки України) у Галузевому державному архіві СБУ.

Підготовка до оперативного супроводження візиту в Українську РСР ієрархів Антіохійської Церкви почалася заздалегідь, що свідчило про тісну координацію роботи державних органів та Міністерства внутрішніх справ² із «профілактики» міжнародних контактів РПЦ, а також про наявність відповідної випереджу-

²Після смерті Й. Сталіна у березні 1953 р. органи внутрішніх справ та державної безпеки (МДБ СРСР) були об'єднані в єдине Міністерство внутрішніх справ СРСР на чолі із першим заступником Голови Ради Міністрів СРСР, Маршалом Радянського Союзу Л.П. Берії. У складі об'єданого МВС СРСР та МВС Української РСР (керівник – генерал-лейтенант П. Мешик) функції стеження за ідеологічною та релігійною сферою покладалися на 4-е (секретно-політичне) управління. З березня 1954 р. відповідні завдання перейшли до компетенції Комітету державної безпеки (КДБ) при РМ СРСР.

вальної інформації від закордонних джерел. Вже 15 травня 1953 р. 7-й відділ 4-го Управління МВС СРСР направив орієнтування в.о. начальника 4-го Управління МВС УРСР полковнику М. Цветухіну. Зазначалося, що приблизно 20 липня в СРСР за запрошенням Московської патріархії прибуває делегація Антіохійської Православної Церкви у складі митрополитів: Спіфанійського – Ігнатія (Хрейке), Хауранського – Афанасія (Кілейне) та Емеського – Олександра (Жиха), котрі мають відвідати Москву, Ленінград, а потім побувати у Києві та Одесі.

Чекістам України приписувалося встановити за архієреями «ретельне агентурне спостереження». Було зазначено, що всі вони навчалися до 1917 р. в Київській духовній академії, володіють російською мовою. Зверталася увага на те, що митрополит Ігнатій належить до групи духовенства, яка орієнтується на США та Велику Британію, а під час перебування в СРСР має намір збирати матеріали для «книги антирадянського змісту» [7, арк. 1].

Відповідно, 23 травня 1953 р. заступник глави МВС УРСР генерал-лейтенант П. Івашутін (майбутній багаторічний керівник військової розвідки – ГРУ Генштабу Радянської Армії) затвердив План заходів із забезпечення агентурного спостереження за делегацією Антіохійської Православної церкви. Загальне керівництво заходами стеження за ієрархами покладалося на начальника 1-го відділення (розробка Православної конфесії, лавр, монастирів, старообрядців, «катакомбної церкви») 6-го відділу (антирелігійного) 4-го Управління МВС УРСР підполковника Савочкіна.

Передбачалося, зокрема:

– забезпечити безперервне агентурне спостереження за іноземними гостями силами УМВС по Київській та Одеській областях для з'ясування їхніх «настроїв та зв'язків»;

– обладнати номери готелю «Інтурист» антіохійських архієреїв оперативно-технічними засобами 2-го спецвідділу МВС УРСР для прихованого стеження та прослуховування розмов гостей;

– забезпечити візуальне спостереження («оперативну слежку» – мовою документа) за іноземцями розвідників 7-го відділу (зовнішнє спостереження та оперативне встановлення; велося і приховане фотографування

гостей біля готелю, на вулицях тощо);

– «прикріпити» до делегації «кваліфіковану агентуру» («Омега», «Ораров», «Лотосов» та ін.) з числа священнослужителів (зокрема Володимирського кафедрального собору) та співробітників екзархату;

– «очистити» територію монастирів, які мають відвідувати гості, від «бродячого, клікушницького та жебрацького елементів».³

Документи МВС дають уявлення про програму перебування східних владик у місті їхньої академічної молодості. 6-8 червня 1953 р. у Києві вони мали відвідати Києво-Печерську лавру, Введенський жіночий монастир, Покровський жіночий монастир, Володимирський собор та Андріївську церкву, побувати на прийомі у Патріаршого екзарха України (1944-1964 рр.), митрополита Київського і Галицького Іоанна (Соколова). Принагідно відзначимо, що певну інформацію про міжнародні контакти екзархату спецслужба здобувала шляхом планових оперативно-технічних заходів із прослуховування покоїв митрополита Іоанна (оперативна зашифровка у цих випадках – «Святий»). Гості відслужили спільно із митрополитом Іоанном літургію у Володимирському кафедральному соборі. Далі делегація відбула в Одесу у супроводі уповноваженого у справах РПЦ в Українській РСР Григорія Корчєвого [7, 11-12].

Прийняті особисто Савочкіним оперативні джерела інформували про перебіг візиту архієреїв та їхні значущі висловлювання. Як зазначав агент «Майський», гості були відверто вражені красою «святого граду Києва, колиски Християнства Русі», підкресливали, що тут монахів більше, натомість в Антіохійській Церкві спостерігається занепад. Митрополити Олександр та Афанасій люблять Росію (це трактувалося у значенні СРСР), дотримуються лівих суспільно-політичних по-

³При відвідуванні іноземними делегаціями монастирів нерідко виникали «небажані» для влади ситуації. Так, як доповідав оперпрацівнику агент «Кузнецов» (прибув з іноземною делегацією з Москви), при відвідуванні Києво-Печерської лаври у липні 1954 р. до нього підійшла (сприйнявши агента за іноземця) якась жінка «і спокійним тоном, не змінюючи виразу обличчя, почала швидко говорити: «Знайте, у селах немає хліба, народ вмирає від голоду й каторжних робіт, комуністи розорили Україну» тощо. «Кузнецов» порадив їй молитися, щоб всі труднощі були подолані.

глядів. Зверталася особлива увага на зміну поглядів і настроїв митрополита Ігнатія. Він, за словами «Майського», «твердо переконався», що йому повідомляли багато брехливої інформації про СРСР, тотальне стеження за громадянами. Активно цікавився життям вірян, станом Церкви, і дійшов «твердого переконання, що Руська Православна Церква квітне, ніким не переслідуються і є центром православ'я всього світу» [7, арк. 28]. За іронією долі, високі гості не тільки перебували під постійним доглядом агентури і філерів, співробітники 2-го спецвідділу, свідчать документи, приховано побували у готельному номері владики Олександра й фотокопіювали його особистий щоденник.

Гостям в екзархаті були вручені подарунки – срібні з позолотою панагії, срібні підстаканники до кришталевих стаканів, альбоми з видами Володимирського собору та по 2 коробки цукерок фабрики ім. Карла Маркса (яку вони теж відвідали у супроводі директора та агента-резидента МВС на підприємстві «Полевого»). Водночас, оперативні джерела з числа ієреїв відзначили некоректну, грубу поведінку окремих священників-супровідників з Москви, які зверхньо ставилися до українських колег під час богослужінь.

Подробиці перебування делегації в Одесі викладали у спецповідомленні Одеського УМВС начальнику 4-го Управління МВС УРСР полковнику І. Шорубалці [7, арк. 35-42]. Там гості перебували на дачі Патріарха Московського, із захватом відгукувалися про Свято-Успенський монастир, як про «рай». Особливо вразила архієреїв зустріч із всесвітньовідомим офтальмологом, директором Українського інституту очних хвороб, Героєм Соціалістичної Праці академіком В.П. Філатовим (глибоко віруючою людиною, духовним чадом архієпископа Сімферопольського і Кримського Луки, прославленого нині як святий і сповідник Лука Кримський – його син працював під орудою В. Філатова). Сам учений з 1920-х рр. і до смерті перебував під постійним агентурним доглядом спецслужби за справами «Старий» та «Філатов» [4].

«Це напрочуд проста, доступна, талановита й чудова людина», – відгукувалися про хірурга архієреї. Митрополит розчулено сказав академіку: «Ви зробили так багато дивовижних зцілень!» В Одесі гості відвідали

також Іллінський собор, жіночий монастир, дивилися кінострічку «Падіння Берліна». Із задоволенням відгукувалися про відвідини «передового колгоспу». Селяни зазнали багато горя, зауважили архієреї, але тримаються бадьоро, люблять Батьківщину, «такі люди завжди і скрізь перемагають». Агентура повідомляла і про певні висловлювання гостей щодо їхніх зустрічей із Алексієм І, який, мовляв, обіцяв виділити Антіохійській церкві допомогу у розмірі \$50 тис. [7, арк. 40].

Зрозуміло, що особливу увагу спецслужби привернув візит до Одеси у 1954 р. самого Патріарха Олександра III. Про інтерпретацію чекістами сутності цієї події (яка відбувалася вже за умов згорання відносно доброзичливого й прагматичного підходу до РПЦ у цілому та до її зовнішніх зв'язків, поступового негативного повороту до сумнозвісної смуги «хрущовських гонінь») свідчить записка в 4-е Управління КДБ при РМ УРСР заступника начальника Одеського УКДБ полковника Юферова (20 вересня 1954 р.) під промовистою назвою «Про ворожі прояви з боку високого духовенства». Нагадаємо, що чекісти України таким чином вже запопадливо реагували на появу 7 липня того ж року одного із найбільш сакраментальних в історії взаємин між РПЦ та комуністичною партією документів – постанови ЦК КПРС «Про значні недоліки в науково-атеїстичній пропаганді та заходах з її покращання». Цей ідеологічний документ засуджував «примиренську» політику щодо Православ'я, «викривав реакційну сутність і шкідливість релігії», націлював на «наступ на релігійні пережитки».

Як зазначалося у документі, 26 серпня 1954 р. в Одесу із Москви прилетіли Алексій І, Патріарх Олександр III, згадуваний митрополит Ілія (Карам), секретар (і багатолітній друг й соратник) Патріарха Московського і всієї Русі Данило Остапов із сином Леонідом. Приїзд владики Олександра до СРСР цього разу тривав із 17 серпня до 12 вересня 1954 р. і був присвячений 100-річчю утворення Антіохійського подвір'я у Москві (й охопив Москву, Ленінград, Псково-Печерський монастир, Київ та Одесу). На оперативну розробку східного гостя УКДБ скерувало досвідчених агентів з єпархії та Одеської духовної семінарії «Петрова», «Авілова», «Зайцева», «4711» та ін.

Високі гості відвідали місцеві монастирі, Одеську духовну семінарію, інші підкреслено лояльно відгукувалися про ситуацію в релігійному середовищі СРСР. Олександр III наголосив, що «в Радянському Союзі повна свобода сумління, стільки народу молиться, очевидно, що вони щиро віруючі» [7, арк. 190].

Спілкування із антіохійським єпископатом було використано Алексієм I (стурбованого новим наступом на РПЦ) для інформування світового Православ'я щодо поступової ескалації переслідувань віри в СРСР. Як повідомляв конфідент «Петров», що мав змогу тісно спілкуватися з вітчизняним та зарубіжним єпископатом, особисто Алексій I, митрополит Ленінградський і Новгородський Григорій (Чуков), Д. Остап «своєю поведінкою намагалися створити обстановку, що негативно впливає на думку про Радянський Союз Олександра III та його митрополитів. Зокрема, Патріарх Московський і всієї Русі обурювався фактами публікації у пресі відверто антирелігійних матеріалів. У розмові 2 вересня 1954 р. він жорстко відгукнувся про розгортання антирелігійної пропаганди в СРСР. Ще нещодавно, підкреслив Алексій I, керівництво країни спромоглося б «відхилити таке невчасно поставлене питання» (тобто посилення пропагандистського наступу на Церкву). У цьому сенсі, продовжував предстоятель РПЦ, місцева влада ще більше вислужується перед Центром, веде «брутальну агітацію, застосовує репресивні заходи, звільняє вчителів, які не бажають вести антирелігійний наступ [7, арк. 191-192].

У наведеному документі «релігієзнавці» з КДБ зробили особливий акцент на дискредитації визначного діяча Православної Церкви, голови Навчального комітету при Священному Синоді РПЦ (з 1946 р.), митрополита Григорія (Чукова, 1870–1955). У контексті нашої статті постать владики Григорія прикметна не тільки його багатолітньою безкомпромісною боротьбою за свободу віросповідання та відродження духовної освіти в післявоєнному СРСР. Саме цей ієрарх відзначився на церковно-дипломатичній ниві, очолював з 1945 р. низку делегацій РПЦ до країн Західної Європи та Балкан, а також (1946 р.) – на Близький Схід. Там владики Григорій провів особисті зустрічі з предстоятелями Єрусалимської, Александрій-

ської, Антіохійської та Коптської автокефальних церков. Удруге він мав бесіду із патріархом Олександром III в Сирії у 1950 р. Дослідники історії Православної Церкви порівнювали його із повноважним послом СРСР на Близькому Сході в умовах розгортання глобального протистояння та домінуючого впливу в цьому регіоні США та Великої Британії [9].

Важливо і те, що митрополит Григорій одним із небагатьох прозорливо помітив і належно оцінив небезпеку насування нової хвилі гонінь на Православну Церкву (під якої припав на 1958–1964 рр.). Протест владики мав дієвий характер, і чекісти України особливо підкреслювали той факт, що він зі згоди Алексія I написав Г. Карпову «злобного характеру листа», в якому містився «протест духовенства проти антирелігійної пропаганди» [7, арк. 193]. Справді, влітку 1954 р. владики Григорій виступив з різкою критикою політики влади у сфері релігії у промові перед слухачами Ленінградської духовної академії, надіслав листа у Раду у справах РПЦ при уряді СРСР.

Виявлені й досліджені нами документи спецслужби засвідчили подальшу активізацію міжнародних відносин Українського екзархату. Документи органів КДБ засвідчили їхній службовий інтерес до політичних персон, що входили до складу певних іноземних релігійних організацій. Серед делегатів Євангелістської Лютеранської Церкви Німеччини, що відвідала Київ та Одесу (червень-липень 1954 р.), перебував колишній глава МВС ФРН Г. Хейнеман. Інформація про нього надходила від інформатора-єпископа «Орлика», інших конфідентів 4-го відділу УКДБ по Київській області [7, арк. 117-119].

Відомості про зовнішні контакти, як і раніше, збирали шляхом прихованого підслухування у покоях Патріаршого Екзарха України. Збереглися зведення оперативно-технічної служби про бесіди митрополита Іоанна з його вікарним єпископом Нестором про приїзд делегації Болгарської Православної Церкви у серпні 1954 р. [7, арк. 141].

Як ішлося у звіті «антирелігійного» відділу секретно-політичного управління КДБ УРСР, лише в період з 28 липня до 5 серпня 1955 р. Київ відвідали делегації Александрійської, Румунської, Польської, Болгарської Пра-

вославних Церков, Німецької Євангелічної церкви, Протестантської Церкви Канади, Англіканської Церкви, Євангелічної Лютеранської Церкви Данії [7, арк. 198].

Висновки. Матеріали спецслужби (яка у сталінському СРСР із середини 1930-х і до 1943 р. виконувала функції монопольного державного органу із релігійних справ і надалі відігравала серйозну роль у моніторингу ситуації у конфесійній сфері СРСР) надають чимало цінного емпіричного матеріалу для поглибленого дослідження міжнародних контактів РПЦ, політики влади щодо Церкви, професійного інструментарію органів держбезпеки «по релігійній лінії», а також стосовно ситуації у всесвітньому Православ'ї.

Зауважимо, що документи спецслужби (порівняно з партійно-пропагандистськими й «науково-атеїстичними» настановами та матеріалами) були значно менш ідеологізованими, відображали прагматично-службовий інтерес органів контррозвідки, об'єктивно зрозумілий і з погляду того, що церковні зв'язки стали предметом зацікавленості обох таборів «холодної війни».

Основними видами вивчених нами та інформативно значущих службових документів можна вважати:

- планову та звітну документацію профільних підрозділів держбезпеки;
- повідомлення «кваліфікованої агентури» (зокрема серед священнослужителів), яка мала можливості для невимушеного спілкування з іноземними гостями;

- меморандуми з оперативних розробок;
- повідомлення чекістів України до керівництва в КДБ СРСР;
- матеріали оперативно-технічних заходів (прослуховування, візуального спостереження тощо).

Як свідчать документи, неодноразові візити архіпастирів Православних Церков в Україну сприяли розвитку організаційно-церковного й богословського діалогу між гілками світового Православ'я, об'єктивно зміцнювали позиції Церков Сходу у несприятливому для них етнорелігійному середовищі, на тлі підступної тактики Ватикану та ескалації «холодної війни».

Своєю чергою, Екзархат РПЦ в Українській РСР набував досвіду зовнішніх церковних зв'язків, з його позицій ієрархи РПЦ мали можливість доносити до єдиновірців правду про становище Церкви в атмосфері політики державного атеїзму, зростання нової хвилі утисків вірян. Поведінка й відгуки високих гостей демонстрували заслужений авторитет духовної традиції України у Православному світі.

Документи спецслужби, які не соромилися цинічних методів «розробки» духовних осіб навіть у період відносної лібералізації партійно-державної лінії стосовно РПЦ, доносять до дослідників невідомі факти щодо перебігу контактів українського Екзархату з Церквами Сходу, дають додатковий емпіричний матеріал з вивчення багатостраждального шляху Православної Церкви.

Список використаних джерел

1. Васильєва О. Ю. Русская Православная Церковь в политике Советского государства в 1943-1948 гг. : автореф. дисс. ... д-ра ист. наук / О.Ю. Васильєва. – М., 1999. – 48 с.
2. Васильєва О.Ю. Русская православная церковь в политике советского государства в 1943-1948 гг. / О.Ю. Васильєва. – М. : ИРИ РАН, 2001. – 214 с.
3. Васильєва О.Ю. Внешняя политика Советского государства и Русская православная церковь. 1943-1948 годы / О.Ю. Васильєва // Труды Института российской истории РАН. 1997-1998. – М., 2000. – С. 339-353.
4. Веденєєв Д.В. Лікар і архіпастир: діяльність святителя Луки Кримського в контексті історії медицини і церковно-державних відносин у СРСР : історико-медичний нарис / Д.В. Веденєєв. – К. : УФК, 2015. – 72 с.
5. Волокитина Т.В. Москва и Восточная Европа. Власть и церковь в период общественных трансформаций 40-50-х годов XX века : очерки истории / Т.В. Волокитина, Г.П. Мурашко, А.Ф. Носкова. – М. : РОССПЭН, 2008. – 807 с.
6. Волокитина Т.В. Конфессиональный фактор в геополитических планах Москвы после Второй мировой войны / Т.В. Волокитина // Russian History. – 2002. – Vol. 29. – No. 2/4. – P.175-195.
7. Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Фонд 2. – Оп. 20. – Спр. 8.
8. Диакон Андрей Кураев. Церковь в мире людей / Андрей Кураев. – М. : Изд-во Сретенского монастыря, 2009. – 544 с.

9. Михайлова М. Исповедник или князь Церкви? – Режим доступа: <http://rusk.ru/st.php?idar=8457>
10. Никитин А.В. Патриарх Алексей I: Служитель Церкви и Отечества / А.В. Никитин. – М. : Эксмо, 2013. – 528 с.
11. Одинцов М.И. Русская православная церковь накануне и в эпоху сталинского социализма. 1917-1953 гг. / М.И. Одинцов. – М. : Политическая энциклопедия, 2014. – 424 с.
12. Онищенко А.Б. Церковная жизнь Одесской епархии конца 1940-х – начала 50-х годов / А.Б. Онищенко // Церковь и время. – 2011. – Т. LVI. – № 3. – С. 171-190.
13. Протоиерей Владислав Цыпин. История Русской Православной Церкви: Синодальный и новейший периоды / Владислав Цыпин. – М. : Изд-во Сретенского монастыря, 2010. – 816 с.
14. Русская Православная Церковь. XX век. – М. : Изд-во Сретенского монастыря, 2008. – 800 с.
15. Толстой М.В. История Русской Церкви / М.В. Толстой. – М. : Фирма СТД, 2008. – 524 с.
16. Чумаченко Т.А. Государство, православная церковь, верующие. 1941–1961 / Т.В. Чумаченко. – М., 1999. – 248 с.
17. Шкаровский М.В. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве (государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах) / М.В. Шкаровский. – М. : Изд-во Крутицкого подворья, 2005. – 423 с.
18. Шкаровский М.В. Русская Православная Церковь в XX веке / М.В. Шкаровский. – М. : Вече; Лепта, 2010. – 480 с.

References

1. Vasyleva, O. J. (1999). Russian Orthodox Church in the policy of the Soviet state in 1943-1948. Extended abstract of doctor's thesis. Moscow [in Russian].
2. Vasyleva, O.J. (2001). Russian Orthodox Church in the policy of the Soviet state in 1943–1948. Moscow: YRY RAN [in Russian].
3. Vasyleva, O.I. (2000). External policy of the Soviet state and the Russian Orthodox Church 1943–1948. Works of Institute of Russian history RAN 1997–1998. Moscow [in Russian].
4. Viedenieiev, D.V., Viedenieiev, V. D. (2015). Doctor and Archipastor: activity of Saint Luka Krymsky in the context of history of medicine and clerical-state relations in the Soviet Union: historical-medical notes. Kyiv: UFK [in Ukrainian].
5. Volokytna, T.V., Murashko, H.P., Noskova, A.F. (2008). Moscow and Eastern Europe. Authority and Church in the period of the social transformations 40–50 of XX century: notes of history. Moscow: ROSSPEN [in Russian].
6. Volokytna, T.V. (2002). Confession factor in the geo-political plans of Moscow after the Second World War. Russian History, Vol. 29, 2/4, 175–195 [in Russian].
7. Field State Archive of The Security Service of Ukraine, Fond 2, Op.20, C.8 [in Ukrainian].
8. Deacon Andrei Kuraev. (2009). Church in the human world. Moscow: Yzd-vo Sretenskoho monastiria [in Russian].
9. Mykhailova, M. Confessor or the Lord of Church? Retrieved from <http://rusk.ru/st.php?idar=8457> [in Russian].
10. Nykytyn, A.V. (2013). Patriarch Aleksyi I: Servicer of Church and Native Land. Moscow: Eksmo [in Russian].
11. Odyntsov, M.Y. (2014). Russian Orthodox Church before the period of Stalin socialism era 1917–1953. Moscow: Polytycheskaia entsyklopedyia [in Russian].
12. Onyshchenko, A.B. (2011). Church life of Odessa eparchy of the end of 1940s – 1950s. Tserkov y vremena, T. LVI, 3, 171–190 [in Russian].
13. Archpriest Vladyslav Tsypyn. (2010). History of the Russian Orthodox Church: Synod and New periods. Moscow: Yzd-vo Sretenskoho monastiria [in Russian].
14. Russian Orthodox Church. XX century. (2008). Moscow: Yzd-vo Sretenskoho monastiria [in Russian].
15. Tolstoi, M.V. (2008). History of Russian Church. Moscow: Fyrma STD [in Russian].
16. Chumachenko, T.A. (1999). State, Orthodox Church, Believers. 1941–1961. Moscow [in Russian].
17. Shkarovskyi, M.V. (2005). Russian Orthodox Church at Stalin and Khrushchev periods (state-clerical relations in the USSR in 1939–1964). Moscow: Yz-dvo Krutytskoho podvorvia [in Russian].
18. Shkarovskyi, M.V. (2010). Russian Orthodox Church in XX century. Moscow: Veche; Lepta [in Russian].

УДК 930.22

Ю. О. Бриль

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ДОКУМЕНТНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ СФЕРИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Мета роботи. Дослідження полягає у вивченні та узагальненні кращого міжнародного досвіду професійної підготовки висококваліфікованих фахівців документно-інформаційної сфери. **Методологічною основою** дослідження є загальнотеоретичні методи дослідження (аналіз та синтез), що дозволили дослідити проблемне поле документно-інформаційної освіти в міжнародних університетських школах бібліотекознавства та інформології. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що проаналізовано міжнародний досвід професійної підготовки висококваліфікованих фахівців документно-інформаційної сфери; форми організації навчання та зміст освітніх програм підготовки і перепідготовки фахівців у межах спеціалізації «Керування архівами та документацією». **Висновки.** Удосконалення процесу підготовки фахівців документно-інформаційної сфери є дуже важливим з огляду на те, що в Україні, яка на сьогодні активно веде пошук інноваційного шляху освітньо-професійної підготовки документознавців, інформаційних аналітиків, бібліотекознавців, архівознавців, немає чітко визначених, уніфікованих і систематизованих стандартів підготовки фахівців. А запровадження міжнародного досвіду у національну систему вищої освіти за принципом копіювання не є оптимальним, а потребує врахування особливостей соціально-економічних перетворень в Україні та її геополітичного положення.

Ключові слова: документознавство, документно-інформаційна сфера, керування документацією, міжнародний досвід, професійна підготовка, школа бібліотекознавства та інформології.

Ю. А. Бриль

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ ДОКУМЕНТНО-ИНФОРМАЦИОННОЙ СФЕРЫ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

Цель работы. Исследования заключается в изучении и обобщении лучшего международного опыта профессиональной подготовки высококвалифицированных специалистов документно-информационной сферы. **Методологической основой** исследования являются общетеоретические методы исследования (анализ и синтез), которые позволили исследовать проблемное поле документно-информационного образования в международных университетских школах библиотековедения и информологии. **Научная новизна** работы заключается в том, что проанализировано международный опыт профессиональной подготовки высококвалифицированных специалистов документно-информационной сферы; формы организации обучения и содержание образовательных программ подготовки и переподготовки специалистов в рамках специализации «Управление архивами и документацией». **Выводы.** Усовершенствование процесса подготовки специалистов документно-информационной сферы является очень важным, учитывая то, что в Украине, которая в настоящее время активно ведет поиск инновационного пути образовательно-профессиональной подготовки документоведов, информационных аналитиков, библиотковедов, архивистов, нет четко определенных унифицированных и систематизированных стандартов подготовки специалистов. А введение международного опыта в национальную систему высшего образования по принципу копирования не является оптимальным, а требует учета особенностей социально-экономических преобразований в Украине и ее геополитического положения.

Ключевые слова: документоведение, документно-информационная сфера, управление документацией, международный опыт, профессиональная подготовка, школа библиотековедения и информологии.

Y. Bryl

PROFESSIONAL TRAINING SPECIALISTS FOR DOCUMENT AND INFORMATION SPHERE: INTERNATIONAL EXPERIENCE

The purpose of this paper. The research consists in studying and generalization of the best international experience of professional training highly qualified specialists of documents and information sphere. The methodological basis of the research is general theoretic methods of research (analysis and synthesis), which allowed to investigate the problem of field document and information education in international university Schools of Library and Information Science. The scientific novelty of this paper consists in the fact that analyzed international experience in professional training highly qualified specialists document and information sphere; forms of training and educational content of programs of training and retraining of specialists within the specialization «Archives & Records Management». Conclusions. Improving the process of training specialists document and information sphere is very important in view of the fact that in Ukraine, which is now actively search for innovative ways of education and professional training of documentation specialists, information analysts, librarians, archivists, today there is no clearly defined standards of training, which would be standardized and systematized. The introduction of international experience in the national higher education system on the principle of copying is not optimal and needs to take into account features of social and economic transformations in Ukraine and her geopolitical position.

Keywords: science of documents, document and information sphere, records management, international experience, educational and professional training, School of Library and Information Science.

Постановка проблеми. Сучасні інтеграційні процеси та глобалізація позначаються на всіх сферах життєдіяльності суспільства, зокрема на галузі освіти. Реалії сьогодення вимагають від вищої освіти України впровадження загальновизнаних міжнародних норм і стандартів освіти з метою підвищення якості освітнього процесу та досягнення випускниками вищих навчальних закладів належного рівня конкурентоспроможності на світовому ринку праці.

У сучасних умовах формування відкритого інформаційного суспільства, що характеризується зростанням у ньому ролі інформації і знань, кількості людей, зайнятих у виробництві інформаційних продуктів і послуг, домінуванням інформаційно-комунікаційних технологій у суспільно-економічних відносинах, загальною доступністю документної, аналітичної та архівної інформації, створенням глобального інформаційного простору, зростає роль професії документознавця в сучасному світі.

Відповідно, актуальність поставленої проблеми зумовлена вивченням міжнародного досвіду формування та розвитку професійного потенціалу фахівців документно-інформаційної сфери у вищих університетських школах за кордоном.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблеми професійної підготовки фахівців документно-інформаційного профілю за кордоном знайшли відображення в роботах відомих вітчизняних учених-теоретиків і практиків документознавчої науки. Серед них відзначимо праці І. Є. Антоненко, В. В. Бездрабко, О. П. Воєводіна, С. Г. Кулешова, Г. Д. Малик, І. П. Прокопенко, Б. П. П'ятничка, І. М. Сілютіної, В. Г. Спрінсяна, Л. Я. Філіпової й ін.

Проблеми професійної підготовки фахівців суміжних галузей знань висвітлено в працях В. С. Бабича, Н. М. Березюк, О. Н. Волкотруб, В. В. Загуменної, Л. П. Каліберди, О. В. Олійника, М. Г. Палієнко, К. Т. Селіверстової, О. О. Сербіна, Е. Р. Сукіасяна, С. О. Чуканової, Т. О. Ярошенко.

Мета статті полягає у вивченні та узагальненні кращого міжнародного досвіду професійної підготовки висококваліфікованих фахівців документно-інформаційної сфери.

Виклад основного матеріалу. Терміносистема будь-якої сфери діяльності чи наукової дисципліни формується спільними зусиллями як практиків, так і науковців. Важливою складовою наукової дисципліни «Документознавство» є визначення змісту фундаментальних понять – термінів, що дозволяють зрозуміти

сучасний рівень і перспективи розвитку професійної сфери. Висвітлення питання міжнародного досвіду професійної підготовки фахівців документно-інформаційної сфери, передусім, доречно було б почати з визначення універсального терміна «керування документацією» (англ. records management), який трактують як галузь керування, що відповідає за ефективний і систематичний контроль за створенням, прийманням, зберіганням, використанням, передаванням до архіву та вилученням для знищення службових документів, включаючи процеси відбору й зберігання в документальній формі свідчень та інформації про ділову діяльність [4].

На думку дослідниці В. В. Бездрабко, «найбільш примітною ознакою термінологічного визначення стало фактичне визнання універсальності терміна щодо сфери управління документаційними процесами. Це, своєю чергою, припускало входження всіх заходів, пов'язаних із документуванням, розповсюдженням, функціонуванням документів і їх зберіганням, у його значеннєвій межі» [1, 17]. Подібний підхід давно побутував за кордоном, із різними семантичними відтінками, залежно від історично сформованого терміна – records management (США), gestion des documents (Франція), schriftgutverwaltung (Німеччина), zarządzania dokumentami (Польща), la gestione dei documenti (Італія), gestion de documentos (Іспанія) та ін. [1, 17; 2, 111]. Відзначимо, що у вітчизняній документознавчій науці не тільки на рівні форми, але й семантичного наповнення унормувався еквівалент поняття «records management» – «керування документаційними процесами». Запровадженню в науковий обіг та успішному входженню цього терміна в понятійно-категоріальний апарат сучасного документознавства сприяло обговорення концепції впровадження в Україні норм Міжнародного стандарту ISO 15489-2001 «Information and Documentation. Records Management» і розробка Національного стандарту України 4423-2005 «Інформація та документація. Керування документаційними процесами» [2, 111-119].

У зв'язку з пошуком підвищення рівня економічної ефективності як документно-інформаційного менеджменту в організації,

так і управлінських процесів загалом, з одного боку, та інформатизацією сфери управління і, зокрема, упровадженням систем електронного документообігу – з іншого, наразі у світі спостерігається підвищена увага до широкого використання нових технологій керування документацією та теоретичних засад їхнього застосування. Відповідно, зростання ролі і значення сфери керування документацією стали все більше затребуваними в межах університетської підготовки фахівців для неї, а також включення навчальної дисципліни «Керування документацією» до навчальних планів багатьох спеціалізацій суміжних напрямів підготовки фахівців з бізнес-адміністрування, менеджменту, маркетингу, програмної інженерії тощо.

Професійна підготовка фахівців з керування документацією за кордоном здійснюється в університетських школах бібліотекознавства та інформології (англ. School of Library and Information Science), предметом комплексного вивчення яких є бібліотекознавство, бібліографознавство, науково-інформаційна діяльність, діловодство та архівознавство, соціальна інформатика. Така підготовка відбувається в поєднанні з напрямом «Керування архівами». Наявність окремої спеціалізації «Керування архівами та документацією» (англ. Archives & Records Management) у закордонних вишах є достатньо поширеним явищем [5, 53-54].

Однією з умов прийому абітурієнтів до університетських шкіл бібліотекознавства та інформології є диплом, що засвідчує відповідний ступінь (рівень) вищої освіти, переважно ступеня бакалавра (англ. Bachelor of Arts – бакалавр мистецтв, Bachelor of Science – бакалавр наук). Значною перевагою абітурієнта при вступі на навчання є досвід та стаж роботи в архівній або діловодній службах. Обсяг програмних навчальних годин – різний і залежить від отриманого документа про вищу освіту випускником – диплом ступеня магістра (англ. Master of Arts – магістр мистецтв, Master of Science – магістр наук), диплом ступеня доктора філософії (англ. Doctor of Philosophy), свідоцтво про підвищення кваліфікації або сертифікат та форми навчання – стаціонарна чи дистанційна.

Розглянемо більш детально приклади сучасної практики професійної підготовки

фахівців документно-інформаційної сфери у вищих університетських школах бібліотечно-го, архівного та інформаційного навчання в межах спеціалізації «Керування архівами та документацією».

В інформаційній школі Мічиганського університету (США) здійснюється підготовка фахівців у рамках набуття освітніх ступенів бакалавра, магістра та доктора філософії з інформології. До навчальної програми підготовки магістра за вибором студента введено окрему спеціалізацію «Керування архівами та документацією», в основу якої покладено кращі освітні традиції навчання і проведення архівознавчих наукових досліджень, що застосовують на практиці у вирішенні проблем онлайн-доступу до цифрових інформаційних ресурсів, керування електронною документацією та її збереження [16].

Студенти, які навчаються за спеціалізацією «Керування архівами та документацією», мають опанувати 15 кредитів основних дисциплін спеціалізації, а саме: «Основи документації та архівів: принципи та практика», «Керування інформаційними ресурсами організації», «Система доступу до архівних документів», «Архівна експертиза цінності», «Науково-дослідний семінар з архівів та установ соціальної пам'яті», «Електронні бібліотеки та архіви», «Документація та звітність у сучасному суспільстві», зокрема отримання практичного досвіду в процесі стажування в спеціалізованих управліннях, архівах, бібліотеках, науково-дослідних інституціях та центрах. Аналізуючи зміст освітньої програми підготовки у вищезазначеному виші, можемо зробити висновок, що він здебільшого орієнтований на підготовку фахівців-архівістів [16].

В інформаційній школі Піттсбурзького університету (США) можна отримати ступінь магістра і доктора філософії з бібліотекознавства та інформології за спеціалізацією «Архіви та інформатика», здобувши ґрунтовні знання та навички роботи з документацією, бібліотечними та архівними фондами, довідково-інформаційними системами та спеціальним програмним забезпеченням [24].

Школа інформології та бібліотекознавства Індіанського університету в Блумінгтоні (США) пропонує магістерську програму під-

готовки обсягом 36 кредитів, з яких: 18 кредитів фундаментальних курсів та 18 кредитів факультативних курсів з обраної студентом спеціалізації. У межах спеціалізації «Керування архівами та документацією» студенти вивчають спеціальні курси: «Проектування баз даних», «Інформатика», «Інформаційні системи», «Системний аналіз», «Керування документацією», «Зберігання документів», «Архівне описування», «Метадані», «Електронні бібліотеки», «Електронні системи керування документацією» та інші варіативні курси, які затверджені куратором спеціалізації [10].

Школа інформації та бібліотекознавства Університету Північної Кароліни Чапел Гілл (США) належить до провідних наукомістких шкіл, що здійснюють професійну підготовку документно-інформаційних фахівців. За останні два десятиліття науково-педагогічні працівники школи розширили дослідницьку та освітню складову професійної підготовки висококваліфікованих спеціалістів, а також міжнародну співпрацю з метою формування соціальної пам'яті та всесвітнього культурного надбання, збереження і вільного доступу до документної спадщини, популяризації інформаційної професії [28].

Освітня магістерська програма підготовки за напрямом «Керування архівами та документацією» передбачає вивчення чотирьох блоків курсів обсягом 48 кредитів (28,5 кредитів фундаментальних курсів інформології та бібліотекознавства, 3 кредити курсу архівознавства, 12 кредитів курсів з функціонування архівних установ, 4,5 кредити факультативних курсів та стажування). Здобуті випускниками Університету Північної Кароліни Чапел Гілл фахові знання та вміння дозволять їм працювати в архівах, науково-дослідних інституціях, відділах з керування документацією [28].

Найкращі бібліотечно-інформаційні навчальні заклади США, зокрема школи бібліотекознавства та інформології в Державному університеті штату Луїзіана (США) [12], Коледжі Сімонс (США) [17], Університеті штату Міссісіпі (США) [22], здійснюють підготовку фахівців для архівної галузі за освітньою програмою «Керування архівами». Таким чином, архівна освіта в бібліотечно-інформаційних школах є цілісною системою, яка складається

з попередньої професійної підготовки, аспірантури та здійснення наукових досліджень в архівній галузі. Навчання архівній справі доповнюється вивченням інструкцій і забезпечення схоронності архівних колекцій та архівного законодавства. Також навчання в школах базується на обґрунтованій професійній практиці, що закріплює отримані теоретичні знання та допомагає отримати досвід роботи [3, 159].

Основними формами організації професійної підготовки фахівців керування архівами та документацією в школах бібліотекознавства та інформології США є: лекції; поглиблені курси, що викладають у формі семінарів; практичні семінари, які застосовують на курсах підвищення кваліфікації.

Професійна підготовка фахівців із бібліотекознавства та інформології у вишах США відбувається в умовах вдосконалення й поширення інформаційно-комунікаційних технологій та швидкого зростання обсягу інформаційних ресурсів. Окрім того, США мають розгалужену мережу шкіл бібліотекознавства й інформології та різноманіття освітніх програм і спеціалізацій. Відповідно до рейтингу найкращих магістерських програм у галузі бібліотечних та інформаційних досліджень, які акредитовані Американською бібліотечною асоціацією в 2013 р. [23], такими стали програми Іллінойського університету [15], Університету Північної Кароліни Чапел Гілл [28], Університету Вашингтона [11], Сіракузького університету [18], Мічиганського університету [16] та ін.

Інформаційний факультет Університету Торонто (Канада) провадить підготовку фахівців за спеціалізацією «Керування архівами та документацією». Підготовка студентів з цієї спеціалізації передбачає наявність загальних та спеціалізованих курсів окремо з керування архівами та документацією обсягом 16 кредитів. Термін навчання становить два роки на денній формі навчання та п'ять років і шість місяців – на заочній формі навчання.

Зміст освітньої програми зі спеціалізації передбачає вивчення: теорії та практики збору, класифікації, керування, експертизи цінності та збереження документної інформації; системи документаційного забезпечення організацій різних форм власності та діяльності; перспектив подальшого розвитку сфери;

законодавства щодо надання доступу до документних ресурсів та захисту приватності для визначення соціальної ролі архівних установ у суспільстві [29].

До навчального процесу долучають викладачів практиків, які є членами багатьох професійних асоціацій, таких як: Асоціація архівів Онтаріо, Асоціація канадських архівістів, Асоціація канадських картографічних бібліотек і архівів, Міжнародна асоціація менеджерів та адміністраторів у сфері керування документаційними процесами, Товариство американських архівістів.

Випускники інформаційної школи Університету Торонто користуються попитом серед провідних роботодавців країни та працюють в організаціях різних сфер діяльності (фінанси, охорона здоров'я, право, інформаційно-комунікативні технології) [29].

Алгонкінський коледж прикладних дисциплін і технологій (Канада) представляє дистанційний онлайн-курс «Вступ до керування архівами та документацією». Слухачі курсу ознайомлюються із процесом використання інформаційно-комунікативних технологій та програмного забезпечення у сфері керування архівами та документацією; системою зберігання документів; довідково-інформаційним апаратом; методами та принципами керування архівами та документаційними процесами [7].

У Нортумбрійському університеті (Велика Британія) реалізована програма дворічного дистанційного навчання зі спеціальності «Керування документацією», яка здебільшого орієнтована на практичних працівників у сфері керування документацією чи архівною справою.

У процесі навчання за цією програмою студенти здобувають необхідні знання та навички, необхідні для керування документаційними процесами в більш складному, з точки зору динамічно організаційного контексту, електронному середовищі, що в подальшому дозволить фахівцю адаптуватися до організаційного, культурного та науково-технічного прогресу.

Загальний обсяг магістерської програми «Керування документацією» становить – 180 кредитів. Зміст освітньої програми передбачає вивчення протягом першого року навчання таких

кредитних модулів, як: «Керування інформацією та даними» (20 кредитів), «Інформаційні системи та технології» (20 кредитів), «Методи наукових та професійних досліджень» (20 кредитів), «Принципи керування документацією» (20 кредитів). На другому році навчання передбачено вивчення кредитного модуля «Поведінка користувача в інтерактивному середовищі» (20 кредитів), написання магістерської дисертації (60 кредитів) та проходження практики (20 кредитів). У результаті успішного завершення навчання випускнику Нортумбрійського університету присвоюють ступінь магістра наук з керування документацією [14].

Департамент інформаційних досліджень Університетського коледжу Лондона (Велика Британія) пропонує освітню програму за спеціальністю «Керування архівами та документацією», яка передбачає отримання ступеня магістра мистецтв за один академічний рік при повному відвідуванні занять, або за два-п'ять років – при гнучкому графіку відвідування занять.

Програма професійної підготовки фахівців реалізується через поєднання таких форм організації навчання: лекції, семінари, практичні заняття, комп'ютерні практикуми та самоосвіта.

Навчальний план підготовки фахівців з керування архівами та документаційними процесами складається з восьми кредитних модулів загальним обсягом 180 кредитів: п'ять основних модулів (90 кредитів), два додаткових модулі (30 кредитів) та написання кваліфікаційної роботи (60 кредитів). Також у подальшому є можливість продовжити навчання та займатися науковою діяльністю протягом двох-п'яти років у докторантурі [26].

Університет Глазго (Велика Британія) реалізує освітні програми, що формують у майбутньому фахівцеві сфери керування архівами та документацією професійні компетентності для успішного кар'єрного розвитку. Виш на вибір абітурієнтам пропонує магістерську програму тривалістю в один або два роки при відвідуванні занять два – три рази на тиждень, програму доктора філософії тривалістю в дев'ять місяців та сертифіковану програму тривалістю 4 місяці.

Магістерська програма характеризується варіативністю і складається з основних курсів

(«Керування архівами та документною інформацією», «Документи та свідоцтва», «Описування та каталогізація», «Керування і збереження електронно-цифрових матеріалів») та додаткових курсів («2D оцифрування», «Законодавство для установ культурної спадщини», «Теорія архівів та документації», «Електронна документація» «Палеографія», «Феноменологія»), розрахованих на два семестри. Програма призначена для осіб, яким цікава сфера управління документаційними процесами в організації, система функціонування архівних установ, технологія інформаційно-цифрової обробки документів та наукова діяльність [20].

Подібні інформаційні школи та програми професійної підготовки існують у Великій Британії – Університеті Аберістуїта [6], Університеті Данді [27], Ліверпульському університеті [21]; в Ірландії – Університетському коледжі Дубліна [25]; у Королівстві Данія – Копенгагенському університеті [19]; в Австралії – Університеті Монаша [13], Технологічному університеті Куртіна [9], Університеті Чарльза Стерта [8] та ін.

Для європейських країн, таких як Франція, Іспанія та Італія, властивим є використання в освітній системі підготовки фахівців з керування документацією методологічних підходів документаційної науки, започаткованої в 1895 р. бельгійським вченим Полем Отле. Хоча суттєвих відмінностей на технологічному рівні в змісті навчальних курсів у вищезазначених університетських школах немає, однак фактично маємо дві системи (два підходи) вишівського навчання [5, 53].

Висновки. Удосконалення системи підготовки фахівців документно-інформаційної сфери є дуже важливим з огляду на те, що в Україні, яка нині активно веде пошук інноваційного шляху освітньо-професійної підготовки документознавців, інформаційних аналітиків, бібліотекознавців, архівознавців, сьогодні немає чітко визначених, уніфікованих і систематизованих стандартів з підготовки фахівців. А запровадження міжнародного досвіду в національну систему вищої освіти за принципом копіювання не є оптимальним, а потребує врахування особливостей соціально-економічних перетворень в Україні та її геополітичного положення.

Список використаних джерел

1. Бездрабко В. В. Від діловодства до керування документаційними процесами: із досвіду термінологічних означень та розрізнення значень / Валентина Бездрабко // Термінологія документознавства та суміжних галузей знань : зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 3. – С. 13-22.
2. Бездрабко Валентина. ДСТУ 4423:2005 «Інформація та документація. Керування документаційними процесами»: impressia et reflexia / Валентина Бездрабко // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики : зб. наук. пр. – К., 2009. – Число 16. – С. 111-225.
3. Волкотруб О. Н. Підготовка у США фахівців для архівних установ / О. Н. Волкотруб // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. 41. – С. 155-160.
4. Керування документаційними процесами. Ч.1. Основні положення: ДСТУ 4423-1:2005: (ISO 15489-1:2001, MOD). – [Чинний від 2007-04-01]. – К. : Держспоживстандарт України, 2007. – V, 28 с. – (Національний стандарт України).
5. Кулешов С. Г. Управління документацією: підготовка фахівців у вищих школах за рубежем / С. Г. Кулешов, І. П. Прокопенко // Архіви України. – 2003. – № 1-3(251). – С. 53-64.
6. Aberystwyth University: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: https://www.aber.ac.uk/en/study-with-us/cpd/archive_management_cpd/ (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.
7. Algonquin College of Applied Arts and Technology: Archives and Records Management: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://www.algonquincollege.com/ccol/program/archives-and-records-management/part-time-on-campus/> (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.
8. Charles Sturt University: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://www.csu.edu.au> (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.
9. Curtin University Of Technology: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://www.curtin.edu.au> (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.
10. Indiana University Bloomington: Information & Library Science: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://www.soic.indiana.edu/graduate/degrees/information-library-science/dual-degrees/archives-management-mls.html> (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.
11. Information School University of Washington: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <https://ischool.uw.edu> (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.
12. Louisiana State University: School of Library and Information Science: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://www.lsu.edu/chse/slis/courses/archival-studies.php> (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.
13. Monash University: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://www.adm.monash.edu.au/records-archives/records/index.html> (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.
14. Northumbria University Newcastle: Information and Records Management Postgraduate Diploma/ MSc: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <https://www.northumbria.ac.uk/study-at-northumbria/courses/information-science-msc-records-management-dl-dtdinx6/> (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.
15. School of Information Sciences University of Illinois at Urbana-Champaign: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <https://ischool.illinois.edu> (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.
16. School of Information University of Michigan: Archives and Records Management (ARM) specialization: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <https://www.si.umich.edu/academics/msi/archives-and-records-management-arm> (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.
17. Simmons College: School of Library and Information Science: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://www.simmons.edu/academics/graduate-programs/library-and-information-science-archives-management-ms> (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.
18. Syracuse University: The School of Information Studies: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <https://ischool.syr.edu/> (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.
19. The University of Copenhagen: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://iva.ku.dk/english/> (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.
20. The University of Glasgow: Information Management & Preservation (Digital)/(Archives & Records Management): [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://www.gla.ac.uk/postgraduate/taught/informationmanagementpreservationdigitalarchivesrecordsmanagement/#/programstructure> (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.

21. The University of Liverpool: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <https://www.liverpool.ac.uk/study/postgraduate/taught/archives-and-records-management-ma/overview/> (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.
22. The University of Southern Mississippi: School of Library and Information Science: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <https://www.usm.edu/library-information-science> (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.
23. U. S. News & World Report: **Best Library and Information Studies Schools**: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://grad-schools.usnews.rankingsandreviews.com/best-graduate-schools/top-library-information-science-programs/library-information-science-rankings> (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.
24. University of Pittsburgh. School of Information Sciences: Archives and Information Science Pathway: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://www.ischool.pitt.edu/lis/degrees/archives/> (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.
25. University College Dublin: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: https://sisweb.ucd.ie/uisis!/W_HU_MENU.P_PUBLISH?p_tag=PROG&MAJR=Z020 (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.
26. University College London: MA in Archives & Records Management: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://www.ucl.ac.uk/dis/study/pg/TMAARMSING01B> (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.
27. University of Dundee – Scottish University of the Year: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://www.dundee.ac.uk/cais/programmes/postgraduatecourses/archivesrecordsmanagement/> (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.
28. University of North Carolina at Chapel Hill: Archives & Records Management Concentration: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <https://sils.unc.edu/programs/arm> (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.
29. University of Toronto: Faculty of Information: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://ischool.utoronto.ca/arm> (дата звернення 11.08.2016). – Назва з екрана.

References

1. Bezdrabko, V. V. (2009). From the records management to the management documentation processes: the experience of terminology and definitions distinguishing values. *Terminolohiia dokumentoznavstva ta sumizhnykh haluzei znan*, 3, 13-22 [in Ukrainian].
2. Bezdrabko, V. V. (2009). DSTU 4423:2005 «Information and documentation. Records management»: impressia et reflexia. *Spetsialni istorichni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky*, 16, 111-125 [in Ukrainian].
3. Volkotrub, O. N. (2014). The Preparation of Archivists in the USA. *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 41, 155-160 [in Ukrainian].
4. Records management. Part 1: Concepts and principles. (2005). DSTU 4423-1:2005: (ISO 15489-1:2001, MOD) from 01 April 2007. Kyiv: Derzhstandart Ukraine [in Ukrainian].
5. Kuleshov, S. H. & Prokopenko, I. P. (2003). Records Management: training of specialists in the higher schools abroad. *Arkhivy Ukrainy*, 1-3(251), 53-64 [in Ukrainian].
6. Aberystwyth University. Retrieved from https://www.aber.ac.uk/en/study-with-us/cpd/archive_management_cpd/ [in English].
7. Algonquin College of Applied Arts and Technology. Archives and Records Management. Retrieved from <http://www.algonquincollege.com/ccol/program/archives-and-records-management/part-time-on-campus/> [in English].
8. Charles Sturt University. Retrieved from <http://www.csu.edu.au> [in English].
9. Curtin University Of Technology. Retrieved from <http://www.curtin.edu.au> [in English].
10. Indiana University Bloomington. Information & Library Science. Retrieved from <http://www.soic.indiana.edu/graduate/degrees/information-library-science/dual-degrees/archives-management-mls.html> [in English].
11. Information School University of Washington. Retrieved from <https://ischool.uw.edu> [in English].
12. Louisiana State University. School of Library and Information Science. Retrieved from <http://www.lsu.edu/chse/slis/courses/archival-studies.php> [in English].

13. Monash University. Retrieved from <http://www.adm.monash.edu.au/records-archives/records/index.html> [in English].
14. Northumbria University Newcastle. Information and Records Management Postgraduate Diploma/MSc. Retrieved from <https://www.northumbria.ac.uk/study-at-northumbria/courses/information-science-msc-records-management-dl-dtdinx6/> [in English].
15. School of Information Sciences University of Illinois at Urbana-Champaign. Retrieved from <https://ischool.illinois.edu> [in English].
16. School of Information University of Michigan. Archives and Records Management (ARM) specialization. Retrieved from <https://www.si.umich.edu/academics/msi/archives-and-records-management-arm> [in English].
17. Simmons College. School of Library and Information Science. Retrieved from <http://www.simmons.edu/academics/graduate-programs/library-and-information-science-archives-management-ms> [in English].
18. Syracuse University. The School of Information Studies. Retrieved from <https://ischool.syr.edu/> [in English].
19. The University of Copenhagen. Retrieved from <http://iva.ku.dk/english/> [in English].
20. The University of Glasgow. Information Management & Preservation (Digital)/(Archives & Records Management). Retrieved from <http://www.gla.ac.uk/postgraduate/taught/informationmanagementpreservationdigitalarchivesrecordsmanagement/#/programmestructure> [in English].
21. The University of Liverpool. Retrieved from <https://www.liverpool.ac.uk/study/postgraduate/taught/archives-and-records-management-ma/overview/> [in English].
22. The University of Southern Mississippi. School of Library and Information Science. Retrieved from <https://www.usm.edu/library-information-science> [in English].
23. U. S. News & World Report. Best Library and Information Studies Schools. Retrieved from <http://grad-schools.usnews.rankingsandreviews.com/best-graduate-schools/top-library-information-science-programs/library-information-science-rankings> [in English].
24. University of Pittsburgh. School of Information Sciences. Archives and Information Science Pathway. Retrieved from <http://www.ischool.pitt.edu/lis/degrees/archives/> [in English].
25. University College Dublin. Retrieved from https://sisweb.ucd.ie/usis!/W_HU_MENU.P_PUBLISH?p_tag=PROG&MAJR=Z020 [in English].
26. University College London. MA in Archives & Records Management. Retrieved from <http://www.ucl.ac.uk/dis/study/pg/TMAARMSING01B> [in English].
27. University of Dundee – Scottish University of the Year. Retrieved from <http://www.dundee.ac.uk/cais/programmes/postgraduatecourses/archivesrecordsmanagement/> [in English].
28. University of North Carolina at Chapel Hill. Archives & Records Management Concentration. Retrieved from <https://sils.unc.edu/programs/arm> [in English].
29. University of Toronto. Faculty of Information. Retrieved from <http://ischool.utoronto.ca/arm> [in English].

БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО

УДК 016:929:001.32(477)

*Л.О. Матвійчук***БІОБІБЛІОГРАФІЧНІ ВИДАННЯ КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ
В НАЦІОНАЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ:
ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ (1992–2012)**

Розкрито значні демократичні процеси в розширенні свободи видів і типів біобібліографічної продукції в Національній академії наук України, відмові від закріплених попередньою нормою змісту та структури біобібліографічного покажчика, розвитку його змісту та структури. З'являються нові види біобібліографічних праць, та розширюється сфера комунікаційної взаємодії між наукою та суспільством.

Ключові слова: біобібліографічні покажчики вчених, біобібліографічні праці, академічні біобібліографії.

*Л.О. Матвійчук***БИОБИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ИЗДАНИЯ КОНЦА XX – НАЧАЛА XXI ВЕКА
В НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК УКРАИНЫ:
ТРАДИЦИИ И ИННОВАЦИИ (1992-2012)**

Раскрыто значительные демократические процессы в расширении свободы видов и типов библиографической продукции в Национальной академии наук Украины, отказе от закреплённых предыдущей нормой содержания и структуры библиографического указателя, развитии его содержания и структуры. Появляются новые виды библиографических работ, и расширяется сфера коммуникационного взаимодействия между наукой и обществом.

Ключевые слова: библиографические указатели ученых, библиографические труды, академические библиографии.

*L. Matviichuk***BYOVYBLYOHRAFYCHESKYE EDITION CONC XX – THE BEGINNINGS OF XXI
CENTURY IN THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE:
TRADITION AND INNOVATION (1992-2012)**

The considerable democratic processes in the field of expanding freedom of bibliographic kinds and types of products in the National Academy of Science of Ukraine, the non-fixed rate of the previous content and structure of Bibliographic indexes. are reveals. New bibliographic types of works are appeared. Expanding the scope of communication interaction between science and society.

Keywords: scientists bibliography indexes, biobibliographic edition, Academic Bibliography.

Наприкінці 90-х років ХХ ст. в академічних установах відбулися значні демократичні процеси у галузі розширення свободи видів і типів біобібліографічної продукції, з'явилися нові види біобібліографічних робіт, які розширили коло наукових праць вченого, містили додаткові розділи, матеріали та документи. Повні бібліографічні посилання на представлену тут інформацію є значними за обсягом і подані нами на порталі Інституту історії України НАН України [1].

Було започатковано низку нових серій, де наповнення біографічного матеріалу значно розширилося, Київський інститут права видав «Біографію і бібліографію вчених-правознавців», де опубліковано 5 біографій учених – академіка В. Я. Тація, члена-кореспондента НАН України В. І. Семчика, академіка АПрН України В. В. Цветкова, доктора юридичних наук А. І. Дмитрієва, доктора філософських наук О. М. Мироненка.

Здійснено спільні видання з Академією педагогічних наук України, зокрема «Ювіляри АПН України»: випуск 12 присвячено академіку НАН України та АПН України, президенту АПН України В. В. Кременю.

У межах серії «Вчені Національної академії наук України», започаткованої Інститутом філософії, вийшли 5 біобібліографій, присвячених академіку НАН України М. В. Поповичу, доктору філософських наук – А. М. Колодному, С. Б. Кримському, В. А. Малахову, В. М. Нічик.

Біобібліографії вчених-літературознавців та письменників виходять і в серії «Шістдесятництво: профілі на тлі покоління», яку видає Інститут літератури разом з Національною парламентською бібліотекою України. Це окремий вид біобібліографії – біобібліографічні нариси, що мають до того ж яскраво виражений літературний заголовок: «Микола Вінграновський: "Все на світі з людської душі"; Михайлина Коцюбинська: «Бути собою»; Василь Симоненко: «Україно, ти моя молитва...»; Іван Дзюба – талант і доля». У межах серії опубліковано 4 біобібліографії.

Деякі інститути започатковують свої серії або спільні серії довідково-бібліографічних видань. Наприклад: «Серія бібліографічних та біобібліографічних покажчиків вчених Інститу-

ту народознавства» (С. Черепанова та В. Овсійчук); «Науково-бібліографічна література» Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України (О. Ю. Шмідт); «Мовознавці України» – матеріали до бібліографії професора М. В. Никончука; «Видатні діячі української книги» – члену-кореспонденту С. І. Маслоу, М. С. Слободянику, В. С. Бабичу; «Науково-довідковий видання з історії України» – О. М. Апанович, академіку Станіславу Дністрянському (ІУАД, НБУВ); «Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки» – О. Г. Мітюкову (Укр. наук.-досл. ін-т арх. справи та документознавства, НБУВ).

Вчені НАН України публікуються і в локальній регіональній серії: серія «Історики Українського Причорномор'я» – А. Д. Бачинський (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України).

Біобібліографічні дослідження публікуються і в серії «Українські історики», зокрема біобібліографічні довідники «Вчені Інституту історії України» та «Українські історики ХХ ст.»

Академіки НАН України в галузі економіки публікуються і в біобібліографіях природознавчих серій та серій інших академій, зокрема, академіку М. М. Паламарчуку видано покажчик у серії «Видатні географи України», підготовлений Інститутом географії НАН; академіку І. І. Лукінову – в Українській академії аграрних наук, Державною науковою сільськогосподарською бібліотекою та Інститутом тваринництва центральних районів. Біобібліографію І. К. Тобілевича (Карпенко-Карий) опубліковано в Одесі в серії «Літературна Одеса».

Багато біобібліографій учених, зокрема членів Академії та провідних учених, вийшли за межами як офіційної серії (серія «Біобібліографія вчених НАН України»), так і інших, які є спеціальними біобібліографічними або галузевими науковими серіями. Наприклад, «Серія бібліографічних та біобібліографічних покажчиків вчених Інституту народознавства» представляє видання лише 2-х покажчиків з підготовлених 10-ти.

Свобода публікацій наукових праць академічними установами сприяла тому, що за

цей період зі 125 персональних біобібліографій, розглянутих нами, лише 31 увійшла до серії «Біобібліографія вчених НАН України». Правознавці репрезентовані як у серії «Біобібліографія вчених НАН України» (5 осіб), так і у серії «Біографія і бібліографія вчених-правознавців» (5 осіб), «Шістдесятництво: профілі на тлі покоління» (4 особи).

Прийняті нами засади поняття «біобібліографічна діяльність» можуть бути за різними класифікаційними принципами: за формою і біобібліографічним змістом, цільовим інформаційно-комунікаційним спрямуванням, відображенням напрямів наук і соціальної діяльності, хронологічним аспектом, критерієм авторитетних даних.

Усі видання класифікують за класами, які об'єднують найбільш важливі таксономічні ознаки, та видами біобібліографічної діяльності.

Перший клас представлений біобіографічними та біографічними (якщо в них наявний компонент бібліографії) словниками, де міститься словникова або енциклопедична форма статті про особу. Біобіографічні та біографічні словники складають зі словників універсального енциклопедичного типу; галузевих словників (за галузями знань, науковими напрямами); колективних біобіографічних довідників (словники наукових колективів); тематичних словників; адміністративно-територіальних словників.

Другий клас складають біобіографічні видання, що мають науково-дослідний характер і присвячені одній особі, але не мають інструктивної форми біобіографічного покажчика. Це біобіографічні монографії; збірники наукових праць, присвячені біобіографічній спадщині; збірники на пошану, де міститься дослідження життя та творчості; життєписи, бібліографія праць, публікації джерел.

Третій клас представляють персональні біобіографічні посібники у вигляді біобіографій і персональних бібліографічних покажчиків. Наприклад, «Біобіографічний покажчик», присвячений О. М. Титовій (упор.: Г. М. Бичковська, С. Ю. Зозуля) підготовлений у Центрі пам'яткознавства НАН України і УТОПШК (2012).

Біобіографічні покажчики містять як біографії, так і бібліографії, складені за при-

йнятими методичними рекомендаціями, характеризуються наявністю вступу, короткої біографії, основних дат життя та діяльності, повнотою бібліографічного матеріалу.

Матеріали до біобіографії розкривають основні праці вченого або такі, що характеризують певні періоди чи фрагменти його діяльності.

У персональних бібліографічних покажчиках основна увага зосереджена на повноті бібліографічного матеріалу, як правило, біографічна частина обмежується вступною статтею.

Біобіографічні нариси – праці, де містяться й біобіографічні, і бібліографічні відомості у неформальному викладі та лише частково представлено спадщину вченого або діяча.

Виокремлюють бібліографії основних праць особи або праць за напрямами діяльності.

У біобіографічних статтях у професійних часописах за наявності біографічної чи бібліографічної частин відсутній обов'язковий апарат біобіографічного покажчика.

Біобіографічні огляди передбачають оглядову форму представлення біографічного матеріалу з метою репрезентації наукового або творчого доробку особи.

Виставкові каталоги є бібліотечною формою популяризації творчості вченого посередництвом виставок наукових праць, у яких представлені переважно основні праці вченого або діяча.

Грунтовний розвиток отримав напрям біобіографічних словників та енциклопедичних видань НАН України.

Універсальні біобіографічні словники представлені помітною в системі академічної біобіографістики працею «Науковці України ХХ–ХХІ ст. Метабібліографія» (2010), де зібрано 1179 відомостей про окремі біобіографії вчених України, членів українських академій та докторів наук. У них подано й статистику пропорцій між різними науковими напрямами, але в галузі природничих наук.

Розвивається і напрям біобіографічних довідників наукових і творчих колективів. Виходить кілька фундаментальних біобіографічних довідників, зокрема «Вчені Інституту

історії України (1998)», Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника – «Науково-дослідний центр періодики (1993–2003 рр.), Т. 2 : Постаті» (2003), до нього увійшли відомості про вчених і діячів, що брали участь у становленні та розвитку Центру, науковців з багатьох міст України, представники діаспори, які за десять років опублікували 90 наукових праць, тисячі наукових та біобібліографічних статей, анотованих бібліографічних описів періодичних видань.

Оригінальною формою колективного біобібліографічного дослідження є видання біобібліографії літературної групи, де об'єднуються кілька прізвищ, зокрема Літературної групи «Митуса» (1921–1922) (О. Бабій, В. Бобинський, Р. Купчинський, Ю. Шкрумеляк), та «Руської трійці» (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький).

Галузеві словники відображають розвиток наук та наукових галузей, зокрема Інституту історії – «Українські історики ХХ ст.» (2000); «Українська журналістика в іменах»; «Матеріали до енциклопедичного словника» (2002). Певною мірою до цього напрямку долучається і видання М. М. Романюка «Оратаї журналістської ниви: українські публіцисти, редактори, видавці» (2002), що містить бібліографічні статті про відомих і малознаних українських журналістів, редакторів і видавців як минулого, так і сьогодення: «Українська журналістика в іменах» – про відомих, малознаних і «забутих» українських журналістів, редакторів та видавців минулих століть і сучасників, які нині формують імідж ЗМІ України.

Унікальні галузеві довідники: «Сходознавство і візантологія в Україні в іменах. Біобібліографічний словник» (2011); «Український біографічний кінодовідник» (2001). «Українські бібліографи ХХ ст.» (у вигляді навчального посібника).

Оригінальним новим видом галузевої біобібліографії стала онтологічна поетична бібліографія, представлена працею Ю. П'ядика «Українська поезія кінця ХІХ – середини ХХ ст. : бібліографія : антологія», де автор, обираючи за основу лише один поетичний твір письменника, будує його біобібліографічний портрет.

Сформувався й напрям тематичних біографічних довідників, де міститься й бібліо-

графія, зокрема «Діячі Української Центральної Ради»; «Видатні діячі українського національного відродження (ХІХ–ХХ ст.)».

Найбільший розвиток отримала персональна біобібліографія. Свідоцтвом активного розвитку напряму і новим явищем цього періоду біобібліографічної діяльності є розвиток фундаментальних науково-дослідних праць у галузі біобібліографії. Захистили біобібліографічні дисертації Н. В. Стрішенець, Є. В. Рукавіцина, О. П. Бодак, Б. З. Якимович, які ставили перед собою мету розкрити бібліографічний внесок видатних осіб на тлі епохи, життя та діяльності постаті. Опубліковано біобібліографічні посібники (Н. Ф. Королевич), фундаментальні монографії, присвячені видатним бібліографам минулого, зокрема митрополиту Євгенію Болховітінову, Івану Франку, Ю. О. Меженку, М. Брайчевському й ін.

Виходять у світ історико-бібліографічні монографії. Прикладом історико-бібліографічного дослідження є видання «Українська преса ХІХ–ХХ ст. в Україні та світі».

Біобібліографічні монографії є комплексними біографічними, джерелознавчими та історіографічними дослідженнями життя та діяльності особи, що базуються на ґрунтовному аналізі наукової спадщини вчених та видатних діячів, надають наукову оцінку бібліографічного внеску особи, знайомляться з її бібліографією. У таких працях значною складовою є творчий, дослідницький підхід до реконструкції життя та діяльності особи із застосуванням багатьох архівних та біографічних джерел. Серед таких робіт, зокрема, видання С. Романюк «Олександр Барвінський – публіцист, редактор, видавець» (2007), Т. Кульчицької «Мирон Кордуба (1876–1947)» (2011).

З'являються й експериментальні види біобібліографічних монографій, на цьому слід зупинитися спеціально. Зокрема, дослідження Є. В. Рукавіциної «Київський митрополит Євгеній (Є. О. Болховітінов): Бібліографія. Бібліотека. Архів» демонструє своєрідний тип історико-бібліографічного дослідження та бібліографічного довідника.

Значний розвиток відбувається у такому виді біобібліографії, як персональні збірники на пошану. Новим явищем, яке плідно розвиває започатковані ще в 20-х роках збірники на

пошану особи, є комплексні персональні біобібліографічні збірники, що поєднують методи біографіки, бібліографії, археографії, просопграфії тощо.

Комплексні персональні збірники, як правило, ювілейні, містять, крім класичного набору структурних елементів біобібліографії (біографія та бібліографія), додаткові розділи, що виразно ілюструють внесок особи в розвиток науки, мистецтва, літератури, зокрема, спогади його сучасників, документи про життя та діяльність, публікації окремих наукових праць, ілюстрації та фотодокументи, архівні документи, публікації протоколів ювілейних засідань тощо. Такий підхід проявився в кількох працях. Найбільш показовими з них є фундаментальний збірник, присвячений Івану Франку, – «Іван Франко. Бібліографічна спадщина: наукові праці і матеріали» (у 2-х томах), виданий ЛННБ (2007–2008), та «Збірник на пошану Ф. П. Шевченка», виданий Інститутом історії спільно з НБУВ.

Збірник наукових праць на пошану є важливим біобібліографічним видом, який продовжує традицію збірників на пошану, присвячених М. С. Грушевському та Д. І. Багалію, і фундаментально розвиває її. Цей збірник поєднує в собі, крім біобібліографічного, історіографічний і джерелознавчий аспекти.

Збірник, присвячений І. Франку, репрезентує його багатоаспектну бібліографічну спадщину. Уперше зібрано укладені письменником бібліографічні покажчики, списки, реєстри, проекти, а також найпомітніші зразки його рецензій бібліографічних праць під кутом зору втілення в них науково-критичного методу. Розміщено велику добірку рукописних бібліографічних франковіан. До цього типу видання ми відносимо й перший том «Вибраних праць академіка Д. О. Багалія», де містяться статті про Д. І. Багалія, перевидається його збірник на пошану 1929 р. та оновлена бібліографія.

Збірники на пошану. Продовжують виходити й біобібліографічні класичні збірники на пошану. Серед них, зокрема, присвячений Івану Омеляновичу Левицькому (203), де містяться статті про його діяльність, розглядаються видання його бібліографічних праць, діяльність І. О. Левицького як видавця і журналіста, вклад його у створення біографічного словника визнач-

них галицьких діячів. Збірник містить уперше створену повну бібліографію праць І. О. Левицького.

Персональні біобібліографічні покажчики. Більшість таких біобібліографій науковців демонструє чітке слідування принципам складання біобібліографії учених, що викладено в методичних рекомендаціях 1988 р., особливо, якщо біобібліографії видаються у цій офіційній серії і присвячено членам академії та докторам наук. Такими є біобібліографії академіків та членів-кореспондентів, видані в серії «Біобібліографія вчених НАН України», присвячених академікам О. І. Левицькому, В. М. Литвіну, О. М. Мироненку, М. Г. Жулинському, а також іншим провідним ученим – В. О. Голобуцькому, К. І. Стецюк, С. В. Кульчицькому, М. Ф. Дмитрієнко, Р. Я. Пирого, В. С. Чишку, Н. І. Миронець, Я. Р. Дашкевичу, В. Овсійчуку, Р. Яціву, Б. Жеплинському та ін.

Персональні бібліографічні покажчики. Характерною особливістю персональних бібліографічних покажчиків є те, що вони не мають розгорнутого біографічного нарису (наприклад М. Станкевича, Р. Кирчіва, М. Худаша, А. Данилюка), однак мають дуже ретельно підготовлену бібліографію праць ученого, де враховано необхідну повноту матеріалу та кваліфікованого бібліографічного опису. Серед таких видань матеріали, присвячені М. І. Костомарову, Ю. А. Пінчуку, М. Ф. Сумцову, В. Г. Сарбею, В. М. Нічік, О. П. Моці, І. Скочилясу, М. Ф. Біляшевському, О. К. Федоруку, Я. Закревській, Д. Гринчишину, М. Ільницькому, Л. Полюзі, У. Єдлінській, О. А. Купчинському, Любомиру Винару, Ф. І. Стеблію, М. М. Романюку, Л. І. Крушельницькій, Степану Злупку, Марії Вальо, П. Баб'яку, О. Дзьобану, В. Трипачуку, В. Лизанчуку, В. Качкану та ін.

На жаль, іноді назва «бібліографічний покажчик» не відображає зміст, де існує й повноцінний біографічний нарис, як, наприклад, у покажчику Я. Р. Дашкевича, де подано відомості про його життєвий і творчий шлях як українського історика, політолога, культуролога, бібліографа, сходознавця.

Водночас, вони починають розвиватися як комплексні бібліографо-археографічні покажчики, де, крім біографії та бібліографії, розміщують публікації праць і документів, що

ілюструють життя та діяльність вченого чи творчого діяча, зокрема покажчики, присвячені Марії Деркач, Василю Лизанчуку. Так, укладач бібліографії М. Деркач М. А. Вальо, крім класичних розділів, вводить до праці спогади, розвідки, листи (1999); Т. І. Ківшар, укладач бібліографії С. Заремби, крім бібліографії, подає документи про вченого. У покажчику, присвяченому археологу та історику Л. І. Крушельницькій, розміщено розділ «Польові дослідження Лариси Крушельницької». У покажчику, присвяченому Наталії Дорошенко, вміщено її листування, передруки окремих статей та ілюстративний матеріал.

Біобібліографічні нариси. Цей напрям складається переважно із праць літературознавців як учених з яскраво вираженим художнім особистісним фактором, які творчо підходять до поняття біобібліографії і прикрашають заголовки поетичними назвами: Євген Сверстюк – «Це вибір...», Микола Вінграновський – «Все на світі в людській душі», Михайлина Коцюбинська – «Бути собою», Василь Симоненко – «Україно, ти моя молитва...», Іван Дзюба – «Талант і доля».

Важливим явищем у біобібліографічних нарисах є поява предметних заголовків, що розкривають не лише прізвище, ім'я, по батькові, а й сферу діяльності, наприклад В. Габор «Іван Колос – поет Карпатської України» (2010); «Наталія Дорошенко (1888–1974) – бібліотекар, письменник, педагог», «Книгознавець, бібліограф і бібліотекар Сергій Іванович Маслов (1880–1957)». Фундаментальний життєписно-бібліографічний нарис, присвячений Кирилу Студинському (1868–1941), створено У. Єдлінською у тісному взаємозв'язку життєпису та публікацій праць ученого і громадського діяча. Характерною особливістю нарисів, крім суто жанрового характеру, є більш вільне ставлення до біографічного вступу, повноти бібліографії, а також уміщення додаткових матеріалів, архівних джерел тощо, які ілюструють особистість письменника.

Матеріали до біобібліографії. Цей вид біобібліографії концентрує увагу на основних здобутках ученого, діяча культури, письменника або висвітлює певний період у його житті. Серед таких біобібліографій – праці, присвячені професорові М. В. Никончуку (2007);

Ю. О. Меженку (1994); академіку М. С. Грушевському (матеріали до бібліографії про життя і діяльність за 1914–1934 рр.); академіку О. С. Онищенку – за період роботи академіка на посаді директора НБУВ; академіку Я. Д. Ісаєвичу (за 90-ті роки ХХ ст. та початок ХХІ ст.); І. К. Тобілевичу (Карпенку-Карому) за період життя в Одесі тощо.

Біобібліографічні статті в професійних часописах є повноцінними біобібліографіями, хоча й не мають статусу окремого видання. Вони не мають звичайної структури та іменного покажчика, але містять біографічну та бібліографічну частини і мають значення авторської статті (на відміну від упорядкування). Серед таких біобібліографій, наприклад, праця О. С. Онищенка, присвячена Л. А. Дубровиній; Т. І. Шовкопляс, присвячена В. О. Кордту; Г. І. Ковальчук, присвячена В. А. Ігнатієнку; П. Т. Тронька, присвячена В. Ю. Омельчуку.

Окремі біобібліографічні публікації присвячують виставковим каталогам і каталогам колекцій, які є формою бібліотечної біобібліографічної діяльності, що розкриває творчість митця, літератора, діяча культури. Серед них, наприклад, «Графіка Георгія Сергєєва з фондів НБУВ: каталог колекції», матеріали виставки до 55-річчя академіка В. Г. Кременя; каталоги виставок «Шевченківський «Букварь», «Видатний український учений-правознавець Леонід Петрович Юзьков», «Пам'яті поета: Василеві Стусу – 60».

Нове віяння останніх років проявляється в проникненні електронних мережових технологій: виникають нові види електронних енциклопедій та баз даних, цифрових біобібліографічних ресурсів. У НБУВ започатковано ресурс «Вчені України» та «Український національний біографічний архів» як універсальний і галузевий біобібліографічний електронний словник.

У 1990-х роках відбувся кардинальний перегляд портретного пантеону видатних діячів України минулого, що відображено у низці біобібліографічних та універсальних словників, до яких внесено сотні нових імен, не відображених в енциклопедіях і словниках за радянських часів. Уперше в історії виходять окремі біобібліографії таких історичних національних постатей політичних і громадських

діячів, як Іван Мазепа, Петро Могила, Іван Скоропадський.

Разом із тим, науково-інформаційний образ української соціогуманітаристики у формі біобібліографії ще далеко не відповідає реальному стану розвитку наукових шкіл та персональному складу НАН України. Очевидні диспропорції між реальною кількістю членів академії та біобібліографічною інформацією про них, а тим більше – за наявності окремих біобібліографічних видань. За даними, опублікованими у довіднику В. М. Палія та Ю. О. Храмова, за роки існування НАН України її дійсними членами та членами-кореспондентами було обрано близько 1500 науковців (інформація станом на 2008 р.), з них, за спостереженнями упорядників видання «Науковці України ХХ–ХХІ ст. Метабібліографії», лише 246 академіків та 101 член-кореспондент мають персональні бібліографічні покажчики праць. А з цієї кількості вчених, за нашими даними, лише 123 є членами НАН України, і тільки 12 академіків та 8 членів-кореспондентів належать до соціогуманітарних наук.

Отже, унікальність нового періоду в розвитку біобібліографії в системі НАН України полягає в необмежених можливостях створення біобібліографії як інформаційного посередника між особою та науковим середовищем у різних її формах і видах, виникненні нових видів та засобів біобібліографічних праць, підвищенні її ролі як форми наукової репрезентації особистісного внеску персони в науку. Підготовка таких праць, зокрема у вигляді біобібліографічних словникових ресурсів щодо членів академії та видатних вчених, колективно академічними установами та бібліографами буде сприяти підвищенню іміджу української науки в світовому просторі. Для цього є всі умови: комп'ютеризація академічної науки, значний фаховий ресурс бібліографів, які вже працюють в усіх академічних установах, про що свідчить стан бібліографічної роботи в НАН України, розвиток самого змісту біобібліографічної діяльності.

Список використаних джерел

Матвійчук Л. Розвиток і зміни пріоритетів у напрямках соціогуманітарних досліджень в системі НАН України та біобібліографічні видання (90-ті роки ХХ – 10-ті роки ХХІ ст.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.org.ua/?litera&id=8514&navStart=11>. – На правах рукопису

References

Matviichuk, L. The development and changes of the main priorities in the field of socio-humanitarian researches in the system of the NAS Ukraine and bibliographical editions (1990s - 2010s). Retrieved from <http://history.org.ua/?litera&id=8514&navStart=11> [in Ukrainian].

УДК 026.06(73)

О.М. Рибачок

СТРАТЕГИЯ БИБЛИОТЕКИ КОНГРЕСУ США В ГАЛУЗІ СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЦИФРОВОЇ БІБЛІОТЕКИ У 1995–2015 РОКАХ

Розкривається діяльність щодо основних принципів створення цифрових ресурсів, Програма Національної цифрової бібліотеки, її значення для розвитку суспільства в Сполучених Штатах Америки та у світі, формування інформаційного ресурсу «Пам'ять Америки», переведення у цифровий формат не лише друкованих матеріалів, а й бібліотечних документів іншого формату: рукописів, карт, аудіо- та відеоматеріалів тощо. Нова стратегія Бібліотеки присвячена процесам, що характеризують еру глобального та швидкісного обміну інформацією та взаємозв'язку світу посередництвом мережеских користувачів.

Ключові слова: національна цифрова бібліотека, програма “Пам'ять Америки”, цифрові колекції.

О.М. Рибачок

СТРАТЕГИЯ БИБЛИОТЕКИ КОНГРЕССА США В ОТРАСЛИ СОЗДАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЦИФРОВОЙ БИБЛИОТЕКИ В 1995–2015 ГОДАХ

Раскрывается деятельность относительно основных принципов создания цифровых ресурсов, Программа Национальной цифровой библиотеки, ее значение для развития общества в Соединенных Штатах Америки и в мире, формирование информационного ресурса «Память Америки», перевода в цифровой формат не только печатных материалов, но и библиотечных документов другого формата: рукописей, карт, аудио- и видеоматериалов и др. Новая стратегия Библиотеки посвящена процессам, которые характеризуют эпоху глобального и скоростного обмена информацией и взаимосвязи мира посредничеством сетевых пользователей.

Ключевые слова: национальная цифровая библиотека, программа “Память Америки”, цифровые коллекции.

LIBRARY OF CONGRESS STRATEGY PLAN IN BUILDING NATIONAL DIGITAL LIBRARY IN THE 1995-2015 YEARS

This article is devoted to the work on the basic principles of digital resources, National Digital Library Program and its importance for the development of society in the United States and around the world, forming an information resource «Memory of America», transferred to digital format not only printed materials, and library documents and other formats, manuscripts, maps, audio and video etc. The new strategy of the Library describing the global era, and is dedicated to the speed information sharing and relationship network users through the world.

Keywords: National Digital Library, American Memory Program, digital collections.

Розвиток інформаційних послуг у провідних бібліотек світу перебуває у постійному зростаючому русі, самі бібліотеки одним з основних завдань висувають розвиток інформаційного сервісу – надання всім користувачам бібліотеки (безпосередньо або онлайн) різноманітних, достовірних та об'єктивних джерел інформації, на котрі можна покластися і використати для інтелектуальної та творчої праці, для всебічного розвитку демократичного суспільства, прийняття рішень та генерування нових ідей. Таку стратегію оголосила Бібліотека Конгресу США, плануючи свою діяльність на 2016–2020 рр. [7]. Питання достовірності й адекватності інформації в період високих технологій вирішують різними засобами, зокрема й за допомогою цифрових технологій, які забезпечують ідентичну передачу інформації першоджерела візуальними засобами.

Вивчення досвіду бібліотечно-інформаційної діяльності передових бібліотек світу завжди привертає увагу вітчизняних учених. У багатьох статтях розглянуто і бібліотечну політику формування електронних ресурсів, в галузі котрої Бібліотека Конгресу є визнаним лідером та методологічним світовим центром. Значну увагу приділено й створенню ресурсу “Пам’ять Америки” та “Пам’ять світу”. Про цифрові бібліотеки США публікували переважно оглядові статті та згадки, зокрема Н.С. Редькіна, С.В. Пушкова, Н.В. Стрішенець, І.В. Лобузін та ін. [12-15]. Систему відкритого доступу в Бібліотеці Конгресу США та діяльність Американської бібліотечної асоціації досліджувала С.В. Пушкова. І.В. Лобузін згадував про цей досвід при розгляді міжнародних та національних цифрових бібліотечних проєктів. Етапи розвитку Бібліотеки Конгресу висвітлено в Н.В. Стрішенець.

Сьогодні вивчення діяльності Бібліотеки Конгресу США не становить інформаційної перешкоди – її потужний портал містить величезну кількість електронної документації, що є джерельною базою дослідження, усебічно розвиває всі напрями її діяльності.

Однак питання історії та принципів формування Національної цифрової бібліотеки в Бібліотеці Конгресу США не було предметом спеціального дослідження в українській історіографії, хоча історія цього проєкту є важливою для розуміння сучасних завдань українських бі-

бліотек у галузі накопичення, збереження та організації доступу до першоджерел інформації.

Бібліотека Конгресу США є поліфункціональною, вона виконує усі функції національної бібліотеки США і має спеціальне завдання обслуговування Конгресу США, що і визначає універсальний зміст її діяльності. На першому місці вона декларує завдання слугувати діяльності Конгресу, як вищого законодавчого органу: у Бібліотеці діє Дослідницька служба Конгресу (Congressional Research Service), у складі котрої функціонують 19 відділів, зокрема економічний, правничий і політики, докілья та природних ресурсів, закордонних справ і національної оборони тощо, тому там трудяться фахівці багатьох галузей знання, які працюють виключно на Конгрес.

Однак, як і Конгрес, Бібліотека дбає про всебічний розвиток держави в межах свого профілю діяльності. Тому питання збереження та надання всебічної інформації щодо культурної спадщини Америки є не менш важливим, аніж оперативне обслуговування Конгресу.

Основним цифровим проєктом Бібліотеки Конгресу США, який започаткували 1995 р., стала Програма Національної цифрової бібліотеки (*National Digital Library Program, NDLP*) [3]. Програма передбачала переведення у цифровий формат первинних джерел, необхідних для вивчення історії та культури Сполучених Штатів Америки. Це завдання визначив як одне з пріоритетних у 1995 р. директор Бібліотеки Конгресу США Джеймс Біллінгтон [2]. У документі зазначено, що доступ до інформації в електронному вигляді набуває все більшого значення, і тому створення Національної цифрової бібліотеки, проєкт якої було ухвалено Конгресом США, є важливим завданням для Бібліотеки Конгресу у найближчий час. З 1989 р., коли Бібліотека провела широкий моніторинг потреб суспільства у цифровій інформації та організувала пілотний проєкт, присвячений аналізу суспільної потреби різних користувачів інформації в електронних колекціях “американської пам’яті”, було проведено опитування інформаційних потреб 101 члена Асоціацій наукових бібліотек та 51 державного бібліотечного закладу. Опитування показало активний інтерес до онлайн-колекцій, зокрема в науково-дослідних бібліотеках, що

обслуговує вищу освіту. Однак розгортання проекту надалі на початку 2000-х рр. дозволило залучити до опитування інші категорії користувачів, проведено низку експериментів, організовано інтернет-форуми, обговорення у громадських організаціях тощо. Цифровий проект знайшов активну підтримку не лише вчених та педагогів вищої школи, а й у середній школі серед шкільних учителів, що довело актуальність цього питання для національної науки та освіти, показало його перспективність.

У своєму стратегічному значенні Національна цифрова бібліотека США (її ресурси в електронному форматі) передбачала не лише національний аспект, а й залучення широкої міжнародної аудиторії, що є ще однією унікальною можливістю для реалізації американської демократії: сприяти вільному обміну ідеями із зовнішнім світом не менше, ніж матеріальними благами. Крім того, було визначено три основні аспекти, необхідні Америці для створення національних бібліотечних цифрових ресурсів:

(А) поширення використання Конгресом, урядовцями, ученими, науковцями і приватним сектором великих спеціалізованих колекцій бібліотеки Конгресу, які є унікальними і малодоступними;

(В) поширення використання конгресменами, вченими і творчими людьми міждисциплінарних, міжкультурних, мультимедійних, мультимедійних і синтетичних документів бібліотеки, важливих для обговорення національної політики;

(С) ширше використання бібліотечних документів через програми, які стимулюють інтерес і заохочують більше громадян використовувати бібліотечні фонди.

Реалізація програми розпочалася з оцифрування окремих колекцій у межах формування інформаційного ресурсу «Пам'ять Америки» («*Memory of America*») [1]. Оцифрування колекцій передбачає переведення у цифровий формат не лише друкованих матеріалів, а й бібліотечних документів іншого формату: рукописів, карт, аудіо- та відеоматеріалів тощо (*documents, pictorial images, maps, sound recordings, and motion pictures*).

Упровадження програми NDLP входить до стратегічних напрямів розвитку і самої

Бібліотеки Конгресу. У ході реалізації цифрового проекту, спеціаліст Бібліотеки Конгресу зазначили, що оцифрування складних національних бібліотечних фондів є нетривіальним складним завданням, яке значно відрізняється від створення цифрових бізнес-архівів. Хоча проект NDLP передбачає уніфіковані підходи до оцифрування матеріалів, але переведення у цифровий формат кожної колекції створило особливі обставини, пов'язані з фізичним станом оригіналів, погодженням планів з роботами зі збереження й опису колекцій.

Цей проект характеризується комплексністю реалізації різнопланових завдань широкого розуміння поняття “доступу” до інформації, що вирішували одночасно й у розвитку. Серед основних проблем реалізації масштабних національних цифрових бібліотечних проектів спеціалісти Бібліотеки Конгресу визначили такі: створення ресурсів, взаємодія і сумісність (інтероперабельність), інтелектуальна власність, ефективний доступ, підтримка цифрового ресурсу.

Створення цифрових ресурсів ускладнюється низкою проблем: вибір між якістю цифрової копії та можливим пошкодженням оригіналу, необхідність детального опису цифрових об'єктів, редагування автоматично розпізнаних текстів тощо.

Завдання *інтероперабельності* передбачають необхідність створення єдиного віртуального цифрового середовища із різноформатних ресурсів: стандартизація даних, уніфікація пошукових процедур і протоколів передавання даних.

Проблеми забезпечення правових питань *інтелектуальної власності* є на сьогодні ключовими у створенні цифрового контенту. Знаходження балансу між правом громадськості на вільний доступ до інформації, авторськими правами та захистом приватного життя є необхідною передумовою успішності цифрових бібліотечних проектів.

Ефективний доступ до цифрових матеріалів обов'язково передбачає інтеграцію цифрових ресурсів з традиційними бібліотечними каталогами. Користувач повинен мати можливість отримати інформацію як про оригінальний документ, так і про наявну його цифрову копію. Важливо також, щоб цифрові ресурси

були детально описані й користувач міг отримати всю незаконну інформацію про документ, незалежно від того, у якій формі його представлено. Доступ до національних цифрових бібліотечних ресурсів має бути реалізований для різного рівня користувачів – від школярів до науковців. Виникають також проблеми з описом давніх ресурсів з точки зору формату лексики: мовою давнього оригіналу або сучасною орфографією. Одним із гострих завдань є також необхідність подати цифрові об'єкти в різних форматах і зберегти доступ до них для майбутніх поколінь.

Стосовно *підтримки* Національної цифрової бібліотеки, то важливим завданням є розробка оптимальної економічної моделі для забезпечення постійного постачання цифрового контенту, доступу до нього та збереження цифрової інформації. Необхідно розробити стратегії того, що буде у безкоштовному громадському доступі, і того, що буде надаватись як платні послуги.

Додатково до стратегічних завдань створення NDL, її командою також було розроблено цілий спектр технологічних підходів визначення якості та стандартів опису цифрових ресурсів [5]. Особливі проблеми виникли в процесі організації й опису раніше неопублікованих архівних матеріалів, що, передусім, пов'язано з відсутністю стандартизованої каталогізаційної архівної практики, яка дуже різниться від архіву до архіву. Було визначено, що детально описувати кожне зображення документів архівних колекцій (окремі фотографії, листи тощо) є неприпустимим (у Каліфорнійському університеті Берклі підраховували, що для детального опису його цифрової колекції знадобиться 400 років каталогізації за участі всього персоналу бібліотеки університету [6]), тому спеціалісти Бібліотеки Конгресу рекомендують використовувати вже наявні архівні описи. З боку стандартизації обміну архівною інформацією в межах цифрового проекту Бібліотеки Конгресу було здійснено низку зусиль з упровадження стандарту EAD [4], аналогічного UNUMARC для бібліографічних записів. Крім того, спеціалісти Бібліотеки Конгресу були розробили такі цифрові стандарти: (1) стандарт метаданих описування об'єктів (*Metadata Object Description*

Schema, MODS) [11] – XML-схема мінімального набору елементів бібліографічного опису бібліотечних документів різної природи; (2) стандарт метаданих кодування і передачі даних (*Metadata Encoding and Transmission Standard, METS*) [10].

З точки зору вироблення стандартів оцифрування бібліотечних матеріалів Бібліотека Конгресу бере участь у роботі Федерального агентства настанов з оцифрування (*Federal Agencies Digital Guidelines Initiative*) [5], спільно з яким було розроблено стандартизовані методичні матеріали технічних настанов з оцифрування історико-культурного надбання (*Technical Guidelines for Digitizing Cultural Heritage Materials*). Агентство було утворено у 2007 р. з метою вироблення загального стійкого набору технічних керівних принципів, методів і практик оцифрування історичних, архівних та культурних матеріалів. Матеріали розміщено на сайті агентства в онлайн-режимі і постійно оновлюються [10].

У ході апробації різних рішень спеціалістами бібліотеки Конгресу також визначили модель опису цифрових об'єктів, яка передбачає, що описову інформацію потрібно створювати окремо від цифрового архіву, на основі стандартних бібліотечних рішень, що на етапі доступу до цифрових ресурсів дає змогу користувачам скористатися звичним пошуковим апаратом бібліотечних каталогів. У такому контексті цифрова версія є просто одним із варіантів доступу до історико-культурних матеріалів. Опис цифрових ресурсів як обов'язковий елемент метаданих має містити також інформацію про інтелектуальну власність.

Програма Національної цифрової бібліотеки і Бібліотека Конгресу США поважають авторські й інші юридичні права, пов'язані з матеріалами, що призначені для поширення через інтернет. NDLP для кожної цифрової колекції із фондів Бібліотеки Конгресу надає доступ через інтернет лише після повної оцінки правових ризиків, визначення правового статусу одиниць зберігання і власників інтелектуальних прав або інших сторін, наскільки це можливо. У межах цифрової ініціативи Бібліотеки конгресу США було розроблено низку положень та методичних рекомендацій щодо основних положень для бібліотек стосовно

авторського й інших прав. Інформація про ці положення розміщено на порталі Бібліотеки Конгресу з посиланням до Головного офісу з питань авторського права Сполучених Штатів Америки (*The United States Copyright Office*, <http://www.copyright.gov/>).

Проект NDLP після багаторазової апробації різних підходів надання доступу до цифрових ресурсів зупинився на колекційному принципі формування контенту в межах інформаційного ресурсу «Пам'ять Америки», до якого було конвертовано всі записи, створені в процесі виконання різних пілотних цифрових ініціатив [6]. Сьогодні «Пам'ять Америки» є масштабним ресурсом оцифрованих американських історичних матеріалів. Складається з понад 9 цифрових об'єктів, які документують історію і культуру США. Американська пам'ять структурована в понад 100 тематичних колекцій на основі їхнього оригінального формату, їхньої теми або фондоутворювача. Цифрові колекції містять матеріали різного формату (рукописи, гравюри, фотографії, плакати, карти, звукозаписи, кінофільми, книги, брошури і ноти). Тематично колекції «Пам'яті Америки» згруповані за такими основними категоріями: *Advertising* (Реклама), *African American History* (Афроамериканська історія), *Architecture, Landscape* (Архітектура, пейзаж), *Cities, Towns* (Міста, селища), *Culture, Folklife* (Культура, народознавство), *Environment, Conservation* (Збереження довкілля), *Government, Law* (Уряд, закон), *Immigration, American Expansion* (Іміграція, американська експансія), *Literature* (Література), *Maps* (Карти), *Native American History* (Індіанська історія), *Performing Arts, Music* (Театр, музика), *Presidents* (Президенти), *Religion* (Релігія), *Sports, Recreation* (Спорт, здоров'я), *Technology, Industry* (Технології, промисловість), *War, Military* (Війна, військові), *Women's History* (Жіноча історія) [1]. Майстер-список цифрових колекцій Бібліотеки Конгресу є орієнтиром для інших бібліотек в укладанні власних планів оцифрування фондів [8].

Кожна онлайн-цифрова колекція супроводжується набором пояснювальних матеріалів, призначених для полегшення пошуку документів, їхнього використання і розуміння.

Колекції можуть бути переглянуті в індивідуальному порядку з пошуком у межах колекції (в тому числі реалізовано повнотекстовий пошук для багатьох письмових елементів) або можна здійснювати пошук за кількома відібраними колекціями. Додатково, щоб допомогти отримати доступ до американського історико-культурного надбання, співробітники Бібліотеки Конгресу в інтерактивному режимі надають користувачам підготовлені експертні дослідження та довідкові матеріали через інформаційну інтернет-службу «Запитай бібліотекаря».

Однією з умов успіху проекту було те, що весь цей час Бібліотека Конгресу США приділяла особливу увагу розвитку галузі технологічної ІТ-інфраструктури, упровадженню кращих зразків практики і стандартів, які відіграють основну і вирішальну роль у місії корпоративної продуктивності бібліотеки шляхом випереджального управління, моніторингу та підтримки ІТ-ресурсів, уникнення загроз ІТ-безпеки та захисту інтелектуальної власності, підвищення ефективності і координації в царині ІТ-інвестицій Бібліотеки.

Успіхи у розробці Національної цифрової бібліотеки США та повернення її до складу ЮНЕСКО в 2003 р., коли головний бібліотекар Джеймс Біллінгтон став спеціальним уповноваженим США в ЮНЕСКО, а в 2005 р. ініціював спільний проект ЮНЕСКО та Бібліотеки Конгресу США, і визначили появу Усесвітньої цифрової бібліотеки, до котрої впродовж кількох років приєдналася й Організація американських держав. Усесвітня цифрова бібліотека почала своє існування 21 квітня 2009 р. у штаб-квартирі ЮНЕСКО у Парижі.

Оголошуючи нову стратегію на 2016–2020 рр., Бібліотека Конгресу відзначила, що вона затвердила свою керівну роль у рамках системи бібліотек по всій країні і досягла значних успіхів у створенні інформаційного ресурсу та цифрових колекцій національної пам'яті [7].

Бібліотека різко збільшила придбання книг та інших матеріалів, які були створені за межами Сполучених Штатів і представлені сотнями мов. Водночас, розробила нові ефективні способи доступу до своєї системи

знання, особливо у світлі підвищеної уваги до актуальних глобальних питань з боку Конгресу.

У “Стратегічному плані” було наголошено, що у XXI ст. нові технології відкрили еру взаємозв’язку, яка характеризується можливостями миттєвого обміну інформацією на глобальній основі.

Основним завданням оголошено мобільну увагу до нових технологій, що *характеризують еру глобального та швидкісного обміну інформацією і взаємозв’язку світу посередництвом мережевих користувачів*, їхнє впровадження у діяльність бібліотеки на глобальній основі, розвиток організації швидкого доступу до знань не лише вчених, а й представників усіх гілок влади й усього суспільства.

Фонди і послуги бібліотеки мають бути доступними для мережевих користувачів, кількість яких швидко зростає по всій країні і по всьому світу. Особлива увага приділяється організації взаємозв’язку та співробітництва між користувачами у питаннях прийняття рішень та задоволення потреб

суспільства. Щоб ефективно обмінюватися знаннями і задовольнити зростаючий попит на співпрацю, вирішальне значення має доступ до інформації в режимі реального часу: відразу, легко і в усьому світі. Розвиваючи свої стратегії, Бібліотека Конгресу США знову відіграє передову роль у розвитку фундаментальної ролі бібліотек і бібліотечних ресурсів у сучасному глобальному інформаційному суспільстві.

Отже, закладена в 1995 р. ідея створення ресурсу як національного, так і світового значення, що передбачала спільні підходи на бібліотечно-інформаційні технології, була успішно реалізована та відкрила нові можливості для вільного й усебічного використання інформації першоджерел на цифровому рівні усім категоріям користувачів – урядовцям, ученим, науковцям, творчим особам, пересічним громадянам як у США, так і в усьому світі. Вони отримали доступ до міжкультурних, мультимедійних, мультлінгвістичних і синтетичних документів бібліотеки, важливих для обговорення національної політики та загального творчого розвитку людства.

Список використаних джерел

1. American Memory from the Library of Congress [Electronic resource]. – Mode of access: <http://memory.loc.gov/ammem/index.html>.
2. Billington J. H. The Mission and Strategic Priorities of the Library of Congress // Library of Congress, 1995. – Mode of access: <http://www.gao.gov/assets/230/222591.pdf>.
3. Digital Library Initiative // Library of Congress [Electronic resource]. – Mode of access: <https://memory.loc.gov/ammem/dli2/index.html>.
4. EAD : кодированное архивное описание. Библиотека тегов. Версия 2002 / гл. ред. пер. Е. Д. Жабко. – Санкт-Петербург : ФГБУ «Президентская библиотека имени Б. Н. Ельцина», 2011. – 337 с. – (EAD Технический документ ; № 2).
5. Federal Agencies Digital Guidelines Initiative [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.digitizationguidelines.gov/>.
6. Historical Collections for the National Digital Library : Lessons and Challenges at the Library of Congress // Library of Congress [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.dlib.org/dlib/april96/loc/04c-arms.html>.
7. Library of Congress Strategic plan for the fiscal years 2016 through 2020.– Mode of access: https://www.loc.gov/portals/static/about/documents/library_congress_stratplan_2016-2020.
8. List of Collection // Digital library Initiative Library of Congress [Electronic resource]. – Mode of access: <https://memory.loc.gov/ammem/dli2/html/list.html>.
9. METS (Metadata Encoding and Transmission Standard) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.loc.gov/standards/mets/>.
10. MODS (Metadata Object Description Schema) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.loc.gov/standards/mods/>.

11. Technical Guidelines for Digitizing Cultural Heritage Materials : Creation of Raster Image Master Files // Federal Agencies Digital Guidelines Initiative [Electronic resource]. – Mode of access:<http://www.digitizationguidelines.gov/guidelines/digitize-technical.html>.
12. Редькина Н.С. Цифровые библиотеки : опыт США [Текст] / Н.С. Редькина // Библиосфера. – 2008. – № 1. – С. 57–63.
13. Див. статті С.В. Пушковой у виданні: Открытый доступ: Библиотеки за рубежом 2016 : сборник / ред.: Н.Ю. Золотова, С.В. Пушкова ; Всерос. гос. б-ка иностр. лит-ры им. М.И. Рудомино, Группа междунар. библиотековедения. – М. : Центр книги Рудомино, 2016.
14. Лобузін І. В. Міжнародні та національні цифрові бібліотечні проекти: технологічні вимоги і стандарти [Електронний ресурс] / І. В. Лобузін // Бібліотека. Наука. Комунікація : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 6-8.10.2015 р.). – 2015. – Режим доступу: <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/651>.
15. Стрішенець Н.В. Бібліотека Конгресу США : основні етапи розвитку / Н.В. Стрішенець // Бібл. вісн. – 2000. – № 5. – С. 42–47.

References

1. American Memory from the Library of Congress. Retrieved from <http://memory.loc.gov/ammem/index.html> [in English].
2. Billington, J. H. (1995). The Mission and Strategic Priorities of the Library of Congress. Library of Congress. Retrieved from <http://www.gao.gov/assets/230/222591.pdf> [in English].
3. Digital Library Initiative. Library of Congress. Retrieved from <https://memory.loc.gov/ammem/dli2/index.html> [in English].
4. Zhabko, E. D. (2011). EAD : coded archive description. Byblyoteka tehov. Versyya 2002. Sankt-Peterburh : FHBU «Prezydent•skaya byblyoteka ymeny B. N. El'tsyna» [in Russian].
5. Federal Agencies Digital Guidelines Initiative. Retrieved from <http://www.digitizationguidelines.gov> [in English].
6. Historical Collections for the National Digital Library : Lessons and Challenges at the Library of Congress. Library of Congress. Retrieved from <http://www.dlib.org/dlib/april96/loc/04c-arms.html> [in English].
7. Library of Congress Strategic plan for the fiscal years 2016 through 2020. Retrieved from https://www.loc.gov/portals/static/about/documents/library_congress_stratplan_2016-2020 [in English].
8. List of Collection. Digital library Initiative Library of Congress. Retrieved from <https://memory.loc.gov/ammem/dli2/html/list.html> [in English].
9. METS (Metadata Encoding and Transmission Standard). Retrieved from <http://www.loc.gov/standards/mets> [in English].
10. MODS (Metadata Object Description Schema). Retrieved from <http://www.loc.gov/standards/mods> [in English].
11. Technical Guidelines for Digitizing Cultural Heritage Materials : Creation of Raster Image Master Files. Federal Agencies Digital Guidelines Initiative <http://www.digitizationguidelines.gov/guidelines/digitize-technical.html> [in English].
12. Redkyna, N.S. (2008). Digital libraries: experience of the USA. Byblyosfera, 1, 57–63 [in Russian].
13. Pushkova, S.V. (Eds.). (2016). Libraries abroad 2016. Byblyoteky za rubezhom 2016: sbornyk. Moscow: Tsentr knyhy Rudomyno [in Russian].
14. Lobuzin, I. V. (2015). International and national digital librarian projects: technic demands and standards. Library. Science. Communication. Proceedings of the International Scientific Conference. Kyiv. Retrieved from <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/651> [in Ukrainian].
15. Strishenets, N.V. (2000). Library of the Congress of the USA: the main stages of its development. Bibl. Visn., 5, 42–47 [in Ukrainian].

УДК 81'26(045)

О.М. Тур

МОВНІ ПОМИЛКИ В ДСТУ 8302:2015
«ІНФОРМАЦІЯ ТА ДОКУМЕНТАЦІЯ. БІБЛІОГРАФІЧНЕ ПОСИЛАННЯ.
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ПРАВИЛА СКЛАДАННЯ»

***Мета роботи.** Дослідження репрезентує аналіз лінгвістичного оформлення ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», а також надає рекомендації щодо використання певних мовних конструкцій. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні описового методу, що ґрунтується на опозиційному та прийомі внутрішньої інтерпретації, а також методу аналізу, який дозволив визначити у тексті типові відхилення від норм сучасної української мови. **Наукова новизна** роботи полягає в прагненні автора виявити недоліки в мові нормативного документа, який набув чинності 01.07.2016 р. й нині регламентує вимоги до оформлення бібліографічних посилань у текстах. **Висновки.** Дотримання рекомендацій, поданих у статті, унеможливить падіння загальної культури видань. Дослідження приверне увагу фахівців зі стандартизації, які у співпраці з термінологами мають забезпечити високий рівень нормативних актів.*

***Ключові слова:** стандарт, бібліографічне посилання, термін, мовна конструкція.*

О.Н. Тур

ЯЗЫКОВЫЕ ОШИБКИ В ДСТУ 8302:2015
«ИНФОРМАЦИЯ И ДОКУМЕНТАЦИЯ. БИБЛИОГРАФИЧЕСКАЯ ССЫЛКА.
ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ И ПРАВИЛА СОСТАВЛЕНИЯ»

***Цель работы.** Исследование представляет анализ лингвистического оформления ДСТУ 8302:2015 «Информация и документация. Библиографическая ссылка. Общие положения и правила составления», а также дает рекомендации по использованию определенных языковых конструкций. **Методология** исследования заключается в применении описательного метода, основанного на оппозиционном и приеме внутренней интерпретации, а также метода анализа, который позволил определить в тексте типичные отклонения от норм современного украинского языка. **Научная новизна** работы заключается в стремлении автора выявить недостатки в речи нормативного документа, который вступил в силу 01.07.2016 г. и сейчас регламентирует требования к оформлению библиографических ссылок в текстах. **Выводы.** Соблюдение рекомендаций, представленных в статье, сделает невозможным падение общей культуры изданий. Исследование привлечет внимание специалистов по стандартизации, которые в сотрудничестве с терминологами должны обеспечить высокий уровень нормативных актов.*

***Ключевые слова:** стандарт, библиографическая ссылка, термин, языковая конструкция.*

О.М. Тур

LANGUAGE MISTAKES IN DSTU 8302:2015
«INFORMATION AND DOCUMENTATION. BIBLIOGRAPHIC REFERENCE.
GENERAL PRINCIPLES AND RULES OF COMPOSITION»

***The purpose of the work.** The study presents a linguistic analysis of the registration of the UNSS 8302:2015 «Information and documentation. Bibliographic reference. General principles and rules of composition», and provides guidance is used of certain language constructs. The research **methodology** is used of a descriptive*

© Тур О.М.

method, based on the opposition and accept the internal interpretation, and the method of analysis, which allowed us to determine the text of a typical deviation from the norms of the modern Ukrainian language. **The scientific novelty** of the work lies in the desire of the author to identify deficiencies with respect to language legislation entered into force 01.07.2016 currently reglamentary requirements for the format of references in the texts. **Conclusions.** Adherence to the recommendations presented in this article will preclude the decline of General culture media. The study draws the attention of specialists on standardization, which in cooperation with the terminology should provide a high level of normative acts.

Keywords: standard, bibliographic reference, the term language construct.

Актуальність теми дослідження. Погоджуючись зі словами відомого іспанця, класика світової літератури Мігеля де Сервантеса про те, що в науку можна ввійти лише через браму мови, визнаємо непересічну значущість правильності мовного оформлення нормативних актів – державних стандартів.

Мета дослідження. Автор мав на меті проаналізувати текст чинного ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» з точки зору дотримання в ньому норм сучасної української літературної мови.

Виклад основного матеріалу. Бібліографія досліджень, присвячених окресленій проблемі, досить багата, що свідчить про те, що мовні помилки (недосконалість дефініцій, уживання застарілих або навпаки невмотивовано неологічних (інколи на рівні okazіоналізмів) термінів, порушення лексичних, словотвірних, граматичних норм та ін.) були в центрі уваги науковців-професіоналів: М. Гінзбурга, К. Городенської, І. Кочан, Л. Симоненко, Л. Туровської й ін. [1; 5; 8; 9; 12]. Такі дослідження не обмежувалися лише загальними теоретичними рекомендаціями, часто лінгвісти досить прискіпливо аналізували мову опублікованих стандартів, проводили мовну експертизу деяких аспектів стандартів, давали рекомендації щодо типових конструкцій у нормативних документах, що забезпечувало можливість уникнути порушень чинних норм сучасної української літературної мови [9]. Зокрема, Л. Симоненко та М. Хойнацький проаналізували близько 150 стандартів і дійшли висновку, що термінологічні лексеми в деяких із них уживаються з порушенням мовних норм; у текстах наявні громіздкі терміни-конструкції [9]. С. Харченко та С. Литвинська дослідили мовні особливості ДСТУ 2732:2004 «Діловод-

ство й архівна справа. Терміни та визначення понять», виявили типові помилки в ньому [13]. З'являлися дослідження, що стосувалися огріхів в оформленні стандартів. Наприклад, О. Тур, аналізуючи ДСТУ 7157:2010 «Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості», вказує на недоліки в структурі словникових статей [13]. Тож мовознавці намагалися привернути увагу розробників стандартів до їх мовного оформлення. Вони керувалися низкою нормативних документів, схвалених Держспоживстандартом України, що регламентують розроблення національних нормативних документів. Серед них ДСТУ 1.2:2015 «Національна стандартизація. Правила проведення робіт з національної стандартизації»; ДСТУ 1.5:2003 «Національна стандартизація. Правила побудови, викладання, оформлення та вимоги до змісту нормативних документів» (01.01.2017 р. набуває чинності ДСТУ 1.5:2015 «Національна стандартизація. Правила розроблення, викладання та оформлення національних нормативних документів (ISO/IEC Directives Part 2:2011, NEQ)»); ДСТУ 3966:2009 «Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять» та ін.

ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» був розроблений колективом авторів, фахівців Книжкової палати України імені Івана Федорова, і, згідно з наказом ДП «УкрНДНЦ» від 04 березня 2016 р. № 65, набув чинності 01.07.2016 р. [3].

Мовна експертиза тексту стандарту дозволила виявити наявні мовні помилки й надати рекомендації щодо їх виправлення, а саме:

1. У Змісті стандарту читаємо: «Види бібліографічних посилань та правила їхнього

складання» (виділення курсивом – О.М. Тур). Очевидним є сплутування під впливом російської мови лексем *їх* і *їхній*. Присвійний займенник *їхній* (відповідає на питання чий?) помилково вжито замість займенника *їх* – форми родового відмінка займенника *вони* (відповідає на питання кого?, чого?). Потрібно: «Види бібліографічних посилань та правила *їх* складання». На жаль, наявна в тексті помилка миттєво поширилася в публікаціях, присвячених ДСТУ 8302:2015 [4; 6; 7]. Подібне сплутування цих займенників спостерігаємо неодноразово: «... мають бути достатніми для *їхньої* загальної характеристики...», «правила та особливості *їхнього* складання», «...*їхню* велику кількість».

2. Надмірне захоплення безособовими дієслівними формами на -но, -то спричинює помилки в тексті стандарту, наприклад: п. 4.1 «бібліографічне посилання призначено для ідентифікування...», п. 8.3.1.2 «в круглих дужках може бути зазначено його назву». Нагадаємо, що безособові дієслівні форми на -но, -то варто вживати в тому випадку, коли потрібно звернути увагу на процес, наприклад: «Більшість національних стандартів буде модифіковано відповідно до вимог міжнародних стандартів». Якщо робимо акцент на ознаку, потрібно вживати конструкції з пасивними дієприкметниками. Наприклад, у Вступі читаємо: «Приклади, що наведено в тексті стандарту, є умовними». Правильно було подати: «Приклади, наведені у тексті стандарту, є умовними» або «Приклади, що їх наведено у тексті стандарту, є умовними».

3. Порушення граматичних норм української мови спостерігаємо у Вступі: «... є частиною довідкового апарата документа...». Дійсно, помилки в правописі закінчень родового відмінка однини іменників II відміни є типовими для текстів різних жанрів. Однак стандарт має бути взірцем, а його автори мали б розрізняти: апарата (про пристрій) та апарату (про установу; сукупність органів тощо).

4. У тексті непослідовно подані форми іменників (родовий і знахідний відміник), що вживаються з дієсловами з часткою не: п. 4.4 «дозволено не подавати *відомостей*», п. 7.4.2 «... дозволено не подавати *відомості*». Аналогічно: п. 4.4 «дозволено не зазначати за-

гального позначення матеріалу» й «дозволено не подавати найменування (ім'я) видавця».

5. Слово *відноситься* в українській мові має значення «перебувати у певній відповідності, співвідношенні з чим-небудь»: *А відноситься до В, як С до Е. Стосуватися* означає «мати відношення до кого-, чого-небудь, бути пов'язаним із кимсь або чимсь». З огляду на семантику зазначених слів, помилковим є вживання конструкції «... особливості цього видання *відносно* попереднього» (п. 5.2.2), слід «... стосовно попереднього».

6. Евфонічність характерна для всіх стилів української мови. Тому звернемо увагу на чергування у – в у тексті стандарту: п. 5.2.5 «... може бути у повній...» (треба *в* повній); п. 5.4.1 «... переважно у наукових» (треба *в* наукових).

7. П.1 «Сфера застосування» вказує, що «стандарт поширюється на бібліографічні посилання в опублікованих і неопублікованих документах незалежно від носія інформації». З огляду на це видається не зовсім правильним формулювання п. 5.2.2: «... посилання на твір або публікації з багаточастинного документа». Постає закономірне питання: Якщо є потреба в посиланні на неопублікований документ, як його ідентифікувати? Твір? Публікація? Що таке твір в аспекті стандарту серії «Інформація та документація»? Здається, більш логічно було вказати «... посилання на документ або складову частину багаточастинного документа».

8. Не минули текст стандарту й помилки, спричинені негативним впливом російської мови. Наприклад, у п. 5.4.1 помилкову конструкцію «за браком місця» ватро було викласти в редакції «через брак місця». Аналогічними є вирази: через недогляд, через брак часу.

9. У тексті стандарту спостерігаємо сплутування тире і дефіса (п. 4.6 «Історія України – Руси»). Варто пам'ятати, що дефіс – орфографічний знак, а тире – пунктуаційний.

10. Незрозумілою залишилася відсутність проміжків до та після навскісної риски у тексті стандарту (п. 5.3.5; п. 5.3.6; п. 5.4.3 та ін.). Унормовуючи складання бібліографічних посилань на архівний документ, стандарт подає вимогу використовувати дві навскісні риски («//») з проміжками до та після ньо-

го (п. 8.2.1). Водночас у прикладі проміжки відсутні. Подібна непослідовність стосується і проміжку перед крапкою з комою (;), що відділяє один від одного відомості про кілька об'єктів посилань (п. 5.4.6.5).

11. Стандарт – нормативний документ, а тому всі елементи в ньому повинні бути уніфіковані. Це має стосуватися й принципу наведення ініціалів поруч з прізвищами у прикладах. В аналізованому ж документі спостерігається варіативне наведення ініціалів після навісної лінії: перед прізвищем і після нього (п. 5.5.2.1). Така ситуація не може сприяти унормуванню процесу складання посилань.

12. Деякі сформульовані в тексті стандарту вимоги суперечать одна одній. Наприклад, Загальні положення (п. 4.4) вказують, що «відомості, запозичені не з титульної сторінки документа, дозволено не брати у квадратні дужки». Водночас п. 8.6 доводить, що «якщо справа (одиниця зберігання) чи певний архівний документ, який зберігають у цій справі, не має назви, її формулює дослідник. У цьому разі назву справи подають у квадратних дужках до або після пошукових даних про документ».

13. Бібліографічний список використаної літератури містить 10 позицій. У шостому джерелі порушено порядок наведення бібліографічних елементів (згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006).

До того ж, допущено неточність у формулюванні нормативних документів, на які здійснено посилання в аналізованому ДСТУ 8302:2015 (маємо на увазі неправильну назву ДСТУ ГОСТ 7.80:2007).

Висновки. Отже, недоліки та помилки, виявлені в тексті ДСТУ 8302:2015, ускладнюють сприйняття змісту стандарту й неминуче зменшують його наукову значущість. Щоб уникати подібних ситуацій, ДСТУ 1.2:2015 «Національна стандартизація. Правила про-

ведення робіт з національної стандартизації» рекомендує такий комплекс заходів:

«6.9. Редагування тексту проекту національного НД перед ухваленням

6.9.1. Під час редагування тексту проекту національного НД перед ухваленням виконують:

а) перевіряння тексту національного НД на відповідність українському правопису;

б) унесення стилістичних правок у текст проекту національного НД;

в) унесення орфографічних правок у текст проекту національного НД» [2, 8]. Робота з редагування тексту стандарту згідно з п. 5.3.4. покладена на технічні комітети стандартизації: «5.3.4. Технічні комітети стандартизації (далі – ТК) розробляють і погоджують проекти національних НД, переглядають і перевіряють національні НД, розробниками яких вони є, погоджують і надають пропозиції щодо скасування чи відновлення дії національних НД». Згідно з наказом Державного комітету України зі стандартизації, метрології та сертифікації від 22.07.1992 р. № 66 «Про організацію технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології» на новостворений Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології покладено обов'язки «з організації та координування розробки, експертизи, затвердження та впровадження україномовних термінологічних стандартів» [10].

Думається, що співпраця з висококваліфікованими фахівцями, зацікавленими в бездоганному мовному оформленні національних нормативних актів, дозволить уникати відхилень від чинних норм сучасної української літературної мови й підносити мовну культуру законодавчих актів. Автор у жодному разі не мав на меті піддати сумніву високий фаховий рівень авторів стандарту, а лише окреслив типові помилки, які інколи трапляються в текстах стандартів.

Використані джерела

1. Гінзбург М. Термінологічне забезпечення створення та ведення фондів нормативних документів / М. Гінзбург // Термінологія документознавства та суміжних галузей знань : зб. наук. пр. / Київський нац. ун-т культури і мистецтв. – К. : Четверта хвиля, 2011. – Вип. 5. – С. 50-57.
2. ДСТУ 1.2:2015. Національна стандартизація. Правила проведення робіт з національної стандартизації. – Чинний від 2015-12-20. – К. : ДП «УкрНДНЦ», 2015. – 30 с.
3. ДСТУ 8302-2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. – Чинний від 2016-07-01. – К. : ДП «УкрНДНЦ», 2016. – 16 с.

4. Методичний сайт вчителів історії та правознавства [Електронний ресурс]. – Загол. з екрана. – Режим доступу: <http://yuriy-trubin.ck.sch.in.ua/news/id/101/vn/В-Україні-прийнято-новий-стандарт-ДСТУ-8302-2015-«Інформація-та-документація»/>.

5. Методичні рекомендації щодо мовного оформлення державних стандартів / К. Городенська, С. Єрмоленко, Л. Симоненко, Є. Турчин. – К., 1994. – 42 с.

6. Одеський державний екологічний університет. В Україні набув чинності ДСТУ 8302:2015 про оформлення бібліографічних посилань [Електронний ресурс]. – Загол. з екрана. – Режим доступу: <http://odeku.edu.ua/v-ukrayini-nabuv-chinnosti-dstu-8302-2015-pro-oformlennya-bibliografichnih-posilan/>

7. Пан бібліотекар: блог про бібліотечну справу та інформаційні технології [Електронний ресурс]. – Загол. з екрана. – Режим доступу: <http://www.бібліотекар.укр/2016/09/c-83022015.html#more>

8. Панько Т. Вироблення українських термінологічних стандартів / Т. Панько, І. Кочан // Вісник АН України. – 1991. – № 12. – С. 15-22.

9. Симоненко Л. Мовні проблеми державних стандартів на терміни та визначення / Л. Симоненко, М. Хойнацький // Вісник Книжкової палати. – 2000. – № 1. – С. 16-18.

10. Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології. Організаційна структура і напрямки діяльності [Електронний ресурс]. – Загол. з екрана. – Режим доступу: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_structure.htm#Sect5

11. Тур О. ДСТУ 7157:2010 «Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості» – крок до унормування термінології електронного документознавства / О. Тур // Термінологія документознавства та суміжних галузей знань : зб. наук. пр. / Київський нац. ун-т культури і мистецтв. – К., 2012. – Вип. 6. – С. 84-88.

12. Туровська Л. Термінознавство і мова спеціального призначення: зони перетину / Л. Туровська // Термінологія документознавства та суміжних галузей знань : зб. наук. пр. / Київський нац. ун-т культури і мистецтв. – К., 2011. – Вип. 5. – С. 33-38.

13. Харченко С. Мовні особливості термінологічних стандартів / С. Харченко, С. Литвинська // Термінологія документознавства та суміжних галузей знань : зб. наук. пр. / Київський нац. ун-т культури і мистецтв. – К., 2011. – Вип. 5. – С. 44-49.

References

1. Hinzburh, M. (2011). Terminological establishment and maintenance fund of normative documents. Terminolohiya dokumentoznavstva ta sumizhnykh haluzey znan', 5, 50-57 [in Ukrainian].

2. DSTU 1.2:2015 National standardization. Rules of works on national standardization. (2015). From 20th December 2015. Kyiv, DP «UkrNDNTs». [in Ukrainian].

3. DSTU 8302:2015 Information and documentation. Bibliographic reference. General principles and rules of composition. (2016). From 1st July 2016. Kyiv, DP «UkrNDNTs». [in Ukrainian].

4. Methodological site teachers of history and law. Retrieved from: <http://yuriy-trubin.ck.sch.in.ua/news/id/101/vn/В-Україні-прийнято-новий-стандарт-ДСТУ-8302-2015-«Інформація-та-документація»/> [in Ukrainian].

5. Horodens'ka, K., Yermolenko, S., Symonenko, L., Turchyn, Ye. (1994) Methodical recommendations concerning linguistic processing state standards. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

6. Odessa State Environmental University. In Ukraine came into force DSTU 8302: 2015 about registration of bibliographic references. Retrieved from: <http://odeku.edu.ua/v-ukrayini-nabuv-chinnosti-dstu-8302-2015-pro-oformlennya-bibliografichnih-posilan/> [in Ukrainian].

7. Mr. Librarian: blog of library science and information technology. Retrieved from: <http://www.бібліотекар.укр/2016/09/c-83022015.html#more>

8. Pan'ko, T., Kochan, I. (1991) The development of Ukrainian terminology standards. Visnyk Akademiyi nauk Ukrayiny, 12, 15–22 [in Ukrainian].

9. Symonenko, L., Khoynats'kyu, M. (2000). Language problems of state standards at terms and definitions. Visnyk Knyzhkovoyi palaty, 1, 16-18 [in Ukrainian].

10. The Technical Committee of Standardization scientific and technical terminology. Structure and activities. Retrieved from: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_structure.htm#Sect5 [in Ukrainian].

11. Tur, O. (2012). DSTU 7157:2010 «Information and documentation. Electronic Publishing. Main types and outgoing information» a step towards normalization terminology Electronic Documentation. Terminolohiya dokumentoznavstva ta sumizhnykh haluzey znan', 6, 84–88 [in Ukrainian].

12. Turovs'ka, L. (2011). Terminology and Language for special purposes: zone crossing. Terminolohiya dokumentoznavstva ta sumizhnykh haluzey znan', 5, 33–38 [in Ukrainian].

13. Kharchenko, S., Lytvyns'ka, S. (2011). Language features of terminology standards. Terminolohiya dokumentoznavstva ta sumizhnykh haluzey znan', 5, 44–49 [in Ukrainian].

АРХИВОЗНАВСТВО

УДК 930.253(430) «1939/1945»

Н. Г. Кашеварова

ДОКУМЕНТИ КАНЦЕЛЯРІЇ А. РОЗЕНБЕРГА В СКЛАДІ ЗІБРАНЬ ФЕДЕРАЛЬНОГО АРХІВУ В БЕРЛІНІ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІДЕОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В СХІДНІЙ ЄВРОПІ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Мета роботи дослідження пов'язане із загальною характеристикою документів з архіву канцелярії Альфреда Розенберга в складі зібрань Федерального архіву в Берліні як джерел з історії розвитку та пропагування нацистської ідеології як складової політики націонал-соціалізму в окупованих ним країнах Східної Європи під час Другої світової війни. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що ці документи мало відомі українським дослідникам та не використовувалися ними як джерела з вивчення ідеологічної політики націонал-соціалізму на окупованих нацистами територіях. **Методологія** дослідження полягає у застосуванні методів джерелознавства та архівознавства, що дозволяє висвітлити загальний зміст документів архіву канцелярії А. Розенберга, охарактеризувати їх за походженням та змістом, виокремити ті документи структур А. Розенберга, що тематично присвячені питанням ідеології та пропаганди не лише в цілому у Східній Європі, а й в Україні, а саме служби А. Розенберга як Уповноваженого фюрера у справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП, Міністерства окупованих східних територій та Оперативного штабу Розенберга. Серед цих документів, передусім, доповіді, службові інструкції, донесення та листування, що торкаються, зокрема, долі питань освіти і науки на окупованій території СРСР та культурної спадщини народів Східної Європи, переміщення останньої за її межі, а також використання її у націонал-соціалістичному навчанні та науці з метою подальшої реалізації ідеологічних доктрин нацизму шляхом втілення їх в управлінні окупованими країнами Східної Європи. **Висновки:** охарактеризовані документи структур А. Розенберга в складі архіву його канцелярії не є самостійним джерелом щодо ідеологічної складової нацистської політики в окупованих країнах Східної Європи, але можуть стати в нагоді у комплексному дослідженні питань щодо засад її формування, передусім щодо культури, освіти, науки. Але водночас ці документи є повноцінним історичним джерелом щодо становлення ідеології націонал-соціалізму та її ролі як у внутрішньополітичному житті нацистської Німеччини, так і поширення цієї ідеології за її межами.

Ключові слова: історичне джерело, ідеологія націонал-соціалізму, канцелярія А. Розенберга, Друга світова війна, окупація, Східна Європа.

Н. Г. Кашеварова

ДОКУМЕНТЫ КАНЦЕЛЯРИИ А. РОЗЕНБЕРГА В СОСТАВЕ СОБРАНИЙ ФЕДЕРАЛЬНОГО АРХИВА В БЕРЛИНЕ КАК ИСТОЧНИК ПО ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ НАЦИСТСКОЙ ОККУПАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ В ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ ВО ВРЕМЯ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Цель работы – исследование связано с общей характеристикой документов архива канцелярии Альфреда Розенберга в составе собраний Федерального архива в Берлине как источников по истории развития и пропаганды нацистской идеологии как составляющей

политики национал-социализма в оккупированных им странах Восточной Европы во время Второй мировой войны. Научная новизна работы состоит в том, что эти документы мало известны украинским исследователям и не использовались ими как источники по истории идеологической политики национал-социализма на оккупированных нацистами территориях. **Методология** исследования состоит в использовании методов источниковедения и архивоведения, что позволяет осветить общее содержание документов архива канцелярии А. Розенберга, охарактеризовать их согласно происхождению и содержанию, выделить те документы структур А. Розенберга, которые тематически посвящены вопросам идеологии и пропаганды не только в Восточной Европе, а и в Украине, а именно – службы А. Розенберга как Уполномоченного по вопросам наблюдения за общим духовным и идеологическим обучением и воспитанием в НСДАП, Министерства оккупированных восточных территорий и Оперативного штаба Розенберга. Среди этих документов, прежде всего, доклады, служебные инструкции, донесения и переписка, которые касаются, в частности, судьбы вопросов образования и науки на оккупированной территории СССР и культурного наследия народов Восточной Европы, перемещения последнего за ее пределы, а также использования его в национал-социалистическом обучении и науке с целью дальнейшей реализации идеологических доктрин нацизма путем воплощения их в управлении оккупированными странами Восточной Европы. **Выводы:** охарактеризованные документы структур А. Розенберга в составе архива его канцелярии не являются основным источником по идеологической составляющей нацистской политики в оккупированных странах Восточной Европы, но могут быть использованы в комплексном исследовании вопросов касательно основ ее формирования, прежде всего в сфере культуры, образования и науки. Но в это же время эти документы являются полноценным историческим источником по истории становления идеологии национал-социализма и ее роли как в политической жизни нацистской Германии, так и в распространении этой идеологии за ее границы.

Ключевые слова: исторический источник, идеология национал-социализма, канцелярия А. Розенберга, Вторая мировая война, оккупация, Восточная Европа.

N. Kashevarova

THE DOCUMENTS OF THE ALFRED ROSENBERG'S CHANCELLERY AS A HISTORICAL SOURCE OF THE IDEOLOGICAL PART OF THE NAZI POLICY IN THE EASTERN EUROPE DURING THE OCCUPATION IN THE SECOND WORLD WAR

The article analyzes documents of the Alfred Rosenberg's Chancellery (Kanzlei Rosenberg) as a historical source, that shed light on the Nazi ideological policy in the Eastern Europe during the Second World War. In general, the content and the origin of these documents have been briefly overviewed, primarily of the documents of the Commissar for Supervision of Intellectual and Ideological Education of the NSDAP (Beauftragter des Führers für die Überwachung der gesamten geistigen und weltanschaulichen Schulung und Erziehung der NSDAP), the Reich Ministry for the Occupied Eastern Territories and Reichsleiter Rosenberg Taskforce (Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg). Among the briefly characterized documents are the reports and correspondence regarding education, science, and cultural heritage in the occupied Eastern Territories.

Keywords: historical source, Nazi ideology, Alfred Rosenberg's Chancellery, Second World War, occupation, Eastern Europe.

Актуальність теми дослідження. Протягом останніх років у науковому середовищі не вщухає інтерес до дослідження ідеологічної політики нацизму щодо окупованих ним країн, і з часом все більше зростає роль документів не лише безпосередньо німецьких структур, що діяли на території окупованих нацистами країн, а й різних служб на території Третього рейху, що реалізовували цю політику, а подекуди і робили свій внесок у її розвиток і поширення. З кінця 1980-х та на початку 1990-х рр. з відкриттям архівних фондів, що перебували в обмеженому доступі, та пошуком нових архівних матеріалів коло таких історичних джерел невпинно розширюється. Серед них окреме місце посідають документи служб, пов'язаних з ім'ям Альфреда Розенберга [5, 24, 25]:¹ його канцелярії (Kanzlei Rosenberg),² структури із назвою «Уповноважений фюрера у справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП» (далі служба Уповноваженого фюрера) [20, 22, 26]³, Оперативного штабу Розенберга (Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg) (далі Оперативний штаб), так званої Вищої школи (Hohe Schule) – вищого нацистського навчального закладу для майбутньої еліти Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії (далі НСДАП) [21], Міністерства окупованих східних територій (Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete).⁴ Зовнішньополітичного відомства НСДАП (Außenpolitisches Amt der NSDAP) та ін.

На сьогодні дослідникам доступні документальні комплекси цих установ, більша частина яких зберігалася у Федеральному архіві в Берліні⁵ та у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), окремі документи – в архівах різних країн світу. Частина з них, наприклад, документи Оперативного штабу та канцелярії Розенберга, були оцифровані протягом останніх десяти років і розміщені у мережі Інтернет у відкритому доступі [6]. Проте з цих документальних масивів одним з найбільших є саме архів канцелярії А. Розенберга (фонд NS 8) у Федеральному архіві [23]. Колись вона виконувала роль приватного секретаріату А. Розенберга, але поступово у 1930-і роки перебрала на себе координуючу

роль у діяльності більшості його структур, серед яких провідну роль виконувала служба Уповноваженого фюрера, яка намагалася перебрати на себе цілу низку функцій: наукову, навчальну, пропагандистську тощо не лише у НСДАП, а й у внутрішньополітичному житті Третього рейху. Але, на жаль, діяльність канцелярії, як і служби Уповноваженого фюрера, практично не відома українським історикам, оскільки діяльність цих установ асоціюється, передусім, з внутрішньополітичними справами нацистської Німеччини. Але перегляд нами документів канцелярії засвідчив, що в її архіві є документи, присвячені як окупованим країнам Східної Європи і побудові там «нового порядку» в цілому, так і, пов'язані безпосередньо з окупованими територіями СРСР та Україною в його складі. Хоча останніх, порівняно з обсягом усього документального масиву, досить небагато, вони є цікавим додатковим історичним джерелом, яким, на жаль, як уже було зазначено, досі майже не послуговуються у наукових пошуках українські дослідники ідеології та політики націонал-соціалізму, хоча названі державні та партійні служби перебували у зв'язку з нацистськими структурами, що мали відношення до управління окупованими територіями СРСР.

Також у складі цього документального масиву наявні примірники документів інших різних державних органів і служб Третього рейху, що розсилали до відома, але в умовах відсутності можливості фізичного доступу для більшості українських дослідників до фондів цих органів і служб у складі зібрань Федерального архіву, вони також можуть бути історичними джерелами для дослідників націонал-соціалізму та окупаційної політики.

Новизна. У цілому досліджень, де б ці документи були використані як джерела, поки що немає в українській історичній науці, за поодинокими винятками використання українськими дослідниками окремих документів канцелярії з українських питань, що збереглися у складі інших масивів архівних документів, наприклад у Єврейському документальному центрі (Centre de Documentation Juive Contemporaine (CDJC) в Парижі [1]. Матеріали канцелярії залучали до наукових досліджень як джерела та вивчали окремо як

документальний комплекс, в основному, німецькі науковці, що в світлі різної наукової тематики досліджували життя і діяльність самого А. Розенберга [20, 26], його роль у внутрішньому державному та партійному житті. Але у цих наукових публікаціях зв'язок канцелярії Розенберга та її документів з політикою нацистів у Східній Європі також не виступав окремою самостійною темою дослідження.

Тому *мета нашого дослідження* – дати загальну характеристику окреслених документів з архіву канцелярії А. Розенберга в складі зібрань Федерального архіву в Берліні як джерел з історії формування, розвитку, пропагування нацистської ідеології як складової політики націонал-соціалізму в окупованих ним країнах Східної Європи задля сприяння подальшому запровадженню цих документів до наукового обігу в середовищі українських науковців – істориків Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Хронологічно документи фонду NS 8 із загальним обсягом у 301 одиницю зберігання (за даними Федерального архіву) охоплюють 1918–1945 рр., але більшість їх належить до 1934–1944 рр. Значна їхня частина у складі матеріалів інших служб наприкінці війни потрапила до американської зони окупації Німеччини і була переправлена до Нюрнберга, де передбачалося залучити ці документи як документальні свідчення сторони звинувачення проти нацистських злочинців на Нюрнберзькому процесі. Окремі документи залишилися в архіві у Нюрнберзі, але значна їхня частина була переправлена до США, звідки після мікрофільмування повернулася до Федеральної республіки Німеччина у першій половині 1960-х рр. [27]. Після повернення весь документальний комплекс був упорядкований заново: з нього виокремили документи різних структур Розенберга, наприклад документи Міністерства окупованих східних територій, документи канцелярії Розенберга, інших структур, і на їхній основі сформували нові фонди. Але ретельного архівного упорядкування ці документи так і не зазнали.

Решта прав у складі фонду NS 8 у Федеральному архіві в Берліні позначені як документи безпосередньо канцелярії А. Розенберга, і більшість їх пов'язана з особистістю А. Розенберга та його діяльністю як представ-

ника партійної та державної верхівки Третього рейху: матеріали до біографії, публіцистичні твори, публікації в пресі, як самого А. Розенберга, так і про нього, його промови на різних заходах стосовно його службових поїздок тощо, документи про участь його служб у внутрішньому житті Третього рейху, сфері ідеології і навчання НСДАП, відносини з іншими державними та партійними органами. Ще частина документів присвячена фінансуванню та матеріальному забезпеченню його служб, організаційним і кадровим питанням. Значну кількість матеріалів фонду становить листування не лише щодо поточної діяльності – службових розмов, обміну службовими матеріалами, питань координації та забезпечення діяльності А. Розенберга, – а й щодо опрацювання загальної спільної лінії всіх його служб в ідеологічній політиці, а після 1941 р. – насадженні цієї політики серед народів окупованої частини СРСР.

Фонд канцелярії досить неоднорідний за складом, наприклад, твори та промови А. Розенберга перемежуються з листуванням канцелярії з різних тем, як внутрішнім – з різними службами А. Розенберга, так і зовнішнім – з різними установами й організаціями, а також особами. Оскільки архів у цілому має риси діловодного архіву установи, більша частина його справ зазнала лише поверхневого упорядкування – за належністю документів та підпорядкуванням структури, де вони були створені, за винятком матеріалів, що надходили до фонду вже після його формування та мали свою внутрішню структуру, сформовану за інших умов. Тому документи часто розміщені у справі в хронологічно зворотному порядку, але самі справи пронумеровані без прив'язки до часу створення документів, що, як вже було зазначено, обумовлено історією самої канцелярії та повоєнною долею її архіву⁶. Ознайомитися детальніше з їхнім змістом, як і загальним складом фонду, а також з історією його комплектування і післявоєнною долею окремих його частин можна завдяки історичній довідці та переліку справ до фонду NS 8, розміщеним на сайті Федерального архіву [9].

Українським дослідникам з тих служб Розенберга, документи яких представлені в

архіві його канцелярії, найбільш відомі Міністерство окупованих східних територій, щоправда, щодо функціонування останнього як державної установи існує небагато досліджень [3, 28], та Оперативний штаб, в основному завдяки діяльності одного з його найбільших регіональних підрозділів – Головної робочої групи «Україна».⁷ Оперативний штаб був структурою НСДАП, створений за ініціативою А. Розенберга, тому у своїй діяльності найтісніше був пов'язаний зі службою Уповноваженого фюрера та канцелярією Розенберга.

П'ять справ у складі архіву канцелярії пов'язані з Оперативним штабом (справи 259–263), ще п'ять справ – з Вищою школою (справи 264–267, 274), три справи – з Міністерством окупованих східних територій та 18 справ – з вищезгаданою службою Уповноваженого фюрера. Поодинокі документи цих структур перебувають у складі інших справ.

Відомства служби Уповноваженого фюрера мали своїм першочерговим завданням формувати і пропагувати ідеологію націонал-соціалізму, і не лише в межах НСДАП. Вони прагнули до впливу в освіті, науці, культурному житті (театр, музика, письменство, зображальне мистецтво, преса тощо). Частина структур при службі Уповноваженого фюрера переслідувала дослідницькі цілі, передусім, у науці, де значну роль було відведено археології, історії, германістиці тощо. З початком Другої світової війни їхня діяльність набула нового значення: тепер вони мали всіляко сприяти веденню так званої ідеологічної боротьби з більшовизмом, виголошеної А. Розенбергом, особливо у зв'язку з тим, що з початком окупації території СРСР до рук нацистів потрапили зібрання місцевих бібліотек, архівів, музеїв, наукових установ, що, на думку А. Розенберга, мали стати джерелами на користь цієї боротьби і конфіскацією яких мав займатися Оперативний штаб. Серед завдань останнього у 1942 р. були вказані «підтримка науки і досліджень» та забезпечення конфіскованими матеріалами служби Уповноваженого фюрера для підтримки націонал-соціалістичної науки та навчання [8].

Документи служби Уповноваженого фюрера (понад 700 одиниць зберігання за даними Федерального архіву) поки що не оцифровані,

але у матеріалах канцелярії А. Розенберга наявні документи кількох його відомств і служб, співробітники яких під час Другої світової війни збирали різні матеріали в окупованих країнах Східної Європи, серед них і в Україні. Це, наприклад, матеріали щодо досягнень радянської науки, освіти, пропаганди, після чого зібрану інформацію опрацьовували та на її основі готували лекції для членів НСДАП, викладачів, службовців, науковців на території Третього рейху, а також поширювали антибільшовицьку пропаганду на окупованій частині СРСР.

Значна частина цих документів належить Головному відомству «Наука», матеріали якого сконцентровані у справах 240, 241, в основному за 1942–1944 рр., де можна знайти відомості щодо організації лекцій з расової теорії, біології, антропології, медицини, історії Східної Європи у світлі історії німецького народу (наприклад розселення германських племен, що пізніше було використано нацистами як «свідчення» заселення цих земель германцями ще до слов'ян) [4], листування щодо завдань науки під час війни [10, арк. 70–78], пропаганди у вищих навчальних закладах [9]. Серед цієї групи матеріалів також збереглася інформація щодо проведення в березні 1942 р. засідання науковців, ініційованого Головним відомством «Наука» та Міністерством окупованих східних територій і присвяченого долі науки на окупованих східних територіях [10, арк. 2–2 зв., 18–23]. Серед доповідей були заявлені такі: політичні завдання науки на Сході, розвиток сільського господарства, фізики, хімії, питання охорони здоров'я, історія науки в СРСР тощо. Хоча, безперечно, тут постає питання щодо науковості та заідеологізованості подібних заходів.

Становить інтерес і свідчення щодо створення Головним відомством «Наука» Центру дослідження Сходу (Zentrale für Ostforschung) у структурі Міністерства окупованих східних територій, що мало досліджувати наукові проблеми окупованої території СРСР [10, арк. 105–115; 11, арк. 177]. Крім німців до роботи при цьому Центрі за планом мали залучати радянських науковців, що залишилися в окупації. Влітку 1944 р. це відомство ініціювало заснування спеціального Інституту

дослідження більшовизму [10, арк. 184–185], що мав спиратися на матеріали, вивезені Оперативним штабом з СРСР, розробляти засади антибільшовицької пропаганди на тлі переміщення лінії фронту зі сходу на захід, а також підтримувало діяльність ще однієї структури із назвою «Товариство з дослідження світової більшовицької загрози».

Серед матеріалів служби Уповноваженого фюрера збереглися також документи Інституту дослідження континентальної Європи на чолі з О. Нікурадзе.⁹ В одному з цих документів ідеться про завдання Інституту, одним з яких була розробка підручників для школярів перших трьох років навчання на окупованій території СРСР з урахуванням необхідності насадження серед них націонал-соціалістичної ідеології, а також у цілому порушено питання про роботу шкіл в Україні та на Кавказі, подані переліки відповідних спеціалістів у Східному міністерстві [19]. Бібліотека цього інституту, як і низка інших установ Третього рейха, поповнювалася книгами, вивезеними Оперативним штабом з СРСР [19, арк. 35].

Велика роль відводилася так званій «боротьбі з єврейством», крім того, нацисти пропагували точку зору, згідно з якою провідна роль у державній та партійній верхівці в СРСР належала євреям, тому служба Уповноваженого фюрера поширювала антисемітські погляди. Наприклад, спеціаліст з юдаїки та гебраїки, співробітник Інституту дослідження єврейського питання Вищої школи Й. Поль [24] під час окупації здійснив кілька поїздок до Литви, Білорусії та України, де займався відбором і вивезенням єврейських зібрань для Інституту дослідження єврейського питання, а підготовлені ним статті і брошури поширювалися як матеріали для навчання у НСДАП. Його документи є як в архіві служби Уповноваженого фюрера, так й в архіві Оперативного штабу. Наприклад, серед документів канцелярії збереглася велика стаття Й. Поля, присвячена радянській літературі, надрукованій на ідиш, у супроводі статистики видань за тематичними напрямками. Стаття мала бути опублікована у періодичному виданні служби Уповноваженого фюрера антисемітського змісту під назвою «Weltkampf» («Світова боротьба») [15, арк. 226–234].

Із документами служби Уповноваженого фюрера тісно пов'язані документи *Оперативного штабу Розенберга*. Оперативний штаб відомий конфіскаціями культурних цінностей на окупованих нацистами територіях. Але водночас він зробив свій внесок у формування ідеологічної складової нацистської політики щодо народів Східної Європи, що полягав, передусім, у збиранні на окупованих територіях різноманітних матеріалів більшовицького змісту (з елементами більшовицької ідеології): книг, навчальних матеріалів, кінофільмів, фотографій тощо та у їхньому опрацюванні з метою подальшого використання у пропаганді, навчанні та наукових дослідженнях.

У подальшому аналітичні огляди, підготовлені співробітниками Штабу та колишніми радянськими громадянами, що писали розвідки на його замовлення, надавали в користування іншим німецьким структурам, як окупаційним, так і таким, що безпосередньо знаходилися на території рейху, для забезпечення більш оптимального з точки зору окупантів управління загарбаними територіями та раціонального використання різноманітних ресурсів окупованих нацистами країн. На основі цих оглядів готувалися пропагандистські статті для преси, їх залучали до партійного навчання, регулярно надсилали до Міністерства окупованих східних територій, хоча сам Штаб не займався питаннями організації пропаганди. В архіві канцелярії є документи щодо загальної структури та завдань Оперативного штабу [14], роботи його окремих команд і їхніх співробітників на окупованій території СРСР, наприклад, на півдні Росії та на Кавказі [13, арк. 11]. Штаб серед іншого, як уже було вказано, мав виконувати завдання служби Уповноваженого фюрера, тому з нею він найбільше був пов'язаний через так звані зондерштаби (досл. «особливі штаби»). Ці структури формувалися зі співробітників служби Уповноваженого фюрера при структурах Оперативного штабу на окупованих територіях і мали збирати матеріали за окремими, чітко окресленими напрямками: наука, давня історія/археологія, музика, бібліотечна справа та ін. Окремі документи зондерштабів «Прадавня історія» та «Наука» знаходяться у справі 229. Це матеріали щодо організації ар-

хеологічних досліджень на окупованих територіях СРСР, яким А. Розенберг приділяв багато уваги, доповідні записки та листування, присвячене переміщенню матеріалів українських історико-краєзнавчих музеїв до рейху, передусім археологічних знахідок, документи керівника відомства «Прадавня історія» при службі Уповноваженого фюрера та керівника відповідного зондерштабу при Оперативному штабі Г. Райнерта¹⁰ [15, арк. 25–29]. Багато подібних матеріалів зондерштабу «Прадавня історія» збереглося в архіві Оперативного штабу [2, 7] Більшість археологічних розкопок та пошуків були сконцентровані на території України, де німці шукали сліди давніх готів [19, арк. 70–73, 73 зв.] та на півдні Росії.¹¹

Окрема група документів Оперативного штабу в архіві канцелярії присвячена вивезенню культурних цінностей з території СРСР у 1943–1944 р.: бібліотечних зібрань, архівних матеріалів, археологічних колекцій історико-краєзнавчих музеїв. Наприклад, представлено листування щодо вивезення культурних цінностей з території райхскомісаріату «Остланд» у 1944 р. [13, арк. 80–80 зв.], архівних матеріалів з Вітебська та Могильова в Білорусії [12, арк. 97–99, 139], з Нарви в Естонії в березні 1944 р. [13, арк. 75–79], а також щодо евакуації Головної робочої групи «Україна» з Києва у вересні 1943 р. [13, арк. 82–84] та ін. Частина вивезених Оперативним штабом книг надходила до Східної бібліотеки Розенберга¹² та бібліотеки Вищої школи. В одному зі звітів останньої за 1943 р. можна знайти дані щодо книг, вивезених Оперативним штабом з України, що надійшли до бібліотеки [16, арк. 141–142]. На увагу заслуговують і документи зондерштабу «Зображальне мистецтво» за 1944 р., що висвітлюють процес пошуку безпечного місця для вивезених з СРСР предметів мистецтва [13].

Низка документів Міністерства присвячена темам, різною мірою пов'язаним з Україною: 1) організація та проведення партійних навчань у формі лекторію політики на окупованій території СРСР, поведження з місцевим населенням та підготовки відповідних навчальних матеріалів; 2) використання конфіскованих зібрань, серед яких були й радянські кінофільми, для створення пропагандистських

матеріалів; 3) організація та проведення пропагандистських виставок, експонатами яких були вивезені культурні цінності з радянських бібліотек і музеїв (найбільше – з України та Білорусії), як на території Третього рейху – для членів НСДАП, – так і для військових та державних службовців, що працювали в органах німецької цивільної адміністрації в Україні, а також членів НСДАП, уповноважених райхскомісаром України Еріхом Кохом для ідеологічної роботи в генеральних округах райхскомісаріату «Україна» [17, арк. 9]. Серед окремих документів Міністерства, наприклад, заслуговує на увагу доповідна записка Анатолія фон Мільве-Шрьодена, заступника керівника відділу політики у сфері культури Міністерства окупованих східних територій, із назвою «Міркування щодо імперського будівництва на Сході» («Gedanken über den Reichsaufbau im Osten») від травня 1943 р., щодо питань історії народів Східної Європи, зокрема й українців, їхнього психологічного портрета, впливу на них більшовицької ідеології, а також цілей Німеччини в управлінні окупованими територіями і питань пропаганди [18, арк. 107–120].

Крім того, слід назвати документи, пов'язані з історією німців-переселенців у Східній Європі, зокрема в Україні [18], донесення щодо ситуації в райхскомісаріатах «Україна» та «Остланд» [18, арк. 96–98], поїздок А. Розенберга окупованими територіями Східної Європи [17, арк. 99; 19, арк. 43–45]. Серед матеріалів кінця 1944 р., коли лінія фронту просунулася вже за межі України, превалюють документи щодо пропагандистської роботи серед примусових робітників – колишніх громадян СРСР, що працювали в Німеччині, особливо в умовах змін наприкінці війни [17, арк. 44–43 зв.].

Окреме місце серед матеріалів Міністерства також посідають документи стосовно повноважень владних структур Третього рейху на окупованих східних територіях: накази Гітлера щодо органів цивільного управління, відомості про персональний склад, що безпосередньо реалізовував нацистську управлінську політику в Україні та в країнах Балтії і ніс за це відповідальність, зв'язки НСДАП з політикою в Україні [17, арк. 8, 20].¹³

Висновки. Наведені вище документи різних структур А. Розенберга не є вичерпним

самостійним джерелом для дослідження ідеологічної складової нацистської політики на окупованій території як України, так і всієї окупованої території СРСР, але можуть стати в нагоді історикам у комплексному вивченні не лише питань засад формування ідеологічної політики нацистів на окупованих територіях, а й питань культури, освіти, науки, пропаганди як на території окупованих країн Східної Європи, так і в Україні, яка, згідно з

концепцією А. Розенберга, мала б стати одним з основних елементів антибільшовицької політики та однією з рушійних сил у так званій боротьбі нацизму з більшовизмом. Але водночас ці документи є повноцінним історичним джерелом щодо становлення ідеології націонал-соціалізму та її ролі як у внутрішньополітичному житті нацистської Німеччини, так і поширення цієї ідеології за її межами.

Примітки

¹ Альфред Розенберг (Alfred Rosenberg) (12.01.1893, Ревель (нині – Таллінн) – 16.10.1946, Нюрнберг) – один з провідних ідеологів націонал-соціалізму. До 1918 р. був підданим Російської імперії, навчався на інженера-архітектора у Ризькому політехнічному інституті, який у 1915 р. був переведений до Москви. Після 1918 р. виїхав до Німеччини, де приєднався до націоналістичного руху. З 1920-х рр. вважався одним з основних фахівців з Росії та більшовизму. У 1920-1930-х рр. заснував чи очолював низку структур: Союз боротьби за німецьку культуру, Зовнішньополітичне відомство НСДАП, службу Уповноваженого фюрера у справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП та ін. У липні 1941 р. очолив Міністерство окупованих східних територій. Страчений за вироком Нюрнберзького трибуналу. Найбільш повний опис життя та діяльності А. Розенберга викладений у праці Е. Піпера «Альфред Розенберг: головний ідеолог Гітлера» (Alfred Rosenberg : Hitlers Chefideologe) (2005).

² Не плутати з імперською канцелярією, або рейхсканцелярією (Reichskanzlei) (відомством рейхсканцлера, або голови уряду Німеччини), канцелярією керівника НСДАП (Kanzlei des Führers der NSDAP), що була канцелярією Гітлера, та партійною канцелярією (Partei-Kanzlei) – вищим органом НСДАП.

³ Уповноважений фюрера у справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП (нім.: Beauftragter des Führers für die Überwachung der gesamten geistigen und weltanschaulichen Schulung und Erziehung der NSDAP) – посада А. Розенберга та водночас назва його установи, в межах якої була об'єднана ціла низка т. зв. головних відомств і відомств, що відповідали за різні тематичні напрями ідеологічної роботи, навчання та виховання у НСДАП та мали відповідні однойменні назви, наприклад Головне відомство «Наука» (Hauptamt Wissenschaft), Відомство «Прадавня та рання історія» (Amt Vor- und Frühgeschichte) та ін. Вони діяли не лише в межах партії, а й загалом намагалися посилити свій вплив у науковому, культурному та освітньому житті нацистської Німеччини: випускали серії тематичних партійних видань, де публікували матеріали щодо так званих «ідейних ворогів націонал-соціалізму», передусім більшовизму, готували планові теми для проведення різноманітних навчальних заходів у НСДАП та серед її структурних організацій, проводили навчальну та пропагандистську роботу, наприклад, у формі відкритих прийомів із читанням доповідей тощо.

⁴ Міністерство окупованих східних територій (Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete), або Імперське міністерство у справах окупованих східних територій (застарілий переклад: «Імперське міністерство окупованих східних областей»), або Східне міністерство (Ostministerium), було вищим органом цивільної влади, створеним 17 липня 1941 р. на чолі з А. Розенбергом для управління окупованими територіями СРСР. Термін «Схід» або «східний» за часів націонал-соціалізму в Німеччині позначав територію Східної Європи, відповідно влада Міністерства поширювалася на країни Балтії – Естонії, Латвії, Литви та Білорусії, на території яких було створено райхскомісаріат «Остланд», та більшу частину України, що увійшла до райхскомісаріату «Україна». Водночас північно-східні та східні області України разом з окупованими областями РРФСР належали до зони військової окупаційної адміністрації.

⁵ Це такі фонди у складі зібрань Федерального архіву, в Берліні: NS 8 (Kanzlei Rosenberg), NS 15 (Beauftragter des Führers für die Überwachung der gesamten geistigen und weltanschaulichen Schulung und Erziehung der NSDAP), NS 30 (Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg), NS 43 (Außenpolitisches Amt der NSDAP (APA), R 6 (Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete)).

⁶ Окремі колекції, де представлені документи канцелярії, крім Федерального архіву зберігаються також у таких установах: Нідерландський інститут військової документації (Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie), зараз це Інститут з дослідження війни, геноциду та голокосту (Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD) в Амстердамі, Єврейський науковий інститут або Єврейський інститут дослідження ідишу (Yivo-Institute for Jewish Research) у Нью-Йорку, Єврейський документальний центр у Парижі, Гуверівський інститут війни, революції та миру (Hoover Institution on War, Revolution and Peace) у складі Стенфордського університету у США, у Бібліотеці Конгресу у Вашингтоні (США). Більша частина документів Оперативного штабу знаходяться у фондах у ЦДА-ВО України (3676) та (3674), там також зберігаються мікрофотокопії вивезених до США масивів нацистських документів, що пізніше повернулися до ФРН, – це фонд КМФ-8. Також окремі документи служб Розенберга зберігаються в Російському державному військовому архіві (РДВА) у Москві.

⁷ Окремі питання діяльності Оперативного штабу у сфері політики щодо бібліотечних і музейних зібрань або реконструкції його документального архіву висвітлені в публікаціях П. К. Грімстед, У. Хартунг, В. Айхведе, російських дослідників М. Зініч та О. Мазурицького, в публікаціях українських дослідників Т. Себти, Л. Дубровіної, Н. Малолетової, Н. Кашеварової, в окремих публікаціях В. Калашнікової, В. Яременко, Н. Гуцула, Я. Музиченко, В. Нестеренка. Щодо завдань Оперативного штабу, його структури, ідеологічного та наукового підґрунтя його діяльності на території Східної Європи див. також наукові публікації Н. Кашеварової.

⁸ Товариство з дослідження світової більшовицької загрози (Arbeitsgemeinschaft zur Erforschung der bolschewistischen Weltgefahr) було засноване у вересні 1944 р. з метою вивчення історії Радянської Росії та створення основи для пропаганди проти СРСР. Основною формою роботи Товариства було проведення зібрань і нарад, а також організація публічних лекцій. Очолював Товариство співробітник Служби Розенберга Гайнріх Гертле (Heinrich Härtle), що до цього часу був керівником зондерштабу «Наука» при ОШР.

⁹ Олександр Нікурадзе (Alexander Nikuradse) (1900–1981), німецький фізик та геополітик грузинського походження. Народився та навчався у Грузії, у 1919 р. приїхав вчитися до Німеччини, де пізніше отримав німецьке громадянство. До Другої світової війни викладав фізику у вищих технічних школах Мюнхена та Берліна. Завдяки особистим дружнім відносинам з А. Розенбергом впливав на погляди останнього з кавказьких питань. У 1941–1954 рр. очолював заснований ним же Інститут дослідження континентальної Європи (Institut für kontinentaleuropäische Forschung), що займався історичними та етнографічними пошуками.

¹⁰ Ганс Райнерт (Hans Reinerth) (1900–1990) – німецький археолог, наступник Г. Коссінні, займався дослідженням поховань доби бронзи. З 1931 р. – член НСДАП, у 1933–1945 рр. керував Імперським союзом німецької давньої історії. Видавав кілька спеціалізованих журналів. Від 1939 р. очолював Відомство «Прадавня історія» при службі Уповноваженого фюрера, з 1940 р. – зондерштаб «Прадавня історія» Оперативного штабу Розенберга. Після Другої світової війни не зміг поновити свою наукову кар'єру за фахом.

¹¹ Археологічними дослідженнями і науковими розвідками з метою пошуків слідів давніх готів активно займався не лише Оперативний штаб, а й низка інших нацистських служб, передусім у структурі СС.

¹² Східна бібліотека Розенберга (Ostbücherei Rosenberg) була бібліотекою, де, за задумом А. Розенберга, мали бути сконцентровані книжкові зібрання з історії країн Східної Європи та більшовизму. Бібліотека поповнювалася в основному книгами з окупованих країн Східної Європи, вивезеними Оперативним штабом.

¹³ У НСДАП була структура «Arbeitsbereich Osten der NSDAP» («Робочий підрозділ «Схід» НСДАП»), що пов'язувала НСДАП зі Східним міністерством. Вона мала займатися пропагандистською роботою, передусім серед німців-членів НСДАП на окупованих територіях СРСР та радянських військовополонених.

Список використаних джерел

1. Гентош Л. Про ставлення Митрополита Шептицького до німецького окупаційного режиму в контексті документа з канцелярії Альфреда Розенберга / Ліліана Гентош // Україна модерна. – 2013. – 20. – С. 296–317.
2. Кашеварова Н. Г. Діяльність Оперативного штабу Розенберга з вивчення нацистами «східного простору» (1940–1945) / Н.Г. Кашеварова ; НАН України, Інститут історії України. – К. : Інститут історії України, 2014. – Ч. 1: Джерелознавче дослідження. – 552 с.
3. Кашеварова Н. Г. Міністерство окупованих східних територій / Н. Г. Кашеварова // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України, Інститут історії України. – К. : Наукова думка, 2009. – Т. 6: Ла–Мі. – С. 742–744.
4. Кашеварова Н. Г. Обґрунтування історичних прав на українські території в ідеологічній доктрині нацизму: промова гаупттайнзацфюрера Оскара Венднагеля на відкритті історико-археологічної виставки у Харкові 1 листопада 1942 р. / Н. Кашеварова // Архіви України. – № 1–3. – 2005. – С. 389–400.
5. Кашеварова Н. Розенберг Альфред / Н. Кашеварова // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2012. – Т. 9: Прил–С. 261–262.
6. Коллекция документов Оперативного штаба рейхслайтера Розенберга [Электронный ресурс] / ЦГАВО Украины: офиц. сайт. – Электрон. дан. – Режим доступа: <http://err.tsdavo.org.ua/> – Заголовок с экрана.
7. Тесленко Д. Л. Діяльність зондерштабу прадавньої історії оперативного штабу «Рейхслайтер Розенберг» у генеральній окрузі «Дніпропетровськ» (1942–1943 рр.) / Д. Л. Тесленко, Ю. Ю. Фанигін, О. І. Тесленко // Вопросы германской истории. – 2007. – 2007 (2). – С. 382–394.
8. ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 59, арк. 55–56.
9. Bundesarchiv Berlin (далі BArch) NS 8/240. Тут і далі через відсутність можливості послатися на оцифрований документ через складний процес генерації посилання в базі оцифрованих зібрань Федерального архіву подається посилання у традиційній формі, рекомендованій Федеральним архівом: BArch NS 8/..., де ризикою відокремлені: номер фонду, номер справи та номери аркушів. Знайти вказаний документ можна в самій базі оцифрованих колекцій архіву за адресою <https://invenio.bundesarchiv.de/basys2-invenio/main.xhtml>, у якій можна перейти до потрібного фонду і справи.
10. BArch NS 8/241.
11. BArch NS 8/242.
12. BArch NS 8/261.
13. BArch NS 8/262.
14. BArch NS 8/263.
15. BArch NS 8/264.
16. BArch NS 8/267.
17. BArch NS 8/268.
18. BArch NS 8/269.
19. BArch NS 8/270.
20. Bollmus R. Das Amt Rosenberg und seine Gegner: Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem / R. Bollmus. – München : R. Oldenburg Verlag, 2006. – 373 S.
21. Bollmus, R. Zum Projekt einer nationalsozialistischen Alternativ-Universität: Alfred Rosenbergs «Hohe Schule» // Erziehung und Schule im Dritten Reich. Teil 2: Hochschulen, Erwachsenenbildung / Hrsg. von Manfred Heinemann. – Stuttgart, 1980. – S. 125–152.
22. Enzyklopädie des Nationalsozialismus / hrsg. von Wolfgang Benz. – 3. Auflage. – Stuttgart : Klett-Gotta, 1998. – S. 360–361.
23. Kanzlei Rosenberg: NS 8 (1918-1945) [Електронний ресурс] / Bundesarchiv. – Режим доступу: <https://invenio.bundesarchiv.de/basys2-invenio/main.xhtml> – Заголовок з екрана. Einrichtungen der NSDAP / Reichsleitung / Kanzlei Rosenberg NS 8
24. Kühn-Ludewig M. Pohl Johannes (1904–1960): Judaist und Bibliothekar im Dienste Rosenbergs. Hannover : Laurentius-Verlag, 2000.– 334 S.
25. Molau A. Alfred Rosenberg. Der Ideologe des Nationalsozialismus : eine politische Biografie / A. Molau. – Koblenz, 1993. – 194 S.
26. Piper E. Alfred Rosenberg : Hitlers Chefideologe / E. Piper. – München : Karl Blessing Verlag. – 2005. – 831 S.
27. Records of the Bundesarchiv Relating to Nazi-Era Cultural Property / National Archives: International Research Portal for Records Related to Nazi-Era Cultural Property <https://www.archives.gov/research/holocaust/international-resources/bundesarchiv.html>.
28. Zellhuber A. «Unsere Verwaltung treibt einer Katastrophe zu ...»: das Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete und die deutsche Besatzungsherrschaft in der Sowjetunion 1941–1945. – München, 2006. – 414 S.

References

1. Hentosh, L. (2013). Metropolitan Andrei Sheptytskyi's Attitudes on the German Occupation Regime: A Document from Alfred Rosenberg's Chancellery. *Ukraina Moderna*, 20, 296–317 [in Ukrainian].
2. Kashevarova, N. H. (2014). The ERR activities on the Nazi Ostraum study (1940–1945). Part. 1, Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
3. Kashevarova, N. H. (2009). The Reich Ministry for the Occupied Eastern Territories. *Encyclopedia of History of Ukraine*. Vol. 6. (pp. 742–744) [in Ukrainian].
4. Kashevarova, N. H. (2005). Substantiation of the historical rights on the territory of Ukraine in the ideological Nazi doctrine: speech of the hauptinzatsführer Oskar Wendnagel on the opening of the history and archeology exhibition in Kharkiv on November 1, 1942. *Archives of Ukraine*, 1–3, 221–232 [in Ukrainian / in German].
5. Kashevarova, N. H. (2012). Rozenberg Alfred. *Encyclopedia of History of Ukraine*. Vol. 9. (pp. 261–262) [in Ukrainian].
6. Records of the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg. The Central State Archive of the High institutions of the authority and government of Ukraine. Retrieved from <http://err.tsdavo.org.ua/> [in Russian, in German].
7. Teslenko, D. (2007). The Activity of Sonderstab Vorgeschichte of the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg in the General District Dnjepropetrowsk (1942–1943)]. *Voprosy germanskoï istorii*, 2 382–394 [in Ukrainian].
8. Fond 3676, Inventory 1, file 59, fol. 55–56. Central State Archive of the Highest Agencies of State Power and Administration of Ukraine, Kyiv, Ukraine [in German].
9. BArch (Bundesarchiv Berlin) NS 8/240.
10. BArch NS 8/241.
11. BArch NS 8/242.
12. BArch NS 8/261.
13. BArch NS 8/262.
14. BArch NS 8/263.
15. BArch NS 8/264.
16. BArch NS 8/267.
17. BArch NS 8/268.
18. BArch NS 8/269.
19. BArch NS 8/270.
20. Bollmus, R. (2006). *Das Amt Rosenberg und seine Gegner: Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem*. München: R. Oldenburg Verlag [in German].
21. Bollmus, R. (1980). *Zum Projekt einer nationalsozialistischen Alternativ-Universität: Alfred Rosenbergs «Hohe Schule». Erziehung und Schule im Dritten Reich. Teil 2: Hochschulen, Erwachsenenbildung*. Manfred Heinemann (Eds.). Stuttgart [in German].
22. *Enzyklopädie des Nationalsozialismus* (1998). Wolfgang Benz (Eds.). 3. Auflage. Stuttgart: Klett-Gotta [in German].
23. Kanzlei Rosenberg: NS 8 (1918–1945). Bundesarchiv: Einrichtungen der NSDAP. Reichsleitung. Retrieved from <https://invenio.bundesarchiv.de/basys2-invenio/main.xhtml> [in German].
24. Kühn-Ludewig M. Pohl Johannes (1904–1960): Judaist und Bibliothekar im Dienste Rosenbergs. (2000). Hannover: Laurentius-Verlag [in German].
25. Molau A. (1993). *Alfred Rosenberg. Der Ideologe des Nationalsozialismus : eine politische Biografie*. Koblenz [in German].
26. Piper, E. (2005). *Alfred Rosenberg : Hitlers Chefideologe*, München: Karl Blessing Verlag, [in German].
27. Records of the Bundesarchiv Relating to Nazi-Era Cultural Property. National Archives: International Research Portal for Records Related to Nazi-Era Cultural Property. Retrieved from <https://www.archives.gov/research/holocaust/international-resources/bundesarchiv.html> [in German].
28. Zellhuber, A. (2006). «Unsere Verwaltung treibt einer Katastrophe zu ...»: das Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete und die deutsche Besatzungsherrschaft in der Sowjetunion 1941–1945. München [in German].

УДК 930.253:351.746.1]621.039.586:658.588.2](477)»1986»

Т.Г. Шматко

АРХІВНО-ДОКУМЕНТАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ ОРГАНІВ ДЕРЖБЕЗПЕКИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ (ОРГАНІЗАЦІЇ) ЛІКВІДАЦІЇ НАСЛІДКІВ АВАРІЇ НА ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ АЕС (1986 РІК)

Стаття присвячена подвигу співробітників правоохоронних органів (спецслужб), вагомому вкладу оперативного реагування радянських органів державної безпеки під час аварії на Чорнобильській АЕС, розслідуванню причин аварії та заходам із контррозвідального забезпечення ліквідації її наслідків. **Методологія** дослідження полягає у науковому опрацюванні матеріалів Державного архіву Служби безпеки України, фактів та інших джерел, які описані в наукових дослідженнях, публікацій у засобах масової інформації, матеріалів службової діяльності та спогадів співробітників держбезпеки. Представлено особливості діяльності оперативно-слідчих груп держбезпеки у доаварійний та післяаварійний періоди. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що вперше проведено джерелознавчий аналіз фактів, документів органів держбезпеки, висвітлено основні напрями діяльності співробітників з попередження та ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. **Висновки:** осмислення трагічних подій, необхідність чіткого усвідомлення уроків Чорнобиля для ядерної безпеки сьогодні та у майбутньому, щоб запобігти самій можливості повторення аварії, особливо в теперішній час, коли можливі терористичні загрози, зокрема на об'єктах атомної енергетики.

Ключові слова: органи держбезпеки, ліквідація наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, оперативно-слідча група.

Т.Г. Шматко

АРХИВНО-ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ МАТЕРИАЛЫ ОРГАНОВ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ (ОРГАНИЗАЦИИ) ЛИКВИДАЦИИ ПОСЛЕДСТВИЙ АВАРИИ НА ЧЕРНОБЫЛЬСКОЙ АЭС (1986 ГОД)

Статья посвящена подвигу сотрудников правоохранительных органов (спецслужб), весомому вкладу оперативного реагирования советских органов государственной безопасности во время аварии на Чернобыльской АЭС, расследованию причин аварии и мерам по контрразведывательному обеспечению ликвидации её последствий. **Методология** исследования заключается в научной обработке материалов Государственного архива Службы безопасности Украины, фактов и других источников, которые описаны в научных исследованиях, публикаций в средствах массовой информации, материалов служебной деятельности и воспоминаниях сотрудников госбезопасности. Представлены особенности деятельности оперативно-следственных групп госбезопасности в доаварийный и послеаварийный периоды. **Научная новизна** работы заключается в том, что впервые проведено источниковедческий анализ фактов, документов органов госбезопасности, освещены основные направления деятельности сотрудников по предупреждению и ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС. **Выводы:** осмысление трагических событий, необходимость четкого усвоения уроков Чернобыля для ядерной безопасности сегодня и в будущем, чтобы предотвратить саму возможность повторения аварии, особенно в настоящее время, когда возможны террористические угрозы, в т.ч. на объектах атомной энергетики.

Ключевые слова: органы госбезопасности, ликвидация последствий аварии на Чернобыльской АЭС, оперативно-следственная группа.

© Шматко Т.Г.

T. Shmatko

ARCHIVES AND DOCUMENTARY MATERIALS OF SECURITY SERVICES FOR LIQUIDATION OF CONSEQUENCES OF THE CHERNOBYL NUCLEAR ACCIDENT (1986)

The article is devoted to heroism of law enforcement agencies (security services), significant contribution prompt response of the Soviet state security during the Chernobyl accident, accident investigation and counterintelligence measures to ensure the elimination of its consequences. Research methodology is the scientific studies of the State Archive of the Security Service of Ukraine, the facts and other sources that are described in scientific research, publications in mass media, materials and utility of memories of employees of state security services. Presented by the features of the operational-investigative group of security services pre-accident and post-accident period.

Scientific originality is that the first source-conducted analysis of the facts and documents of the State Security, highlighted the main activities of employees to prevent and eliminate the consequences of the Chernobyl accident.

Conclusions. Understanding the tragic events, the need to clear mastering the lessons of Chernobyl for the nuclear safety today and in the future to prevent a repetition of the possibilities of such accidents, especially at present when a possible terrorist threat, including the ones at nuclear power facilities.

Keywords: *state security services, elimination of consequences of the Chernobyl accident, operational-investigative group.*

Актуальність теми дослідження обумовлена відсутністю узагальнення комплексного наукового матеріалу щодо вкладу правоохоронних органів (спецслужб) у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (далі – ЧАЕС), необхідністю чіткого усвідомлення уроків Чорнобиля для ядерної безпеки сьогодні та у майбутньому, щоб запобігти самій можливості повторення аварії, особливо в теперішній час, коли можливі терористичні загрози, зокрема на об'єктах атомної енергетики.

Мета дослідження – проаналізувати досвід оперативного реагування співробітників органів державної безпеки (далі – держбезпеки) на ЧАЕС, які під час аварії та в подальшому тривалий час несли службу в зоні відчуження, надавали допомогу персоналу станції, Урядовій комісії та Прокуратурі СРСР і УРСР, брали участь у розслідуванні причин аварії, а також у ліквідації її наслідків, науково-обґрунтувати розроблення комплексу заходів із запобігання допуску до робіт некваліфікованих працівників, гарантування техніки безпеки в галузі атомної енергетики та захисту від несанкціонованого проникнення сторонніх осіб до стратегічних об'єктів з метою протидії терористичним загрозам.

Об'єктом наукового дослідження є формування думки громадськості про роль співробітників правоохоронних органів у гарантуванні безпеки на закритих об'єктах атомної енергетики.

Основні документальні матеріали використані з архівів, інших джерел, які описані в наукових дослідженнях, публікаціях у засобах масової інформації, матеріалах службової діяльності та спогадах співробітників держбезпеки, безпосередніх учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.

Чорнобильська катастрофа, за різними оцінками фахівців, експертів і міжнародних організацій, є найбільшою техногенною й екологічною катастрофою сучасності, загальнонародною бідою, що торкнулася доль мільйонів людей, які мешкають на величезних територіях. Ця катастрофа поставила країну перед необхідністю вирішення нових, винятково складних широкомасштабних проблем, що стосуються практично всіх сфер громадського життя, багатьох аспектів економіки, культури, моралі й моральності [16, 52].

Чорнобильська катастрофа є однією з найбільш трагічних подій в історії людства та, разом з тим, яскравим прикладом єднання перед глобальною загрозою [6, 311].

У преамбулі Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» зазначено: «Україну оголошено зоною екологічного лиха. Створення системи надійного захисту людей від наслідків Чорнобильської катастрофи потребує залучення значних фінансових, матеріальних та наукових ресурсів» [9].

Серед усіх трагедій, яке пережило людство, Чорнобильська катастрофа не має аналогів за масштабами рукотворного забруднення екологічної сфери, негативного впливу на здоров'я, психіку людей, їхні соціальні, економічні та побутові умови життя [5, 10].

Мінімізація наслідків Чорнобильської катастрофи – це розрахована на тривалий час цілеспрямована діяльність держави, яка буде здійснюватися протягом довго тривалого періоду [6, 323].

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України», стаття 7, «на сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами національної безпеки України, стабільності в суспільстві є:... в сфері цивільного захисту: не підтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України, небезпека техногенного, у тому числі ядерного і біологічного, тероризму; в екологічній сфері: неподоланність негативних соціально-екологічних наслідків Чорнобильської катастрофи; стаття 8: «Основними напрямками державної політики з питань національної безпеки у сфері цивільного захисту є: підвищення рівнів екологічної, ядерної та радіаційної безпеки до норм і стандартів у відповідній сфері, в тому числі перетворення об'єкта «Укриття» Чорнобильської АЕС на екологічно безпечну систему; в екологічній сфері: здійснення комплексу заходів, які гарантують екологічну безпеку ядерних об'єктів і надійний радіаційний захист населення та довкілля, зведення до мінімуму впливу наслідків аварії на Чорнобильській АЕС» [7].

Відповідно до статті 24 Закону України «Про Службу безпеки України», серед основних завдань правоохоронних органів спеціального призначення є сприяння забезпеченню ліквідації наслідків значних аварій та катастроф [8].

Співробітники органів держбезпеки республіки проводили контррозвідальну діяль-

ність на об'єктах атомної енергетики, роботу з виявлення причин, що негативно впливали на безпеку ЧАЕС. На більшості документів радянських органів державної безпеки міститься гриф «таємно» або «цілком таємно», у зв'язку з чим вони не могли бути оприлюдненими. До того ж, доступ до документів з чорнобильської проблематики в радянські часи суворо обмежували численні загальносоюзні та відомчі інструкції [10, 20].

Лише після здобуття Україною державного суверенітету та ухвалення у січні 1994 р. Закону України «Про державну таємницю», який заборонив засекречувати будь-які відомості про стан навколишнього природного середовища та екологічні катастрофи, з'явилася реальна можливість зробити документи радянських органів державної безпеки щодо аварії на ЧАЕС відкритими для широкого кола науковців та громадськості. Дослідження проведене завдяки унікальному збірнику документів «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ», спецвипуску 2001 р. (з 1971 по 1988 рр. зібрані доповідні записки, спеціальні, інформаційні повідомлення до вищих республіканських партійних та урядових органів, керівництва союзного Комітету державної безпеки (далі – КДБ), а також спогади учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС: Ю.В. Петрова, М.П. Захараша, М.П. Цімоха, В.М. Клочка – про військових зв'язківців органів держбезпеки (С. Граб) [5, 6, 78; 6, 20; 10].

У збірнику на основі раніше не оприлюднених документів Державного архіву Служби безпеки України висвітлено основні напрями діяльності органів державної безпеки з попередження та ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС [5, 6].

Чорнобильська атомна електростанція ім. В.І. Леніна як народногосподарський об'єкт стратегічного значення перебувала під постійною увагою органів і підрозділів держбезпеки УРСР з першого дня будівництва. У процесі здійснення оперативно-розшукових заходів співробітниками органів держбезпеки у доаварійний період були викриті численні факти недоброякісного виконання будівельно-монтажних робіт, поставок бракованого обладнання, порушень технологічних норм експлуатації станції, правил пожежної і радіацій-

ної безпеки. Про все це неодноразово доповідали керівництву ЧАЕС та вищим партійним і урядовим структурам Української РСР та колишнього СРСР [10, 20].

Четвертий блок ЧАЕС функціонував з грудня 1983 р. до 26 квітня 1986 р., тобто пропрацював 865 календарних днів. Його ядерне паливо розміщувалося у 1659 касетах. Повна завантаженість власне урану перевищувала 190 тонн [3, 6].

Органи та підрозділи держбезпеки УРСР входили до складу тих відомств, що одними з перших були задіяні у заходах із розслідування причин Чорнобильської трагедії та ліквідації її наслідків. Вагомий внесок у проведення робіт з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи зробили також військовослужбовці Міністерства оборони, працівники органів внутрішніх справ, прокуратури, фахівці наукових закладів АН СРСР і УРСР, АН Білорусії, різних галузей народного господарства [10, 20; 5, 21; 22, 20].

У повідомленні начальника УКДБ УРСР по м. Києву та Київській області генерал-майора Л.В. Бихова до вищих органів держбезпеки УРСР і СРСР про вибух 4-го енергоблоку ЧАЕС від 26 квітня 1986 р. (гриф «таємно, терміново») зазначається, що «26 апреля 1986 года в 1 час 25 мин. в помещении 4-го энергоблока при подготовке его к плановому среднему ремонту произошел взрыв с последующим пожаром, который вскоре был ликвидирован. Во время аварии в помещении находилось 17 работников смены... Пожар локализован». На документі є резолюція Голови КДБ УРСР генерал-лейтенанта С.Н. Мухи: заступнику голови КДБ УРСР генерал-майору Ю.В. Петрову і начальнику 6-го Управління КДБ УРСР генерал-майору Ю.В. Князеву доручено направити для участі в розслідуванні та застосування необхідних оперативних заходів оперативно-слідчі групи, особисто Ю.В. Петрову виїхати на місце надзвичайної події. Начальнику Управління урядового зв'язку КДБ генерал-майору Т.С. Тарієлашвілі привести до готовності рухомі засоби оперативного зв'язку. Начальнику Мобілізаційного відділу КДБ полковнику М.В. Шульзі привести у мобілізаційну готовність підрозділи [5, 6; 10, 65-68; 14, 302; 16, 364].

Голова КДБ УРСР генерал-лейтенант С.Н. Муха того ж дня повідомляє КДБ СРСР про вибух 4-го енергоблоку (гриф «таємно»), кількість госпіталізованих (9 від опіків), 1 помер, 112 людей перебувають на медичному обстеженні. А також про організацію робіт з дезактивації доріг, транспорту, що вибуває з міста, обмеження в'їзду-виїзду особистих автомашин.

За міжнародною шкалою оцінки подій на атомних станціях Чорнобильська аварія кваліфікується як аварія сьомого – найвищого рівня [21, 5].

Перше офіційне повідомлення про аварію було зроблено по телебаченню 28 квітня: у доповіді «сухому» повідомленні йшлося про факт катастрофи і двох загиблих [6, 24; 12, 20]. Основний негативний урок, що дав Чорнобиль, – це відсутність достовірної оперативної інформації. Навіть керівництво центрального апарату МВС не відразу дізналося про те, що пожежа була наслідком зруйнованого реактора, викид радіації разом з пожежею ніс високі дози опромінення. Як зазначив заступник Міністра внутрішніх справ І.Д. Гладуш (виконував обов'язки Міністра, на той час): «Ще до 12 години дня 26 квітня я не знав правди. Наступного дня ми отримали більш-менш дозовану інформацію про небезпеку» [5, 27; 22, 84].

Стан на ЧАЕС, у містах Чорнобиль, Прип'ять та прилеглих населених пунктах постійно контролювали та про все доповідали керівникам органів держбезпеки УРСР, відповідно СРСР та керівництву ЦК КПУ [10, 68-171].

За матеріалами досліджень, у перші роки після аварії Комплексної експедиції Інституту атомної енергії ім. І.В. Курчатова активна стадія Чорнобильської аварії тривала 10 діб (до 6 травня). Весь цей час відбувалися викиди радіоактивних сполук надзвичайно високої інтенсивності. Перші дні гарячий потік фіксували на висоті більше кілометра, а пізніше – на сотні метрів над розломом реактора [3, 6; 5, 37].

Уже о 1 год 30 хв був піднятий по тривозі начальник Прип'ятського міськвідділу Управління КДБ по м. Києву та Київській області (далі – Прип'ятський міськвідділ) В.М. Ключко. В Адміністративному-побутовому корпусі В.А. Богдан і В.В. Суховилін почали опитувати працівників станції та охоронців ЧАЕС, зокре-

ма перевіряли інформацію, чи не порушено периметр й охоронну сигналізацію. Повідомлено про руйнування на 4-му блоці ЧАЕС чергового Управління держбезпеки по м. Києву та Київській області начальника столичного Управління держбезпеки генерал-майора Л.В. Бихова та піднято по тривозі оперативний склад співробітників органів держбезпеки [10, 391-394; 14, 303; 16, 369; 17, 32].

Співробітники держбезпеки Прип'ятського міськвідділу продовжували виконувати поставлені перед ними завдання: Г.С. Шульгін опитував працівників управління будівництва нічної зміни, йому допомагав А.В. Кокоруза, що дало змогу швидко з'ясувати оперативну обстановку на будмайданчику і в управлінні будівництва; Ю.А. Матківський та О.В. Рибак у медсанчастині опитували потерпілих, які отримали велику дозу опромінення й самі стали її джерелом. Відпрацьовувалася версія можливого диверсійного проникнення на режимну територію [10, 391-394]. Співробітника відділу М.Б. Мальцева у перші години після аварії відрядили до вузла зв'язку, де він намагався запобігти витoku несанкціонованої інформації про масштаби аварії, що могла спричинити паніку та психологічно вплинути на персонал станції. Співробітник відділу А.В. Качан постійно перебував у міськвідділі й забезпечував зв'язок між оперативними групами [10, 4].

Необхідно зазначити, що в ту суботню ніч 26 квітня першим вступив у битву з атомним вогнем особовий склад караулу воєнізованої пожежної частини № 2, який здійснював охорону ЧАЕС. Із перших хвилин після вибуху разом з пожежниками мужньо боровся персонал ЧАЕС, перебуваючи в епіцентрі катастрофи: у середині станції вони не залишили робочі місця, не давали можливості вогню розповсюджуватися з машинного залу, не допустили вибуху водню [5, 15, 28; 12, 56-57; 13, 411-412; 22, 4, 14, 554].

На місце події (ЧАЕС) вже о 2 год 30 хв 26 квітня 1986 р., після отримання повідомлення про вибух та пожежу на 4-му енергоблоці ЧАЕС, до м. Прип'ять виїхали оперативні слідчі групи органів держбезпеки УРСР на чолі із заступником Голови КДБ УРСР генерал-майором Ю.В. Петровим та заступником начальника 6-го управління підполковни-

ком В.М. Слободенюком та оперативна група Управління держбезпеки по м. Києву та Київській області у складі заступника начальника полковника Г.О. Сивця, полковника М.О. Турка і О.Ф. Берези, які у взаємодії з органами та підрозділами МВС і прокуратури проводили комплекс оперативно-слідчих дій. У зоні аварії у повному складі працював Прип'ятський міськвідділ. Для забезпечення роботи Урядової комісії було налагоджено урядовий зв'язок. Також було вжито заходів щодо підвищення мобілізаційної готовності органів і підрозділів держбезпеки УРСР та переведення особового складу на посилений варіант несення служби [4, 366; 10, 20, 66-68, 70, 71, 110, 374, 378, 392, 395; 14, 305]. Зі сторони МВС також о 2 год 30 хв була направлена оперативна група УВС Київської області [22, 23].

За фактом аварії на ЧАЕС прокуратура Київської області 26 квітня 1986 р. порушила кримінальну справу № 19-73 за ознаками злочину, передбаченого частиною другою статті 220 Кримінального кодексу УРСР («Нарушення правил безпеки на взривоопасных підприємствах или во взривоопасных цехах»). 27 квітня 1986 р. заступник Генерального прокурора УРСР М.О. Потебенько створив для розслідування слідчу групу, до якої увійшли також слідчі органи держбезпеки республіки. А в Москві того ж дня заступник Генерального прокурора СРСР О.В. Сорока, з огляду на складність цієї справи, створив слідчу бригаду, до якої також були залучені слідчі органи держбезпеки. Склад слідчої бригади у ході розслідування справи кілька разів змінювався, головним чином за рахунок збільшення у ній частки представників КДБ, а потім і спеціальної прокуратури [10, 70, 388; 13, 538; 17, 32].

Близько 15.00 26 квітня 1986 р. прибула комісія Міністерства енергетики СРСР на чолі з Міністром Майорцевим (атомні станції на терені України в ті часи місцевому Міністерству енергетики не підпорядковувалися).

Ближче до 20.00 приїхали до м. Прип'ять члени союзної Урядової комісії на чолі із заступником Голови Ради Міністрів СРСР Б.Є. Щербиною (на той час був також головою Бюро з паливно-енергетичного комплексу) та співробітники органів держбезпеки СРСР на чолі з начальником 6-го Управління генерал-

лейтенантом Ф.О. Щербаком. До складу Урядової комісії входили і представники інших відомств, зокрема МВС, КДБ, Прокуратури СРСР. Розпочалася підготовка документів (наявна інформація та пропозиції) для Урядової комісії з розслідування аварії. На перше засідання Урядової комісії були запрошені начальник міськвідділу підполковник В.М. Ключко та старший оперуповноважений капітан В.В. Суховілін, атомник за фахом, які доповіли інформацію про можливі причини аварії, а також оперативну і політичну обстановку на станції та в м. Прип'ять, про настрої жителів міста і можливе виникнення паніки. Слід зазначити, що відомості, надані офіцерами Прип'ятського міськвідділу оцінювались як найбільш переконливі та перевірені [5, 125; 6, 23; 10, 393; 13, 539; 14, 302-303, 305, 318; 16, 366; 17, 30; 22, 24].

Незважаючи на те, що пожежу на 4-му енергоблоці було ліквідовано, ситуація розвивалася в небезпечному напрямку і ставала дедалі більш загрозливою для здоров'я і життя десятків тисяч людей, які проживали в районі лиха. У зв'язку з цим, Урядова комісія з дозволу керівництва СРСР (Москви) ухвалила рішення про евакуацію жителів міста Прип'ять. Розпорядження на її проведення організатори цієї великомасштабної операції отримали від керівника Урядової комісії з ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС заступника Голови Ради Міністрів СРСР Б.Є. Щербини 27 квітня о 12.00. Евакуацію з міста Прип'ять, а це близько 45 тис. осіб, було проведено в неймовірно короткий термін – близько 3 годин. Для цього було використано 1200 автобусів з міста Києва і сусідніх міст та три спеціальні залізничні поїзди. 2 травня ухвалено рішення про евакуацію населення з навколишньої 30-кілометрової зони АЕС і низьку населених пунктів за її межами. Надалі до кінця 1986 р. зі 188 населених пунктів було відселено 116 тисяч осіб [5, 16-17, 28, 39, 139-140; 12, 25, 45; 13, 412-413; 14, 306, 320; 22, 15, 24, 97, 204-221].

В інформаційному повідомленні Голови Комітету держбезпеки УРСР генерал-лейтенанта С.Н. Мухи до ЦК КПУ від 28 квітня 1986 р. (гриф «таємно») зазначено, що населення міста Прип'ять практично повністю евакуйовано (більше 44,5 тис. людей) до По-

лівського та Іванківського районів, до 1 тис. людей виїхало до рідних та близьких у м. Чернігів та по інших областях. У місті залишалося понад 5 тис. осіб для проведення невідкладних після-аварійних заходів. Для супроводу евакуйованих громадян та забезпечення правопорядку були задіяні 1500 працівників органів внутрішніх справ, до районів розміщення направлено оперативні групи співробітників Управління держбезпеки по м. Києву та Київської області й інших підрозділів. Проводилися заходи з недопущення паніки і поширення недостовірної інформації про масштаби аварії та наслідки опромінення на відповідних територіях [6, 24; 10, 70; 14, 307].

У спогадах евакуйованих осіб зазначається, що паніки не було, люди брали із собою лише документи і змінний одяг (було оголошено, що вивозять людей на 3 дні), нескінченна колонна автобусів дозволила евакуйовати місто за три години [2, 2; 5, 97].

У повідомленні оперативної групи зазначається, що співробітникам держбезпеки 30 квітня 1986 р. надійшов наказ сприяти Урядовій комісії в проведенні детальної кінозйомки пошкодженого 4-го енергоблока й загальної обстановки на ЧАЕС. З камерою двічі вилітав на гелікоптері співробітник органів держбезпеки СРСР Валерій Михайлюк, який зробив зйомку над самим жерлом зруйнованого реактора, при цьому отримав гранично допустиму дозу опромінення й був відправлений до столичної клініки.

Олег Гусев так згадував про кадри кінофільму: «Ярко-белые, как глянцевая бумага, участки огня внутри реактора, куда в первую очередь забрасывали с вертолетов мешки с песком, свинцом, доломитом. Свечение было настолько сильным, что отдельные точки были видны даже, когда в реактор уже было вброшено около половины из тысяч тонн веществ, засыпанных в недра аварийного блока в процессе его гашения» [5, 134; 14, 315].

Доставити фільм адресатам було доручено працівникам Прип'ятського відділу УКДБ: до Політбюро ЦК КППС – капітану О.В. Рибаку (гелікоптером до м. Чернігова, а далі літаком до м. Москви), до Політбюро ЦК КПУ – капітану М.Б. Мальцеву [10, 72, 88; 14, 307; 16, 370, 394].

Оперативно-слідчою групою станом на 01 травня 1986 р. було опитано 48 посадових осіб, а станом на 13 травня – 135 відповідно. Було вилучено частину експлуатаційної документації (знято їхні фотокопії), а також магнітофонні записи переговорів оперативного персоналу, проводилося розшифрування показників, які стосувалися роботи 4-го енергоблоку.

За інформацією оперативних джерел, перед аварією 4-й енергоблок ЧАЕС функціонував у режимі, відмінному від нормального, оскільки в цей період без офіційного погодження з проектною організацією проводили дослідження турбогенератора. Метою цих випробувань було визначити можливості більш повного використання енергії генератора для потреб самого реактора. Програма досліджень була затверджена головним інженером ЧАЕС Н.М. Фомінім, загальне керівництво виконував заступник головного інженера А.С. Дятлов. Уже 1 травня було отримано перші відомості про результати опитування посадових осіб, а також вивчено через оперативні джерела окремі технологічні процеси роботи обладнання реактора в період до аварії, що дало можливість встановити, які дії виконував персонал станції в проміжку між 1 год 10 хв до 1 год 23 хв. За результатами аналізу збору інформації не виключалася можливість про допущення відхилення від регламентних робіт в експлуатації системи енергоблоку. Про це співробітники держбезпеки інформували робочу групу із науковців та спеціалістів для експертної оцінки і обліку в дослідженнях обставин події [5, 127; 10, 71-72; 14, 304-305].

Якщо повернутися до початку Чорнобильської аварії, то слід зауважити, що всі численні захисні споруди гарантування безпеки реактора, про які зазначали ті посадові особи, хто створив реактор, були одразу зруйновані. І потрібно було у короткий термін створити нові захисні бар'єри. Здійснювалося скидання у шахту реактора різних дезактиваційних матеріалів. Частина із них у вигляді з'єднань бору повинна була забезпечити ядерну безпеку, а доломіт, пісок, глина – створити фільтраційний заслон і зменшити радіаційний викид, а свинець – прийняти на себе тепло, яке виділялося. Особливої критики зазнало рішення про використання свинцю, який плавився та випа-

ривався, додатково забруднюючи навколишнє середовище. У саму шахту потрапила лише мала частка скинутих зазначених матеріалів, утворилися лише гори насипаних компонентів висотою понад 15 метрів у центральному залі. Після масової вертолітної атаки ядерний реактор був частково засипаний, але й до цього часу тривають суперечки про доцільність проведення такої небезпечної операції [5, 18, 20; 6, 23; 10, 6, 72; 18, 82; 22, 16].

Слід зазначити, що недосконалою (безвідповідальною) виявилася робота керівників місцевих штабів Цивільної оборони, які не насмілилися взяти на себе відповідальність про оголошення наявної небезпеки і загрози життю і здоров'я населенню, оскільки, згідно з відповідним наказом начальника Цивільної оборони СРСР, при рівні радіації 0,2 рентгена на годину потрібно було подати сигнал ЦО «Радіаційна небезпека». На жаль, цього наказу ніхто з керівництва зазначеної служби не виконав [5, 28; 22, 86].

У зоні аварії постійно проводили виміри радіаційного фону. Були питання до методики, що впливало негативно на їхню якість [9, 5]. Перший вимір радіаційного стану проведено о 03.00 26 квітня, виміри проводили приладом ДРГ-01, але на фоні високого вмісту інертних радіоактивних газів визначити вміст радіонуклідів було неможливо [5, 34]. У спеціалізованих (доповідних записках) органів держбезпеки УРСР також зазначали стан радіаційного контролю в зоні аварії, у містах Прип'ять та Чорнобиль [10, 66-171].

Слід відзначити принциповість і відданість своїй справі старшого слідчого з особливо важливих справ слідчого відділу Управління державної безпеки Олександра Федоровича Берези, який один із перших співробітників проводив перші опитування персоналу і протягом двох діб перебував на станції, витребував та отримав потрібну документацію стосовно будівництва та експлуатації 4-го енергоблоку з приміщення адміністрації цього блоку, які згодом стали основою для порушення кримінальної справи. Слід врахувати, що і самі документи досить сильно «фонили» і певні дози радіації через це отримали старші слідчі органів держбезпеки УРСР А.І. Лук'яненко та М.О. Гезун, які в подальшому протягом

кількох місяців брали безпосередню участь у розслідуванні цієї справи. Після від'їзду до м. Києва О.Ф. Берези у зоні перебували слідчі В.В. В'ялець та В.І. Дашко [5, 121-129; 10, 388, 392].

Особливо слід відмітити роль у з'ясуванні причин аварії на АЕС генерал-майора Юрія Володимировича Петрова, який був керівником слідчої оперативної групи органів держбезпеки, організував її роботу, активно співпрацював з керівниками і працівниками Урядових комісій СРСР та УРСР, КДБ СРСР, МВС УРСР, СРСР, прокуратурою області, республіки та СРСР. Він знаходив час і можливість щоденно зустрічатися зі слідчими, оперативними працівниками, очевидцями аварії, ознайомлюватися з їхніми поясненнями, вивчав протоколи допитів свідків і потерпілих. Зі значної кількості різноманітних матеріалів умів відібрати важливі та пріоритетні відомості для доповіді керівництву вищезазначених Урядових комісій [5, 121-129; 10, 388].

У довідковій інформації про хід робіт з ліквідації наслідків аварії начальника 6-го Управління КДБ Ю.В. Князева (гриф «таємно») від 4 травня 1986 р. зазначалося, що 3 травня з 10-кілометрової зони завершена евакуація населення (9864 особи) до Бородянського району, евакуйовані також 12180 голів великої рогатої худоби. На 15.00 5 травня намічено провести повну евакуацію із 30-кілометрової зони. Усього з 29.04.1986 р. переселено близько 60 тис. осіб [10, 75, 78].

Із вищеописаного на ЧАЕС було створено оперативно-слідчі групи. Спочатку в них працювало в три зміни близько 80 співробітників органів держбезпеки. Режим роботи – фактично на казарменому стані, безвахтовим методом, по 16-20 годин на добу [10, 4, 366, 375; 17, 32].

Оперативно-слідчою групою 4 травня було проаналізовано та узагальнено матеріали щодо встановлених фактів, які стосувалися виникнення надзвичайної ситуації. На підставі цього вибудовано вірогідну модель надзвичайної події, з використанням якої була можливість розслідувати причини аварії, а також вдалося виявити послідовність дій чи бездіяльності персоналу, встановити підозрілих у виникненні обставин та умов її розвитку. Із

залученням офіційних осіб із числа компетентних спеціалістів також було вивчено документи з питань, щодо проблем безпечної експлуатації діючих АЕС, надійності роботи їх основного обладнання [10, 73].

У спеціальному повідомленні начальника оперативної групи генерал-майора Г.В. Ковтуна від 11 травня зазначалося, що Урядовою комісією ухвалено рішення про суворий контроль і дезактивацію автомашин, які виїжджають із району станції після розвантаження. У зв'язку з цим будуватимуть п'ятикаскадні пункти дезактивації. Однак зазначено, що це буде не швидко, більше того, не вирішить проблеми. Необхідно терміново посилити радіаційний нагляд за транспортом, особливо шосейними дорогами, на узбіччі яких а також на деревах і кущах, вже знаходиться радіоактивний пил. Тому було поставлено низьку контрольно-розвідувальних завдань. Зазначалося про наявність загрози поширення із зони ураження радіоактивного пилу та зараження інших районів, особливо м. Києва. Передусім ця загроза виникала через велику кількість транспорту, який слідував через забруднені райони [5, 99; 6, 56; 10, 83-84, 89].

Також при ліквідації наслідків аварії співробітниками 6-го Управління органів держбезпеки УРСР були встановлені факти з неправильною організацією видачі білизни й одягу, виявлено низьку зловживань. Крім того, встановлено факти щодо суттєвих розбіжностей між кількістю отриманого із центрального універмагу одягу та взуття і кількістю виданого майна. Крадіжкам сприяли надіслані міськими і обласними органами списки, у яких допускалося вписування необмеженої кількості фіктивних осіб. Контрольно-ревізійним управлінням Мінпобуту УРСР задокументовано таких крадіжок на 50 тис. рублів. Водночас зазначалися випадки, коли з людей знятий одяг оцінювали у 200-300 руб., а забезпечення нового одягу відбувалося відповідно на 70-100 руб., що викликало невдоволення постраждалих. Існувала і проблема із захороненням одягу, загиблих і відстріляних тварин у зоні зараження тощо [10, 85-86].

При розгортанні санамивочних пунктів Мінпобуту УРСР із 47 були придатні лише 7. Доставлені санітарні пункти із м. Львова та

м. Стрия були відправлені назад у зв'язку з непридатністю їх до роботи. Із 12 пунктів 7 потребували ремонту. У зв'язку з цим було втрачено багато часу на ремонт. Персонал пунктів не мав жодних засобів захисту і сам був опромінений. Крім того, персонал був укомплектований на 70% із людей старшого віку і сімейних жінок, більшість з яких відмовлялася їхати до зони. Особи, які були спішно задіяні, не могли справлятися з приладами та механізмами. Не мали ці пункти також бані і хімічистки, ємностей для збору заражених стоків. І якщо в м. Києві стоки скидали до каналізації, то в містах Макарові і Барішівці – у ставки, які потім було набагато складніше очистити [10, 85].

У процесі проведення оперативних заходів оперативно-слідча група викривала й усунула окремі недоліки, пов'язані з поганою організацією харчування та доставкою людей до місць роботи та відпочинку. Були випадки незадоволення зі сторони робітників, які перебували в зоні, викликані відсутністю інформації про дози можливого опромінення і строки використання їх на відновлювальних роботах [10, 88, 99].

Оперативно-слідча група вживала заходи з посиленого режиму в'їзду та перебування в 30-кілометровій зоні з метою недопущення вносу радіоактивних предметів, вивезення ґрунту транспортними артеріями. Заборонявся проїзд (пересування) узбіччям, де фон радіації перевищував у середньому в 100 разів. Обмежувалася швидкість руху. Було вирішено створити диспетчерський пункт для реєстрації громадян, які в'їжджали до зони [10, 89].

За участі співробітників органів держбезпеки був розроблений і запроваджений у дію наказ, який затвердив голова Урядової комісії, що регламентував порядок допуску до зони і на територію ЧАЕС. Для виконання цього наказу та для запобігання проникнення сторонніх осіб, антигромадських елементів та випадкового транспорту у небезпечну та закриту зони в радіусі 15 км від ЧАЕС було створено 23 КПП, виставлено 73 загороджувальні заслони. На 22 травня виявлено та видворено із підконтрольної зони 256 сторонніх осіб. Тривали роботи зі спецгородження периметру 30-кілометрової зони (зі 117 км загороджено

88 км). Організовано дозиметричний контроль поштових відправлень із районів, прилеглих до 30-кілометрової зони, у результаті виявлено і конфісковано три посилки зі значним рівнем радіації [10, 93; 22, 26].

Співробітники оперативно-слідчої групи через адміністрацію, партійні структури усунули 4 випадки назрівання суспільно неблагополучної обстановки в трудових колективах, пов'язаних з несвоєчасною виплатою зарплати, умовами проживання робітників, відсутністю приладів оцінювання рівня радіації та незабезпеченістю необхідного фронту робіт. З окремими особами, які допускали психологічний вплив на людей з розповсюдження неправдивих чуток, співробітники органів держбезпеки проводили попереджувальні та роз'яснювальні співбесіди [10, 92].

Оперативно-слідча група органів держбезпеки УРСР вивчала причини загорання, зокрема розглянула можливість навмисного підпалу при виникненні 23 травня пожежі у приміщенні 4-го енергоблоку у кабельному коробі. Пожежна команда ліквідувала загорання, рівень радіації в цій зоні становив 80-100 рентген/год. Встановлено, що можлива причина пожежі – коротке замикання електрокабелів [10, 94, 96-98].

У ході проведення оперативних заходів на об'єктах контррозвідувального забезпечення була отримана інформація про заготівлю в зоні підвищеної радіації близько 30,2 тис. тонн м'яса, яке відправили в холодильники Донецької та Житомирської областей. Масло, вироблене із молока з підвищеним вмістом радіоактивних речовин, заклали у кількості 15 тис. тонн у холодильники Черкаської і Чернігівської областей [10, 108-109].

Є дані, що у спецлабораторіях Мінторгу УРСР аналіз радіоактивної забрудненості продуктів харчування проводили тільки на наявність йоду [10, 109].

Для ліквідації наслідків аварії за розпорядженням Міністра оборони СРСР були мобілізовані і перебували в зоні лиха 94 військові частини, підрозділи цивільної оборони, хімічного захисту, медичного забезпечення, інженерних, сухопутних військ і авіації, загальною кількістю 32329 осіб. Керівництво контррозвідувального забезпечення військових частин

і підрозділів було покладено на Управління особливих відділів органів держбезпеки СРСР військ Південно-Західного напрямку. З цією метою створений і діяв оперативний штаб, до якого увійшли керівники та оперативний склад особливих відділів органів держбезпеки СРСР. Оперативний штаб встановив і постійно підтримував контакт з метою контролю за обстановкою в районі робіт, своєчасного отримання інформації про передислокацію військ, плани їх використання для ліквідації наслідків аварії, а також про прибуття частин і підрозділів з інших військових округів [5, 17; 10, 109-110; 15, 58; 18, 4; 19, 11; 22, 16].

29 квітня у зв'язку з погіршенням радіаційної обстановки Урядова комісія, оперативні групи КДБ, МВС, Міноборони було передислоковано до м. Чорнобиль. Склад Прип'ятського міськвідділу розмістився в дерев'яних будинках однієї з турбаз на мальовничому березі річки Прип'ять, де перебувала й оперативна група КДБ СРСР. Оперативну роботу проводили як на АЕС, так і в піонертаборі «Казковий», до якого після зміни приїжджали працівники станції. Робочий день починався рано, о 05.00, і закінчувався майже за добу – о 02.00 [4, 370; 5, 51; 13, 413; 14, 307; 21, 26].

У жовтні 1986 року в Чорнобильській зоні було створено додатковий відділ Управління КДБ, укомплектований офіцерами-добровольцями з числа тих, хто мав відповідну інженерну підготовку. Підрозділ, яким керував полковник О.М. Миргородський, у стислий термін налагодив оперативну роботу з позицій селища Зелений Мис. Сумлінно працювали співробітники підрозділу О.П. Остапенко, І.І. Явдошук, В.І. Зайцев, І.М. Прилепін, М.Г. Голота, С.І. Машков [10, 375; 17, 33].

Необхідно зазначити, що у комплексі оперативно-службових заходів, пов'язаних з аварією на ЧАЕС, брали участь практично всі основні підрозділи органів держбезпеки України. В особливому режимі працювали співробітники Першого головного управління КДБ – зовнішня розвідка. Перед ними було поставлено конкретне завдання: оперативно здобути за кордоном наявну інформацію щодо атомних аварій: документацію, креслення та показники техніки, зокрема спеціальних робіт. При цьому розвідники отримали вказів-

ку в разі потреби йти на ризик, навіть до розшифровки, що завжди суворо заборонялося [10, 377; 14, 327; 17, 34-35].

Співробітники 3-го управління (військова контррозвідка) органів держбезпеки УРСР забезпечували взаємодію оперативно-слідчої групи зі штабами МВС та Цивільної оборони, здійснювали спільні контррозвідувальні заходи з особливими відділами органів держбезпеки у військових частинах. Відзначилися військові контррозвідники В.М. Лебеденко, М.Г. Суховій, В.І. Чмель, П.М. Чобіток та ін. Вагомою була допомога оперативно-технічних підрозділів органів держбезпеки УРСР на чолі з Е.Г. Горбоконею, В.А. Тимошенком.

Значних зусиль докладено для забезпечення спеціальної охорони та створення режиму безпеки під час перебування в зоні високих посадових осіб. Протягом 1986 р. Чорнобиль відвідували Голова КДБ СРСР генерал армії В. Чебриков, його заступник генерал-полковник П. Бобков. Зону ЧАЕС у той період офіційно відвідали члени Політбюро ЦК КПРС Є. Лігачов, М. Рижков, Голова уряду СРСР. Неофіційно декілька разів приїздив В.В. Щербицький, перший секретар ЦК КПУ. Активно діяли співробітники Служби урядової охорони під проводом заступника її начальника полковника В.Л. Никитюка [5, 128, 141; 10, 377; 17, 34].

У найскладній обстановці у перші години після аварії співробітники Управління урядового зв'язку та 8-го відділу органів держбезпеки розгорнули рухомі й стаціонарні вузли спеціального та шифрованого зв'язку. По тривозі був піднятий о 2-й годині ночі екіпаж Рухомого радіотелефонного центру у складі начальника групи майора П.А. Панченка, капітана С.О. Самойленка, старших лейтенантів П.С. Литвина та В.П. Бакчижова, який виїхав о 3-й годині 30 хвилин на місце аварії у розпорядження заступника Голови КДБ УРСР генерал-майора Ю.В. Петрова. Багато в чому завдяки діям майора А.А. Кашуби вдалося організувати урядовий зв'язок з непідготовленого району, узгодити роботу зв'язківців різних відомств. Він, уточнивши схеми, швидко розібрався в обстановці і прийняв рішення звільнити для потреб урядового зв'язку один з кабелів між міськкомом партії та міським вуз-

лом зв'язку, передавши канали зв'язку безпосередньо на Рухомий радіотелефонний центр.

Уже на 09.00 26 квітня було забезпечено п'ять каналів спецзв'язку: два на Київ, три на Москву, встановлено телефонні апарати для членів Урядової комісії. Вдень 26 квітня екіпаж установив антену радіорухомої системи зв'язку «Роса», незважаючи на відсутність засобів захисту, співробітники прибули на місце у костюмах та краватках, на час монтажу йшов «рудий» дощ.

За списком, складеним генерал-майором Ю.В. Петровим, члени Урядової комісії забезпечувалися урядовим зв'язком негайно, по пароллю, а решта – згідно з чергою по замовній системі. Через обмежену кількість каналів та велике число абонентів зв'язківці працювали посилено канали урядового зв'язку були постійно перевантажені. Вранці 27 квітня інженер капітан О.О. Іванніков привіз до м. Прип'ять ще два спецапарати для організації додаткових каналів зв'язку, що дало можливість збільшити число абонентів.

Перший екіпаж виконував завдання більше двох діб. 28 квітня о 14.00 на зміну першому екіпажу прибули до м. Прип'ять майор В.Г. Швець, капітан Г.О. Галелейський, старший лейтенант М.Д. Іваницький та лейтенант В.В. Барановський. 29 квітня екіпаж переїхав до села Копачі у зв'язку з підвищенням рівня радіації. Третій екіпаж у складі старшого інженера майора М.Я. Тарабанова, капітанів І.І. Зуба, А.В. Кирилюка, В. Г. М'яленка та сержанта С.Г. Гладнева прибув 30 квітня, а 5 травня зв'язківці разом зі штабом Урядової комісії від'їхали до м. Чорнобиль. 30 квітня заступник начальника відділення майор Г.О. Тукалевський та інженер старший лейтенант Ю.В. Батуревич розгорнули лінійну станцію радіорухомої системи зв'язку «Роса» у м. Чорнобиль. Через значні об'єми інформації 8 травня в будинку міськради м. Іванків, а 10 травня – в м. Чорнобиль були розгорнуті шифроргани із завданням інформаційного забезпечення Урядової комісії та оперативних підрозділів КДБ. Високий професіоналізм виявили відомчі зв'язківці, всього в організації та забезпеченні урядового зв'язку брало участь понад 200 співробітників урядового зв'язку –

офіцери, прапорщики, сержанти, вільнонаймані працівники [10, 21, 378, 395-398].

У єдиному строю з оперативним складом працювало понад 80 співробітників автобазу Господарського управління органів держбезпеки УРСР, забезпечували безперервне транспортне сполучення оперативно-слідчих груп. Активну участь у заходах з ліквідації наслідків аварії взяли працівники Будівельного управління органів держбезпеки та його проектного інституту. Вони оперативно побудували у Зеленому Мисі будинок життєзабезпечення для оперативного складу столичного Управління органів держбезпеки, а також сім садиб у сусідніх селах для переселення постраждалих мешканців зони. Серед багатьох слід відзначити В.Г. Тлустого, І.М. Оністрою, В.П. Горобця, В.В. Босенка, А.Я. Солодова, М.Г. Коновалова [10, 378; 17, 35-36].

З перших днів аварії у боротьбу за життя та здоров'я співробітників долучився колектив Військово-медичної служби держбезпеки. За умов, коли медичні заклади держави не були готові до катастрофи такого масштабу, коли не вистачало препаратів проти опромінення, висококваліфіковані співробітники Військово-медичної служби у лічені дні створили систему медичної допомоги постраждалим (лікарі М.П. Захараш, А.Г. Бутенко, С.М. Нечаєв, В.І. Пентюхов, Г.І. Софієнко, О.М. Пашенко, Є.М. Іванов, О.В. Курілін, лаборанти Є.В. Дмитренко, Г.А. Білик, Т.М. Бондаренко, Л.Ф. Жуковська, О.М. Чемеріс, Л.Й. Шаповалова та ін.) [10, 145-147, 381-386; 17; 11, 119].

«З перших днів трагедії військові медики спільно з фахівцями Інституту ядерних досліджень АН України проводили довгострокові радіометричні дослідження різних біологічних середовищ (венозна кров, кров з пуповини, молоко матері, панкреатичний сік, кишковий вміст, сеча, а потім і аутопсійний матеріал). Аналогічні дослідження, розпочаті в такі ранні терміни, не проводили в жодній лікувальній установі країни. Також завдяки цим дослідженням було зроблено висновки про перегляд «офіційних» доз опромінення постраждалих, що було підтверджено при проведенні разом з Інститутом фізики електронно-парамагнітного резонансного дослідження емалі зубів» [17, 17].

У Військово-медичній службі КДБ під керівництвом начальника ВМС М.П. Захараша разом зі спеціалістами Інституту проблем онкології АМН України, загальної і неорганічної хімії АН України вперше у світовій клінічній практиці з метою детоксикації організму і виведення радіонуклідів були застосовані сорбційні методи детоксикації у сполученні з квантовою терапією, що дозволило знизити рівень радіонуклідів у біологічних середовищах у 5-7 разів і більше. У квітні 1986 р. начальник ВМС КДБ України М.П. Захараш звертався до Урядової комісії, щоб Інститут біофізики не заважав працювати співробітникам госпіталю та проводити гемосорбцію й застосовувати ентеросорбенти. Після втручання заступника голови КДБ Ю.В. Петрова питання було вирішене, але з квітня по червень 1986 р. сорбційними методами лікували лише співробітників КДБ. У липні Міністерство оборони України долучило до цих методик свій контингент.

Стримана реакція низки офіційних закладів і вчених (Інститут біофізики АМН СРСР, Центр радіаційної медицини та ін.) згодом змінилася визнанням методів. В опублікованому 1994 р. огляді «Засоби профілактики і раннього лікування радіаційної поразки» директор медичного радіологічного наукового центру РАМН, м. Обнінськ, академік РАМН А.Ф. Цибуперше виділив ентеросорбенти, гемосорбцію в окрему групу методів ранньої детоксикації і неселективної адсорбції радіонуклідів.

Ось рядки з листа одного з оперативників, який пройшов лікування у відомчому госпіталі: «...Ми вважали себе приреченими на повільне вмирання, але після проходження курсів сорбційної терапії ожили».

Як писав у доповідній записці на ім'я Голови КДБ СРСР Крючкова голова підкомітету промислової екології Верховної Ради СРСР Челишев: «Військово-медична служба КДБ УРСР зуміла консолідувати найбільш видатні досягнення сучасної науки та практики, а також провела надзвичайно важливу дослідницьку роботу, що дала можливість створити принципово новий напрям у радіаційній медицині» [5, 124; 6, 126-187; 10, 21, 378, 384, 397; 11, 119; 17, 17- 46].

Слід зазначити, що неможливість об'єктивної оцінки динаміки показників здоров'я

ліквідаторів обґрунтовувалася відсутністю початкових даних доаварійного періоду. Разом з тим, у відомчому закладі охорони здоров'я вивчали показники захворюваності до аварії, рівень обстеження суттєво не відрізнявся, склад службовців залишався стабільним. Такою унікальною епідеміологічною групою для вивчення динаміки показників здоров'я була група військовослужбовців КДБ, які брали участь у ліквідації наслідків аварії [17, 18].

Головним завданням співробітників спецслужби, як і науковців країни, було знайти відповідь на запитання: «Вибух реактора – техногенна катастрофа чи диверсія?» Одразу ж оперативно-слідча група опитала 48 осіб персоналу АЕС, вилучила й вивчила записи переговорів працівників станції, технічну документацію. Відпрацьовувалися такі основні версії:

- аварія є результатом диверсійної акції з метою завдання економічної шкоди радянській державі;

- аварія – наслідок помилкових дій оперативного персоналу і порушення технологічного регламенту з експлуатації II черги ЧАЕС;

- аварія сталася в результаті неякісного проектування, виготовлення чи монтажу технологічного обладнання;

- аварія зумовлена технічними причинами, які не були передбачені проектом і конструкцією такого типу реакторів. Ретельне вивчення різноманітних джерел дозволило згодом категорично відхилити версію про диверсійний акт [5, 76, 121; 6, 14, 25; 10, 376, 389; 14, 304, 314; 17, 33, 39; 22, 86].

Щодо попередження оперативним шляхом про загрозу надзвичайної події на ЧАЕС, то розслідування по лінії держбезпеки свідчило, що співробітники органів держбезпеки своєчасно виявляли факти порушень технологічної дисципліни на станції, про що поінформували дирекцію ЧАЕС та доповідали керівництву. За 2 місяці до аварії В.М. Ключко доповідав письмово Голові КДБ УРСР С.Н. Мусі про те, що на 4-му блоці за участі харківських і московських ядерників стали досліджувати реактор на різних режимах, що за регламентом категорично заборонялося. У ході цих експериментів спрацював аварійний захист, що свідчить про підвищення температури в

парогенераторі. На жаль, рапорт начальника міськвідділу був залишений без реагування [14, 311-312].

Періодом, найскладнішим за радіаційним станом і найвідповідальнішим щодо робіт, які проводили з ліквідації наслідків аварії, були 1986-1987 рр. (час роботи Урядової комісії). Тоді працювали більше 400 співробітників КДБ СРСР, зокрема 355 із КДБ України [17, 34].

З огляду на викладене, в ніч з 25 на 26 квітня 1986 р. в ході проведення на 4-му реакторі електростанції експериментів, пов'язаних з режимами роботи турбогенераторів, виникла великомасштабна з глобальними наслідками аварія [6, 12]. Персонал блоку № 4 ЧАЕС допустив короточасне нерегламентоване зниження усього лише одного параметра – оперативного запасу реактивності (ОЗР). До аварії Інститут атомної енергії ім. Курчатова не відносив цей параметр до ядерно-небезпечних, тому головний конструктор не врахував для нього у проекті реактора неперервного штатного контролю, як того потребували Правила ядерної безпеки. Основними причинами, які призвели до аварії, стали грубі порушення правил, встановлених для забезпечення ядерної безпеки на потенційно вибухонебезпечних підприємствах – атомній електростанції, які були допущені робітниками ЧАЕС. Судово-технічна експертиза встановила, що ядерні реактори і реакторні установки РБМК-1000 у випадках порушень норм і правил, які регламентують їхню експлуатацію, стають потенційно вибухонебезпечними (з вироку Судової колегії від 29.07.1987) [13, 530-531, 522, 521].

Найбільш важлива інформація, яку отримували в процесі діяльності Урядової комісії, вчених, міністерств і відомств, одразу надходила вищому керівництву Радянського Союзу. Але пройшло два з половиною тижні, а країна, її народ, весь світ ще ні слова не почули від М.С. Горбачова. Не було оцінки надзвичайної події, яка відбулася, ні рекомендацій про те, як реагувати населенню. У першому своєму виступі через 20 днів після аварії Генеральний секретар ЦК КПРС також не сказав усієї правди про масштаби трагедії. Таке замовчування інформації перед народом було злочином [14, 324-325].

Ретроспективний аналіз обставин, що передували аварії, дозволяє стверджувати, що вона стала закономірним результатом складного й тривалого причинно-наслідкового ланцюга подій, головне місце у якому посідає практика управління ядерно-енергетичною галуззю, що склалася у колишньому СРСР. На засіданні Політбюро ЦК КПРС 3 липня 1986 року («цілком таємно») у доповіді Урядової комісії з розслідування причин аварії на ЧАЕС Б.Є. Щербина зазначив, що: «Авария произошла в результате грубейших нарушений эксплуатационным персоналом технического регламента и в связи с серьезными недостатками конструкции реактора... Оценивая эксплуатационную надежность реактора РБМК, группа специалистов, работавшая по поручению Комиссии, сделала вывод о несоответствии его характеристик современным требованиям безопасности... Реакторы РБМК являются потенциально опасными» [5, 147; 10, 20; 13, 400-406; 17, 40].

У суворих радіаційних умовах оперативний склад органів держбезпеки України сумлінно й високопрофесійно виконував службові обов'язки. Слідчі дії багато в чому сприяли встановленню комплексу причин, що призвели до трагедії. За роки після аварії у розслідуванні брали участь до 1500 співробітників органів безпеки України [10, 21; 14, 314].

У доповіді генерал-майора Ю.В. Петрова у зв'язку з 10-річчям трагедії зазначено: «В соответствии с действующим законодательством вопросы организации физической защиты АЭС и ядерных материалов возложены на СБ Украины. В сжатые сроки нам предстояло и еще предстоит разработать ряд законодательных и нормативных актов» [5, 127].

За матеріалами проаналізовано хід попереднього розслідування причин та обставин вибуху 4-го енергоблоку АЕС 26 квітня та головні проблеми, з якими зіткнулися оперативні співробітники органів держбезпеки. Зробити повний, системний аналіз всього спектру чорнобильських проблем допомагає те, що матеріали, які стосуються Чорнобильської катастрофи, мають комплексний характер [10, 21].

Як показує досвід ліквідації наслідків аварії на АЕС, вирішення завдань з попередження і ліквідації надзвичайних ситуацій вимагає

консолідації усіх прошарків суспільства, залучення значних людських, фінансових, матеріальних, інтелектуальних та інших ресурсів, виконання науково обґрунтованого комплексу заходів [20, 5].

ООН визнала Чорнобиль проблемою світового рівня [8, 550]. Врахувати основні уроки Чорнобильської катастрофи потрібно для підтримання ефективності міжнародного режиму безпеки ядерної енергетики, постійного аналізу безпеки АЕС, виявлення дефіцитів безпеки та їх усунення. Головне в аналізі аварії – усвідомити уроки для ядерної безпеки сьогодні та у майбутньому запобігти самій можливості повторення катастроф із серйозними радіологічними наслідками [6, 325].

Проблеми, які породила Чорнобильська катастрофа, з роками не зникають, а трансформуються. Подолання наслідків Чорнобильської катастрофи триває і до сьогодні, відволікаючи значні ресурси з державного бюджету [6, 33, 188].

У статті 16 Конституції України зазначено, що «подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, зберігання генофонду українського на-

роду є обов'язком держави». Аварія на ЧАЕС засвідчила, що видатки на забезпечення ядерної установки є суттєво меншими, ніж видатки на ліквідацію наслідків можливих на них аваріях [6, 192].

Завершу своє дослідження словами генерал-майора Бориса Валентиновича Чуйка, заступника начальника управління СБУ по м. Києву та Київській області: «Хай якнайшвидше вивезуть все з цієї жахливої постраждалої землі, хай з наших нервів, наших душ усе ж вийде Чорнобиль, а сама ЧАЕС залишиться тільки у нашій пам'яті – як пересторога майбутнім поколінням» [13, 131; 17, 52].

У Центрі професійного, патріотичного та культурного виховання співробітників Служби безпеки України відвідувачів зустрічає меморіальна дошка, на якій викарбувано: «**З перших годин Чорнобильської катастрофи безпосередню участь у розслідуванні причин аварії та заходах із контррозвідального забезпечення ліквідації її наслідків узяли участь понад 1500 співробітників органів держбезпеки України, чим здійснили подвиг, рівний фронтовому.**»

Список використаних джерел

1. Вісник Чорнобиля. – № 45-46 (737-738). – 1996. – Червень. – С. 5.
2. Вісник Чорнобиля. – № 47-48 (739-740). – 1996. – Червень. – С. 2.
3. Вісник Чорнобиля. – № 95-96 (787-788). – 1996. – 30 листопада. – С. 6.
4. Гостра променева хвороба / за ред. О.М. Коваленка. – К. : Іван Федоров, 1998. – 244 с.
5. Гусев О.П. 25 років віч-на-віч з «Чорнобилем» : документально-публіцистичний твір / О.П. Гусев. – К. : «Літопис – ХХ, 2011. – 624 с.
6. 25 років Чорнобильської катастрофи. Безпека майбутнього : національна доповідь України. – К. : Видавництво КІМ, 2011. – 356 с.
7. Про основи національної безпеки України : Закон України.
8. Про Службу безпеки України : Закон України.
9. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України.
10. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ №1 (16) : науковий і документальний журнал. Спецвипуск. – Видавництво «Сфера», 2001. – 412 с.
11. Життєвий шлях і творчий подвиг : до 70-річчя М.П. Захараша / упоряд. Ю.В. Князев. – К. : ВПК «Експрес-Поліграф», 2014. – 320 с.
12. Ймення зорі Чорнобиль : фотоальбом. – «Чорнобильінтерінформ», 1996. – 233 с.
13. Карпан Н.В. Чернобыль. Месть мирного атома / Н.В. Карпан. – К. : ЧП «Кантри Лайф», 2005. – 567 с.
14. Князев Ю.В. Воспоминания генерала государственной безопасности / Ю.В. Князев. – К., 2010. – 504 с.
15. Крючков В.П.. Применение метода Radguc для ретроспективного восстановления доз облучения участников ликвидации последствий аварии на ЧАЭС / В.П. Крючков, А.В. Чижов, А.В. Симаков // 25 лет после Чернобыльской катастрофы. Преодоление ее последствий в рамках Союзного государства : материалы Международной научно-практической конференции. – Гомель : ГУИРНПЦ РМиЭЧ, 2011. – С. 58.
15. Органи державної безпеки Київщини (1917-2008) у фотографіях та документах. – К. : Друкарня діапринт, 2008. – 504 с.

17. Оцінка ризиків техногенних та медико-екологічних катастроф: закономірності індивідуалізованого захисту та терапії ВС-УЛНА на ЧАЕС / під ред. В.П. Бут, М.П. Захараша, В.М. Яненка. – К. : Видавництво СБ України, 2007. – 543 с.
18. 15 років Чорнобильської катастрофи. Радіаційна безпека в Україні : бюлетень НКРЗУ. – К., 2001. – Вип. №1-4. – С. 4.
19. Скалецький Ю.М. Реконструкція і верифікація доз опромінення військових ліквідаторів / Ю.М. Скалецький. – К. : Логос, 2007. – С. 11.
20. Стан техногенної та природної безпеки в Україні в 2001 році / керівники проекту: В.В. Дурдинець, Б.Є., Патон. – К., 2002. – 252 с. – С. 3-9.
21. Чернобыльская атомная электростанция – Славутич : медицинские аспекты / под ред. В.Г. Бебешко, А.В. Носовского, Д.А. Базыки. – К. : Вища школа, 1996. – С. 5.
22. Чорнобильська катастрофа в документах, фактах та долях людей / під ред. В.В. Дурдинця, В.М. Миколюка. – Вид. 2-е, доопрацьоване. – К. : Азимут-Україна, 2006. – 624 с.

References

1. The newspaper form the centre of the catastrophe «Visnyk Chornobyliya». (1996)., 45-46 (737-738) June, 5 [in Ukrainian].
2. The newspaper form the centre of the catastrophe «Visnyk Chornobyliya». (1996)., 47-48 (739-740) June, 2 [in Ukrainian].
3. The newspaper form the centre of the catastrophe «Visnyk Chornobyliya». (1996)., № 95-96 (787-788), 30 November, 6 [in Ukrainian].
4. Kovalenka, O.M. (Ed.). (1998) Great light disease. Kyiv: Vydavnytstvo «Ivan Fedorov», [in Ukrainian].
5. Husiev, O.P. (2011). 25 years tet-a-tet «Chornobyl»: Documental-journalistic composition. K., TOV VPTs «Litopys –KhKh» [in Ukrainian].
6. 25 years of Chornobyl catastrophe. Security of Future. The National report of Ukraine.(2011). Kyiv: Vydavnytstvo KIM [in Ukrainian].
7. Law of Ukraine on fundamentals of national security of Ukraine [in Ukrainian].
8. Law of Ukraine on Security Service of Ukraine [in Ukrainian].
9. Law of Ukraine on the status and social protection of the citizens who have injured by of Chornobyl catastrophe [in Ukrainian].
10. From the archives THE VChK-HPU-NKVD-KHB. (2001). Naukovyi i dokumentalniy zhurnal. Spetsvyypusk, 1 (16). [in Ukrainian].
11. Kniaziev, Yu.V. (Ed.). (2014). Life way and creative exploit. To the 70th anniversary of M.P. Zakharasha. Kyiv: VPK «Ekspres-Polihraf» [in Ukrainian].
12. The Name of The Star - Chornobyl. Photo-album. (1996). «Chornobylinterinform» [in Ukrainian].
13. Karpan, N.V. (2005). Chernobyl. Revenge of the peaceful atom. Kyiv: ChP «Kantry Laif» [in Ukrainian].
14. Kniaziev, Yu.V. (2010). Recollections of the General of the State Security. Kyiv [in Ukrainian].
15. Kriuchkov, V.P., Chyzhov, A.V., Symakov, A.V. (2011). Using of the Radrue method for retrospective restoration of the participants of the CHNES crash consequences liquidation. 25 years after the Chernobyl catastrophe. Fighting against its results in the Soviet State. Proceedings of the International Scientific Practical Conference. (pp. 58). Homel: HUYRNPTs RMyЭCh [in Belarusian].
16. Hrytsak, V.S. (2008). Institutions of the state security of Kyiv region (1917-2008) in photos and documents. Kyiv: «Drukarnia diaprynt» [in Ukrainian].
17. But, V.P. (Eds.). (2007). Value of risks of the technical and medical-ecological catastrophes: laws of the individual defence and therapy VS-ULNA in the ChNES. Kyiv: Vydavnytstvo SB Ukrainy [in Ukrainian].
18. 15 rokiv Chornobyl catastrophe. Radiation security in Ukraine. (2001). Biuliuten NKRZU, 1-4, 4 [in Ukrainian].
19. Skaletskyi, Yu.M. (2007). Reconstruction and verification doze of the alighting military-liquidators. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].
20. Durdynets, V.V. & Paton B. E. (2002). Condition of the technogenic and natural security of Ukraine in 2001. Kyiv [in Ukrainian].
21. Nosovskoho, V.H. (Eds.). (1996). Chernobyl Nuclear Electric Station – Slavutyich: medical aspects. Kyiv: Vyshcha shkola [in Russian].
22. Durdyntsia, V.V. & Mykoliuko, V.M. (Eds.). (2006). Chornobyl catastrophe in the documents, facts and people destinies. Second issue. Kyiv:«Azymut-Ukraina» [in Ukrainian].

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 316.6:659.9]:004.7

О.В. Курбан

СУЧАСНА ГІБРИДНА ВІЙНА ТА ЇЇ ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА

Мета роботи. Дослідження, пов'язане з вивченням інноваційних засобів і методів ведення сучасної гібридної війни в контексті інформаційних технологій, зокрема соціальних онлайн-мереж. Специфіка сучасних інноваційних конфліктів вимагає активного використання інформаційних, зокрема, інтернет-технологій, що застосовують у політичних, економічних та політичних війнах. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні таких загальнонаукових методів, як: синтез, аналіз, порівняння, а також прикладних: моделювання та прогнозування. Зазначений методологічний підхід дозволяє напрацювати практичні шляхи та визначити напрями подальших науково-теоретичних розвідок щодо запровадження інноваційних мережевих технологій у галузі інформаційних війн зокрема та гібридної в цілому. **Наукова новизна** роботи полягає в розширенні можливостей прикладного та науково-теоретичного дослідження інноваційних мережевих технологій. Практичне застосування зазначених технологій відкриє нові можливості роботи з інформацією та визначить ефективні інструменти управління комунікаційними процесами в рамках гібридних та інформаційних війн. **Висновки.** Розробка відповідних управлінських алгоритмів та адаптацій їх до реалій сьогодення, зокрема мережевих інформаційних війн, нових методів та засобів управління інформаційними потоками має пріоритетне значення на теперішньому етапі розвитку практики ведення гібридних конфліктів економічного, політичного та військового характеру. Визначення прикладних та науково-теоретичних напрямів досліджень у цьому контексті є найближчим завданням для представників профільних наукових дисциплін.

Ключові слова: гібридна війна, соціальні онлайн-мережі, інформаційна війна.

А.В. Курбан

СОВРЕМЕННАЯ ГИБРИДНАЯ ВОЙНА И ЕЕ ИНФОРМАЦИОННАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ

Цель работы. Исследование связано с изучением инновационных средств и методов ведения современной гибридной войны в контексте информационных технологий, в частности социальных онлайн-сетей. Специфика современных инновационных конфликтов требует активного использования информационных, в частности, интернет-технологий, которые применяют в политических, экономических и политических войнах. **Методология** исследования заключается в применении таких общенаучных методов, как: синтез, анализ, сравнение, а также прикладных: моделирование и прогнозирование. Указанный методологический подход позволяет выработать практические пути и определить направления дальнейших научно-теоретических исследований по внедрению инновационных сетевых технологий в области информационных войн в частности и гибридной в целом. **Научная новизна работы** заключается в расширении возможностей прикладного и научно-теоретического исследования инновационных сетевых технологий. Практическое применение указанных технологий откроет новые возможности работы с информацией и определит эффективные инструменты управления коммуникационными процессами в рамках гибридных и информационных войн. **Выводы.** Разработка соответствующих управленческих алгоритмов и адаптаций их к реалиям сегодняшнего дня, в частности сетевых информационных войн, новых методов и средств управления информационными потоками имеет приоритетное значение на нынешнем этапе развития практики ведения гибридных конфликтов экономического, политического и военного характера. Определение

прикладних и научно-теоретических направлений исследований в этом контексте – ближайшая задача для представителей профильных дисциплин.

Ключевые слова: гибридная война, социальные онлайн сети, информационная война.

O.V. Kurban

MODERN WAR AND ITS HYBRID COMPONENT INFORMATION

The purpose of the work. Research related to the study of innovative means and methods of modern hybrid war in the context of information technology and in particular online social networks. Specificity and innovative features of modern conflicts requires active use of information and particularly Internet technology that is accompanying political, economic, and political wars. **Research methodology** is to apply scientific methods such as: synthesis, analysis, comparison and application: modeling and forecasting. The above methodological approach allows us to work out practical ways and identify areas for further research and theoretical investigations concerning the introduction of innovative network technologies in information warfare and particularly hybrid war overall. **The scientific novelty** of the work is to empower and applied scientific and theoretical research of innovative network technologies. Practical application of these technologies open up new possibilities of information and identify effective tools of communication processes within the hybrid and information warfare. **Conclusions.** Development of appropriate management algorithms and their adaptation to the realities of the present, including the network of information warfare, new methods and tools for information management is a priority at the current stage of the conflict hybrid practices of economic, political and military. Definitions applied and theoretical scientific research areas in this context, the immediate task for representatives of relevant disciplines.

Keywords: hybrid warfare, online social networks, the information war.

Актуальність. Трансформація технологій, специфіка соціальних, економічних та політичних умов розвитку сучасного світового співтовариства впливають на специфіку ведення сучасних війн. Провідні країни світу виділяють сьогодні на оборону значні бюджетні кошти, що дозволяє їм отримувати мільйонні армії, мати найсучаснішу зброю, зокрема таку, що належить до категорії зброї масового знищення. У цих умовах конфлікт двох або кількох таких країн, пов'язаних з іншими подібними країнами різними угодами та союзами, може автоматично перетворитися на глобальну війну і, можливо, навіть із застосування ядерної зброї. У таких умовах виникає потреба пошуку більш безпечного засобу вирішення конфліктних ситуацій, що не призведе до негативних глобальних наслідків. Таким засобом стала гібридна війна, що являє собою комбіноване, інтегроване військово-політичне та економічне протистояння у вигляді безстапусного, часто прихованого конфлікту.

Мета статті. Актуальність та затребуваність інноваційних методів ведення військових, політичних, економічних, інформаційних

та культурних протистоянь вимагає системного дослідження теорії та практики сучасної гібридної війни. Саме висвітлення певних аспектів цього питання є метою статті.

У форматі реалізації зазначеної мети, завданнями статті є:

1. Розглянути історіографічний аспект теми.
2. Проаналізувати практику ведення гібридних війн провідними країнами світу.
3. Дослідити складові частини та етапність реалізації гібридних конфліктів.
4. Розглянути інформаційну складову сучасної інформаційної війни.

В США поняття гібридної війни запровадив Ф. Гофман, визначивши її як військові конфлікти, що поєднують у собі летальний характер державних конфліктів із фанатичним і тривалим запалом нерегулярної війни [9].

Значні методологічні напрацювання за досліджуваною тематикою запропонував радник міністра оборони США, Н. Фрейер, який визначив ключові види нетрадиційної війни, зокрема й мережеву [14].

Питанням мережевої складової сучасної гібридної війни присвятив свої роботи, зо-

крема книгу «Соціальні мережі та мережеві війни», Е. Акрила [13].

Однією з провідних країн, яка активно використовує сьогодні інструменти гібридної війни, є Росія. Узагальнивши досвід гібридних конфліктів кінця ХХ – початку ХХІ ст., які вели США, провідні країни ЄС та азійського регіону, профільні російські фахівці розробили нову концепцію таких війн і застосували її на практиці проти своїх сусідів, намагаючись боротися за відновлення системи двополярного світу, який існував за часів СРСР (холодної війни).

Одним із перших питань нетрадиційних, гібридних або асиметричних засобів ведення війни почав ще за радянських часів досліджувати Г. Іссерсон. Свої напрацювання він виклав у книзі «Нові форми боротьби» (1940 р.). Зокрема, він пропонував приховані методи мобілізації, здійснення прихованих атакуючих дій, партизанський рух та діяльність громадсько-політичних організацій, які легітимізують певні атакуючі дії [4].

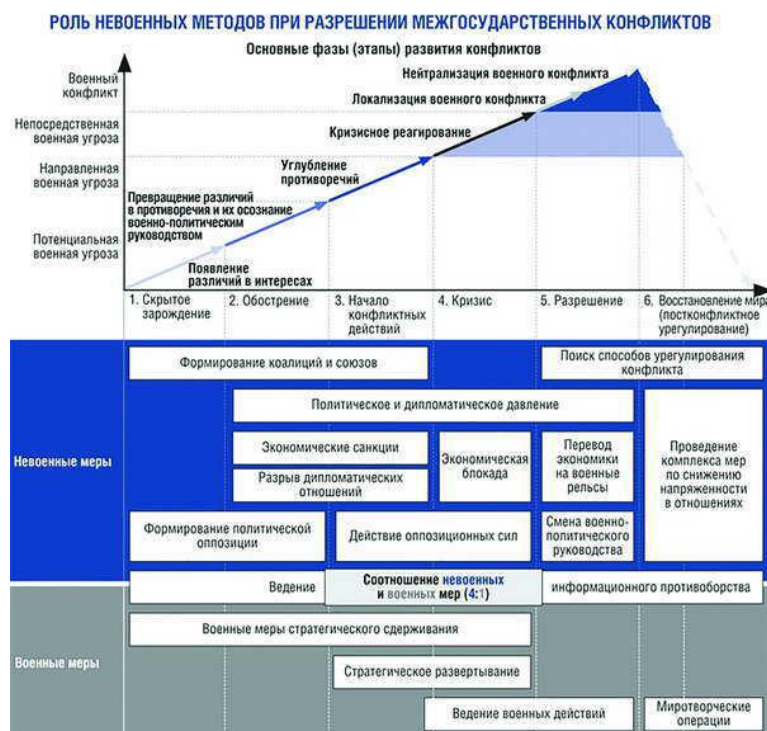
Також значний внесок у справу вивчення та розробки управлінських рішень у гібридній війні зробив інший радянський військовий теоретик Є. Месснер. Цей дослідник робив головний акцент у сучасних військових кон-

фліктах на захопленні не територій, а свідомості населення протилежної сторони [7].

В Україні дослідженням питань гібридної війни присвячували свої роботи В. Горбулін, Г. Почепцов, Є. Магда [3; 9; 6].

Базові складові частини російської стратегії і тактики сучасної гібридної війни сформулюють у 2013 р. начальник генерального штабу ВС РФ В. Герасимов (мал. 1) [10].

Саме на основі цих принципів було сплановано та реалізовано напад на Україну, захоплення Криму та розв'язання війни на Донбасі. Серед ключових складових російської концепції зазначалися збільшення ролі невійськових методів тиску на противника, насамперед, за допомогою політичних (дипломатичних), економічних і гуманітарних елементів. Що стосується інформаційної складової, то вона визначалася як основа діяльності на всіх етапах конфлікту: його зародження, супроводу і в постконфліктний період. Особлива увага в концепції відводиться й «асиметричним заходам», до яких були віднесені: діяльність підрозділів спеціального призначення; підтримка внутрішньої опозиції і колабораціоністів, а також збільшення цілеспрямованого інформаційного впливу на об'єкт нападу.

Мал.1. Схема гібридної війни (російське бачення)

Послідовними, типовими складовими етапами гібридної війни в концепції було визначено такі [10]:

– *інноваційна агресія* (кібервійна, економічний тиск, інформаційно-психологічні атаки тощо);

– *застосування нерегулярних збройних формувань, або приватних армій* (повстанський, партизанський рух, тероризм);

– *офіційні військові дії, або демонстрація сили* (ідентифікована уніформа, зброя, офіційне визнання участі у конфлікті).

Перший етап гібридної війни починається з *інноваційних агресій*, які зазвичай мають *прихований характер*.

Аналізуючи перебіг багатьох гібридних конфліктів, зауважимо, що іноді доволі складно виявити й ідентифікувати приховану економічну атаку, яка може бути замаскованою під виглядом конкуренції та боротьби за лідерство між країнами та транснаціональними корпораціями в окремих секторах або галузях економіки. Так само не завжди у просуванні національної культури однієї країни на терени іншої можна простежити акт агресії. Схожа ситуація має місце й у просуванні ЗМІ, які здійснюють боротьбу за цільові аудиторії та зони впливу, що можуть поширюватися на сусідні держави та навіть окремі континенти.

Навіть у разі можливості відстеження зазначених тенденцій украй важко обґрунтувати й довести звинувачення та змусити опонента припинити агресивні дії. До цього залучаються міжнародні третейські інституції, присуди яких виносяться роками та мають нечіткі рішення. Крім того, процедура ухвалення рішень такими структурами є доволі тривалою, тоді як гібридні атаки здійснюються швидко.

Етап інноваційної агресії іноді може бути розтягненим на роки і десятиліття. Класичним прикладом цьому може бути така агресія Росії проти України. Типовими ознаками її були газові й торговельні війни, намагання захопити стратегічні підприємства, поширити вплив власних ЗМІ, тиск на політичному рівні в питаннях захисту прав російськомовного населення, просуванні елементів російської культури (кіно, література, твори мистецтва тощо).

Саме на цьому етапі відбувається закладання конкретних масових психологічних

установок, які згодом, у моменти переходу конфлікту до відкритої фази, використовують для послаблення сторони, проти якої здійснюється агресія.

Другий етап гібридної війни набуває характеру певної відкритості, з якого вже стає зрозумілим, хто є ініціатором агресії, утім формулювати обвинувачення доволі складно, бо атакуюча сторона не розкриває остаточно своїх карт.

На цьому етапі головними засобами здійснення гібридної агресії є:

– створення атмосфери бездуховності, накручування конфліктних ситуацій, знищення авторитету державної влади;

– дестабілізація політичної ситуації (конфлікти, репресії, терор);

– блокування інформаційної діяльності органів центральної влади та місцевого самоврядування;

– підрив авторитету та дискредитація органів державної влади усіх рівнів;

– провокування соціальних, політичних, національних, релігійних зіткнень – аж до розв'язання громадянської війни;

– ініціювання масових протестних акцій і безладів на вулицях, погромів офіційних установ та громадських структур.

Фактично всі представлені вище засоби були випробувані російською стороною під час захоплення Криму, розпалювання війни на Донбасі та дестабілізації ситуації в середині України з кінця 2013 р. і дотепер.

Характерною ознакою другого етапу є застосування *нерегулярних збройних формувань, або приватних армій*, які діють під виглядом партизанських груп, повстанських об'єднань або терористичних організацій.

У більшості випадків на другому етапі держава-агресор може виказати себе через:

– офіційну політичну підтримку сепаратистських рухів на рівні публічних заяв чи шляхом відстоювання інтересів повстанців у міжнародних установах;

– надання матеріально-технічної допомоги у вигляді техніки, зброї, продуктів харчування, коштів та інших ресурсів.

На цьому етапі держава-агресор у боротьбі з противником спирається вже не тільки на окремих інсайдерів і певні групи впливу в се-

редині країни, проти якої здійснює агресію, але й починає застосовувати власні закамфльовані війська або залучає приватні армії. У війні, яку розпалила Росія на Сході України, були ідентифіковані такі угруповання [8]:

1. Козаки (щось середнє між поліцією і солдатами).

2. Військовослужбовці регулярної армії («зелені чоловічки»).

3. Чеченські найманці (підрозділи, створені А. Кадировим).

4. Інші найманці (представники арабських країн та деяких країн ЄС).

5. Колишні співробітники «Беркута» (розформований спецпідрозділ МВС України).

6. Місцеві етнічні росіяни, що живуть в Україні.

8. Російські «туристи» (колишні військовослужбовці, що діють як найманці).

9. Реальні актори (використовують з метою пропаганди або навмисно шукають західні камери, щоб розіграти драматичну роль і викласти свою порцію фальсифікації).

10. Колишні українські солдати й офіцери (дезертирували з української армії чи служать в ній, але є зрадниками/шпигунами).

11. Місцевий криміналітет, що пройшов військльву підготовку й отримав зброю.

13. Місцеві жителі, які були змушені воювати (через гроші, примус або під впливом пропаганди).

14. Російські кримінальники або ув'язнені, що потрапили під амністію в обмін на найманство для війни в Україні.

16. Агенти ФСБ.

17. Російські генерали та вищий офіцерський склад, що «координують припинення вогню» на українській стороні фронту.

18. Іноземні журналісти, що збирають цінну інформацію та створюють негативні сюжети про Україну.

Щоб зрозуміти, що сьогодні являють собою типові приватні армії, треба проаналізувати діяльність потужних транснаціональних корпорацій, які для захисту своїх економічних інтересів залучають до співпраці певні незалежні озброєні групи або створюють власні формування.

Традиційно такі військові групи визначають як **приватні військові компанії** (далі – ПВК) – комерційні підприємства, що пропону-

ють послуги, пов'язані з охороною, захистом певних об'єктів або персон. Доволі часто вони беруть активну участь у збройних конфліктах, а також здійснюють збирання розвідувальних даних, надають послуги зі стратегічного планування, логістики та консультують [5].

У квітні 2001 р. була створена міжнародна організація Peace Operations Association, головним завданням якої є координація та представництво інтересів усіх її членів на різних рівнях. Після початку війни в Іраку було створено Private Security Company Association of Iraq – асоціацію приватних військових та охоронних компаній, що контролювали ситуацію в цій країні. До складу зазначеної структури увійшло понад 40 компаній [11, 74].

Серед прикладів типових послуг, які надають приватні армії, є такі, як [2, 348]:

– набір особового складу для контингенту міжнародних поліцейських місій та управління ними (DynCorp);

– захист об'єктів, зокрема тих, що мають важливе стратегічне значення (наприклад, DynCorp забезпечувала охорону стратегічно важливого нафтового резерву США);

– охорона нафтових родовищ і трубопроводів, енергетичної системи (Hart Group, Blackwater Security Consulting, Erinys Iraq Limited);

– захист посольств і керівників держави (Triple Canopy);

– супроводження конвоїв ООН (Kroll);

– навчання особового складу урядових збройних сил, поліції та інших сил безпеки (наприклад, у лютому 2002 р. 70 співробітників ізраїльської компанії Levdan займалися навчанням збройних сил Конго);

– надання послуг військових перекладачів (CACI);

– охорона в'язниць (Titan Corporation);

– розмінування мінних полів і знищення боєприпасів (RONCO, MAG, BACTEC, Armor Group, Minetech, EODT);

– протипожежний захист (Group 4 Falck);

– тилове постачання військ (KBR);

– авіарозвідка (AirScans Inc., Eagle Aviation Services & Technology);

– збройний супровід і захист морських суден від піратів (Global Marine Security Systems).

Варто зазначити, що поступово роль і значення ПВК зростає. Приміром, станом на 2007 р. близько 25% усіх розвідувальних операцій для силових структур США забезпечували саме такі структури [2, 355].

У західних країнах діяльність таких приватних військових формувань суворо регламентується законом та контролюється. Сьогодні у світі сформувався чітко структурований ринок військових послуг із загальним обсягом понад \$100 млрд. Серед найбільш відомих нині є такі компанії, як: *Hulliburton*, *Blackwater*, *DynCorp*, *Logicon*, *Brown&Root*, *MPRI*, *Control Risks*, *Bechtel*, *ArmorGroup*, *Erinys*, *Sandline International*, *International Defense and Security* [2, 350].

На відміну від європейської та американської практики, у Росії специфіка діяльності таких організацій має дещо інший характер. Перші приватні армії з'явилися в Росії у 2007 р., у складі компаній «Транснефть» та «Газпром» [3], з метою захисту від зазіхань криміналітету. Втім згодом вони перетворилися на неформальні силові структури, що діють під прикриттям та за настановами ФСБ й особисто кремлівського керівництва. Формально вони регулюються профільними нормативно-правовими актами, але в реальності їх діяльність повністю контролює офіційна влада. Саме такі російські структури починали агресію на Донбасі та виконували допоміжні функції при захопленні Криму.

На **третьому етапі гібридної війни** боротьба фактично набуває відкритої форми і може перейти в офіційний збройний конфлікт.

Це здійснюється або у форматі відкритої інтервенції, або під виглядом введення миротворчих сил. В обох випадках головним офіційним приводом є намагання зупинити внутрішньо національні конфлікти або припинити неправомірні дії офіційної влади, що суперечать сучасним нормам і принципам захисту прав людини, встановленим і закріпленим у міжнародних угодах та деклараціях ООН, ЮНІСЕФ, Ради Європи та ін.

Маємо зазначити, що складні для офіційного контролю форми діяльності ПВК ідеально підходять для застосування у так званих *гуманітарних інтервенціях*, що є типовою ознакою гібридної війни [2, 364]. Такі інтервенції визначають як примусові дії особливої

форми, які застосовують міжнародна спільнота або окремі держави [2, 365].

Найбільш легітимним сьогодні для здійснення миротворчих операцій або камуфлювання під них вважається мандат Ради Безпеки ООН, який сприяє:

- розгортанню сил для запобігання конфлікту і його виходу через кордони;
- стабілізації конфліктної ситуації після припинення вогню;
- створенню умов для досягнення угоди про встановлення міцного миру між сторонами;
- здійсненню всеосяжних мирних угод;
- сприяння країнам чи територіям у подоланні перехідного періоду і створенні стабільного уряду на основі демократичних принципів, ефективного управління та економічного розвитку.

Слід зазначити, що саме наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. кількість таких гуманітарних інтервенцій зросла у рази, що можна пояснити такими факторами, як [2, 365]:

- зникнення біполярної конфронтації США та СРСР, яка ускладнювала діяльність Ради Безпеки ООН щодо питань санкціонування миротворчих операцій;
- різке зростання геополітичного впливу США та їхнє прагнення до встановлення власних правил гри на міжнародній арені;
- посилення тиску на слаборозвинуті країни, що володіють стратегічними ресурсами (газ, нафта та ін.) чи вигідним геополітичним положенням;
- наявність країн із антидемократичними режимами та терористичних організацій світового масштабу, з якими необхідно вести боротьбу;
- зміна норм міжнародного права щодо збільшення уваги до проблем захисту прав людини.

На відміну від загальновизнаного світовим співтовариством мандата на миротворчі операції, іноді країни-агресори намагаються використовувати квазімандати або локальні міждержавні угоди, під прикриттям яких здійснюють окупацію чужих територій. Саме так було, коли Росія використала своїх «миротворців» у Придністров'ї (1992 р.), Абхазії (1994 р.), Південній Осетії (2008 р.).

Специфіка сучасної гібридної війни стимулює створення нових форм військово-

політичної агресії, які мають усі необхідні формальності або забезпечуються ґрунтовним юридичним прикриттям. Саме так відбулося під час захоплення Криму. Анексія частини української території була легітимізована шляхом проведення народного референдуму – волевиявлення, яке контролювали та забезпечували сили спеціальних операцій ВС РФ [1].

Під час здійсненні російської агресії на Донбасі в 2014 р. кремлівське керівництво планувало застосувати технології миротворчої місії за мандатом Організації договору про колективну безпеку (ОДКБ, або Ташкентська угода) [12]. Втім реакція світової спільноти та економічні санкції завадила реалізації цих планів, і Росія зупинилася на варіанті відкритої, але офіційно не визнаної військової агресії.

Після невдалих спроб здійснення фронтальних атак на позиції українських силовиків на Донбасі, як це було, приміром, під час п'ятиденної війни в Грузії, Росія в Україні перейшла до іншої тактики: активності переважно у форматі діяльності диверсійно-розвідувальних груп і провокативних артилерійських обстрілів. Також застосовується тактика партизанської боротьби.

Крім того, слід зазначити, що російські підрозділи на Донбасі сьогодні активно застосовують так звану тактику «трьох кварталів», що передбачає скомбінованість дій одного і того ж підрозділу, який в одному кварталі міста може виконувати загальновійськові функції, у другому – здійснювати поліцейські функції, у третьому – виконувати гуманітарні місії [3]. Цю тактику ми сьогодні наочно спостерігаємо в діях ополченських підрозділів так званих «ДНР» та «ЛНР».

Інформаційна складова гібридної війни на усіх її етапах виконує функцію забезпечувального характеру. На першому етапі вона створює умови для виникнення конфліктної ситуації, на другому – забезпечує привід для опосередкованого втручання держави-агресора у внутрішні справи атакованої країни, на третьому – створює відповідний медійний фон для легітимізації дій агресора.

Цільовими групами для інформаційних атак є [3]:

– цивільне населення, що знаходиться в зоні конфлікту;

– цивільне населення атакованої країни в цілому;

– цивільне населення країни агресора;

– представники світової спільноти.

За змістом, інформаційна складова гібридної війни має вигляд «війни сенсів» із застосуванням передових методів агітації та пропаганди. Зокрема, активно використовуються так звані **симулякри** – **образи, яких в природі не існує** [2]. Головна мета таких дій – нав'язати атакованій стороні бачення та психологічні установки, які допомагатимуть агресору в реалізації його планів [3].

У форматі зазначеного особливої ваги набуває завдання встановлення контролю над інформаційним простором країни, проти якої здійснюється агресія, а також тих держав, які можуть якимось чином впливати на перебіг конфлікту.

Як допоміжний засіб використовують діяльність різноманітних громадських структур: благодійних фондів, аналітичних центрів, культурних товариств тощо. У цьому контексті особливого значення набувають технології web 2.0, які надають атакуючій стороні (країні-агресору) необмежені можливості у здійсненні впливу на населення країни, проти якої застосовано агресію. Згадані можливості мають широкий спектр: від впливу на масову аудиторію до здійснення інформаційного контакту на індивідуальному рівні, тобто адресно.

Висновки. Сучасна практика міжнародних гібридних конфліктів має в основі потужну теоретичну та методологічну основу, розроблену зусиллями військових теоретиків і практиків США, Росії, країн ЄС та держав-лідерів Азійського регіону (Китай, Південна Корея, Пакистан, Індія). Ці розробки дають нам чітке уявлення про специфіку ведення війн такого типу у військовій, економічній, політичній, інформаційній і культурній площині. Зокрема, виділяють три базові етапи: латентний, напіввідкритий і відкритий. У форматі цих етапів, як свідчить практика останніх десятиліть, зокрема війна в Іраку, Югославії, Придністров'ї, Грузії, Криму, Донбасі, розгортаються основні економічні, ідеологічно-інформаційні та військово-політичні протистояння. Важливою складовою частиною такої війни є інформаційна – дія на свідомість противника через ЗМІ, офлайн та онлайн соціальні мережі.

Підбиваючи підсумки нашого дослідження, маємо ще раз наголосити на важливості порушеного питання, що нині є складовою частиною потужного виклику, з яким зіткнулася сьогодні Україна. Цей виклик – випробування системи національної безпеки і, насамперед, в інформаційному контексті. Вирішити цю проблему цілком реально. Для цього необхідно ретельно

вивчити досвід здійснення гібридних війн таких країн, як США, Росія, ЄС та Китай. Також необхідно розробити власну національну стратегію протидії гібридним та асиметричним агресіям і почати працювати на випередження, а не локалізацію та нейтралізацію проблем, коли вони вже виникли та перейшли у відкриту фазу.

Використані джерела

1. Березовець Т. Анексія: острів Крим. Хроніки «гібридної війни» [Текст] / Т. Березовець. – К. : Брайт Стар Паблішінг, 2015. – 392 с.
2. Веденеев Д.В. Гострі кігті орла. Сили спеціальних операцій США: історія та сучасність [Текст] : монографія / Д.В. Веденеев, Г.С. Биструхін, А.І. Семука. – К. : К.І.С., 2010. – 400 с.
3. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реванша [Електронний ресурс] / Зеркало недели: [сайт], 23.11.2015. – Режим доступу: <http://gazeta.zn.ua/internal/gibridnaya-voyna-kak-klyuchevoy-instrument-rossiyskoy-geostrategii-revansha-.html>
4. Иссерсон Г. С. Новые формы борьбы / Г. С. Иссерсон. – М. : Военная мысль, 1940. – 226 с.
5. Кашников Б. Н. Частные военные компании и принципы «jus in bello» [Текст] / Б. Н. Кашников // Военно-юридический журнал. – № 12. – 2010. – С. 27-32.
6. Магда Є. Гібридна війна. Вжити і перемогти [Текст] / Є. Магда. – К. : Віват, 2015. – 304 с.
7. Месснер Е. Э. Всемирная мятежевойна / Е. Э. Месснер. – М. : Военная мысль, 2004. – 243 с.
8. Переслегин С. О влиянии литературы на общество и об ответственности писателя [Електронний ресурс] / С. Переслегин // Интерпресскон [сайт]. – Режим доступу: <http://www.rusf.ru/interpresscon/1998/doclad/do98prsl.htm>.
9. Поцепцов Г. Из истории понятия гибридной войны в США и России [Электронный ресурс] / Г. Почепцов // ПСИ-ФАКТОР [сайт]. – Режим доступу: <http://psyfactor.org/psyops/hybridwar6.htm>
10. Радковец Ю. «Гібридна політика» сучасної Росії як стратегія реалізації її національної геополітики [Електронний ресурс] / Ю. Радковец // Борисфен Інтел [сайт]. – Режим доступу: <http://bintel.com.ua/ru/article/gibrid-politics/>
11. Сотников Г. Деятельность американских охранных фирм в Ираке [Текст] / Г. Сотников // За-рубежное военное обозрение. – № 12 (729). – 2007. – С. 76.
12. Миротворцы ОДКБ готовы к возможности участия в миссии на Украине [Електронний ресурс] // РИА Новости [сайт]. – Режим доступу: <http://ria.ru/world/20140829/1021900972.html>
13. Arquilla J. Networks and netwars / J. Arquilla, D. Ronfeldt. – Santa Monica, 2001. – 324 p.
14. Freier N.P. Known unknowns: unconventional «strategic shocks» in defense strategy development / N.P. Freier. – Carlisle, 2008. – 236 p.

Reference

1. Berezovets, T. (2015). Annexation Island of Crimea. Chronicles of «hybrid warfare». Kyiv: Bright Star Publishing [in Ukrainian].
2. Vyedyenyeyev, D.V. (2010). Acute Climbing eagle. United States special operations forces: history and modernity. Kyiv: KIS [in Russian].
3. Horbulyn, B. (2015). Hybrid War As the Russian geo-strategy key tool of the revenge. Zerkalo Nedeli, 23 November. Retrieved from <http://gazeta.zn.ua/internal/gibridnaya-voyna-kak-klyuchevoy-instrument-rossiyskoy-geostrategii-revansha-.html> [in Russian].
4. Ysserson, G.S. (1940). New forms struggle. Moscow: Military Thought [in Russian].
5. Kashnykov, B.N. (2010). Military part of company principles and «jus in bello». Military-legal journal, 12 [in Russian].
6. Magda, E. (2015). Hybrid war. Survive and win. Kyiv: Vivat [in Ukrainian].
7. Messner, E. E. (2004). All-World Rebellion-War. Moscow: Military Thought [in Russian].

8. Pereslehyn, C.O. (2015). Influence on literature and society against liability writer. Retrieved from: <http://www.rusf.ru/interpresscon/1998/doclad/do98prsl.htm> [in Russian].
9. Potseptsov, G. G. (2012). Concepts hybrid War history in the United States and Russia. PSI Factor. Retrieved from: <http://psyfactor.org/psyops/hybridwar6.htm> [in Russian].
10. Radkovets Y. (2013) «Hybrid Policy» of Modern Russia as the strategy of the national geopolitical policy realization. Borisfen Intel. Retrieved from: <http://bintel.com.ua/ru/article/gibrid-politics> [in Russian].
11. Sotnikov, G. (2007). Activities of American security contractors in Iraq. Foreign Military Review, 12(729), 76 [in Russian].
12. CSTO peacekeepers are ready for the possibility of participation in the mission in Ukraine. RIA Novosti. (2007). Retrieved from: <http://ria.ru/world/20140829/1021900972.html> [in Russian].
13. Arquilla, J. (2001). Networks and netwars. Santa Monica [in English].
14. Freier, N.P. (2008). Known unknowns: unconventional «strategic shocks» in defence strategy development. Carlisle [in English].

УДК 007:316.77

Є. В. Толок

РЕКЛАМНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ПОБУДОВИ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Мета роботи. Дослідження пов'язане з вивченням теоретичних засад, принципів, функцій і системи державного управління рекламною діяльністю, налагодженням взаємодії суб'єктів рекламної діяльності з органами державної влади, а також застосуванням моніторингу в рекламній діяльності. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні історико-логічного, компаративного методів. Зазначений методологічний підхід дозволяє розкрити та піддати аналізу певні моделі стосовно системи державного управління, що регулює рекламну діяльність з метою надання споживачам добросовісної реклами. **Наукова новизна** роботи полягає в підвищенні ролі рекламної діяльності, її впливу на розвиток економіки, соціальних процесів, психологічний стан суспільства та приватне життя громадян, які потребують формування системи й ефективного контролю за рекламною діяльністю. **Висновки.** Залучення науковців для проведення досліджень щодо рекламної діяльності в Україні та запровадження зарубіжного досвіду дасть змогу створити належні умови реалізації державної політики щодо рекламної діяльності.

Ключові слова: реклама, рекламна діяльність, управління рекламною діяльністю, державне регулювання, державний контроль.

Є. В. Толок

РЕКЛАМНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В УКРАИНЕ: ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К ПОСТРОЕНИЮ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Цель работы. Исследование связано с изучением теоретических основ, принципов, функций и системы государственного управления рекламною деятельностью, налаживанием взаимодействия субъектов рекламной деятельности с органами государственной власти, а также применением мониторинга в рекламной деятельности. **Методология исследования** заключается в применении историко-логического, компаративного методов. Указанный методологический подход позволяет раскрыть и подвергнуть анализу определенные модели по отношению к системе государственного

управління, регулюючого рекламну діяльність з метою надання споживачам добропорядкової реклами. **Наукова новизна** роботи полягає в підвищенні ролі рекламної діяльності, її впливу на розвиток економіки, соціальних процесів, психологічного стану суспільства та особисте життя громадян, які вимагають формування системи та ефективного контролю за рекламною діяльністю. **Висновки.** Привлечення учених для проведення досліджень рекламної діяльності в Україні та впровадження зарубіжного досвіду дозволить створити належні умови для реалізації державної політики щодо рекламної діяльності.

Ключові слова: реклама, рекламна діяльність, управління рекламною діяльністю, державне регулювання, державний контроль.

Yevheniia Tolok

ADVERTISING ACTIVITY IN UKRAINE: THE MAIN APPROACHES TO THE CONSTRUCTION OF GOVERNMENT REGULATION

Work purpose. The research is connected with studying of theoretical bases, the principles, functions and systems of public administration by advertising activities, establishing interaction of subjects of advertising activities with public authorities, and also application of monitoring in advertising activities. **The methodology** of a research consists in application historical and logical, comparative of methods. The specified methodological approach allows opening and subject to the analysis certain models in relation to system of the public administration regulating advertising activities for the purpose of provision of fair advertising to consumers. **Scientific novelty** of work consists in increase in a role of advertising activities, its influence on development of economy, social processes, psychological state of society and private life of citizens who require forming of system and effective control behind advertising activities. **Conclusions.** Involvement of scientists for carrying out researches of advertising activities in Ukraine and implementation of foreign experience will allow creating proper conditions for implementation of state policy concerning advertising activities.

Keywords: advertising, advertising activities, management of advertising activities, government regulation, state control.

Актуальність теми дослідження. У процесі становлення України як демократичної, соціальної, правової держави визначальним інструментом організуючого впливу на суспільні відносини виступає державне управління. Саме тому постійно розробляються та впроваджуються в життя заходи щодо вдосконалення та розвитку системи державного управління рекламною діяльністю.

Підвищення ролі рекламної діяльності, її впливу на розвиток економіки, соціальних процесів, психологічний стан суспільства та приватне життя громадян потребують формування системи адекватного та ефективного контролю за рекламною діяльністю. Також потребують глибокого дослідження функції та системи управління рекламною діяльністю в цілому. Актуальними є вдосконалення процедур, послуг у рекламній діяльності, правове забезпечення державного управління рекламною діяльністю та інші питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам рекламної діяльності приділено значну увагу в наукових працях О.А. Добрянської, З.В. Кузнецової, Н.М. Медведєвої, Л.А. Микитенко, У. Уеллса.

Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження стали праці провідних вітчизняних і зарубіжних науковців з теорії державного управління В.Б. Авер'янова, В.Д. Граждана, Г.В. Атаманчука, Т.Д. Маслової, Р.І. Мокшанцева, Н.Р. Нижник, Є.В. Ромата, І.Я. Рожкова, Н.М. Оніщенко, В. М. Плішкіна й ін.

Разом з тим, незважаючи на досить велику кількість наукових праць, питання державного управління рекламною діяльністю залишається недостатньо вивченим. Результати аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду, досліджень і публікацій щодо реклами та управління рекламною діяльністю свідчать, що ця галузь продовжує розвиватись і вимагає вдосконалення. Глибокого дослідження та ґрунтового аналізу потребують, зокрема, те-

оретичні засади державного управління принципів та функцій рекламної діяльності.

Мета дослідження. Метою дослідження є аналіз теоретичних і методологічних засад побудови системи державного управління рекламною діяльністю в Україні.

Виклад основного матеріалу. Побудова правової держави пов'язана насамперед з демократичними змінами. Ці процеси відображуються і в рекламній діяльності. Рекламна діяльність в Україні постійно змінювалась і розвинулась до рівня сучасної рекламної індустрії. Історія реклами часто дуже показово демонструє підйоми та спади демократичних процесів та ілюструє таким чином простий і очевидний зв'язок демократизації суспільства з розвитком різних сфер державного управління, зокрема й реклами як дієвого засобу комунікації [19, 300].

Суспільство на кожному етапі свого розвитку перебуває на стадії перетворень, розвитку, нововведень соціальних явищ, що формує, змінює і, відповідно, піднімає його на новий рівень. Однією з провідних вимог для створення державного управління рекламною діяльністю повинно бути забезпечення найбільш сприятливих умов для розвитку цієї галузі [19, 180].

Для розкриття поняття та сутності державних управлінських основ рекламної діяльності в Україні вважаємо за необхідне дослідити базові поняття: «рекламна діяльність», «управління», «управління рекламною діяльністю», «державне управління рекламною діяльністю».

Ключовим компонентом терміна «рекламна діяльність» є поняття «реклама». У зв'язку з цим вважаємо за необхідне насамперед визначити його зміст. Поняття «реклама» в науці та суспільстві розглядається в багатьох аспектах. Існують різноманітні визначення реклами. Сьогодні під цим терміном розуміють:

– вид діяльності або вироблену в її результаті інформаційну продукцію [18, 75];

– процес інформування населення про товар, ознайомлення з ним, переконання в необхідності його покупки [11, 105];

– комплекс психологічних заходів впливу на свідомість потенційних споживачів з метою активного просування на ринок об'єктів реклами, будь то товар, послуга або політичний діяч [21, 317];

– сплачена неособиста комунікація, здійснювана ідентифікованим спонсором за допомогою засобів масової інформації з метою схилити (до чогось) або вплинути (якось) на аудиторію [20, 80];

– інструмент комунікаційної політики, заснований на використанні неособистих форм комунікацій [8, 400].

У дослідженні ми аналізуємо таку категорію, як «рекламна діяльність», тому більш детально розглянемо наукові погляди авторів, які вивчають це явище в певних сферах діяльності.

У словнику рекламних термінів рекламна діяльність розглядається як комплекс дій, пов'язаних із поширенням реклами, сукупність усіх елементів, що входять до системи створення і передачі рекламного повідомлення від суб'єкта реклами (рекламодавця) до адресатів реклами або цільової групи (споживачів реклами) [17, 150].

Є.В. Ромат зазначає, що рекламна діяльність є багатоплановим і різноспрямованим процесом, суспільним явищем, сферою соціальної активності [19, 56].

Деякий інший підхід до цього поняття висловлюють О.С. Раковська-Башмакова та Т.М. Русанова, розглядаючи рекламну діяльність як психологічний вплив на суспільство. При цьому вони констатують, що рекламна діяльність – це складна система зв'язків і відносин між людьми, що містить у собі велику кількість різних способів взаємного впливу людей. Відповідно, рекламний вплив не є односпрямованим і одностороннім, а являє собою багаторівневу суперечливу систему комунікацій із широкою мережею зворотних зв'язків [16, 180].

Базуючись на поглядах, зазначених вище, визначимо наступне поняття рекламної діяльності. Отже, рекламна діяльність – це як регулювання з боку органів держави, так і внутрішні організаційно-управлінські процеси, які виникають у середині рекламних підприємств, компаній, установ, організацій, та реалізація ними управлінських функцій з боку певного кола суб'єктів.

За позицією В.Д. Граждана, управління без зв'язку з діяльністю не можливе. Якщо немає діяльності, то немає й управління. А раз є управління, то воно може бути управлінням

лише певною діяльністю. При цьому управління не знаходиться поза діяльністю і не впливає на неї, як щось стороннє. Управління входить до складу діяльності і є її необхідним елементом [3, 77].

У найбільш загальному вигляді терміном «управління» позначають діяльність, яка за своїм змістом є впорядкуванням взаємодії певної множини елементів. Упорядкування зв'язків між елементами будь-якої системи є необхідною умовою її існування і функціонування та досягається за допомогою двох основних способів: саморегуляції та управління [5, 33].

Учені, які працюють у галузі державного управління, вважають, що управління має місце тоді, коли певний суб'єкт на щось впливає, щось змінює, перетворює, переводить з одного стану в інший, чомусь надає новий напрямки руху або розвитку, тому якщо немає дієвого впливу, який би забезпечував досягнення певної мети, то немає й управління [4, 141].

Державне управління – вужче поняття, ніж управління, тому розглянемо державне управління, оскільки предмет нашого розгляду – це державно-управлінські засади рекламної діяльності в Україні.

Ф. Шамхалов наголошує, що державне управління містить цілу низку аспектів: суспільно-політичний (визначає загальні законодавчі та найважливіші ідейно-політичні параметри системи державного управління); організаційно-структурний (відображає характеристики й особливості його організаційної структури); структурно-функціональний (становить механізми реалізації функції управління); форми, методи і процеси державно-управлінської діяльності [21, 400].

Є.В. Ромат сформулював поняття державного управління рекламною діяльністю як складну систему, що формується органами державного управління (суб'єкт управління), вплив якої спрямовується на рекламну галузь національної економіки та власні рекламні комунікації (як об'єкт управління), з метою оптимального розвитку національного рекламного ринку, що, своєю чергою, має сприяти розвитку української економіки, захисту конституційних прав і культурному розвитку громадян, максимальному розв'язанню соці-

альних і політичних проблем в інтересах народу України [19, 198].

На нашу думку, державне управління рекламною діяльністю – це цілеспрямований вплив суб'єктів (органів, уповноважених здійснювати управління рекламною діяльністю) на об'єкти системи рекламної діяльності, що орієнтований на приведення у відповідність можливостей і повноважень суб'єктів, цілей, стратегій умов розвитку всієї системи.

Державне управління рекламною діяльністю має чітко виражений публічний характер, утілює в життя юридично владні розпорядження в законодавчих і нормативно-правових актах, здійснює функції поточного управління.

Досліджуючи систему державного управління рекламною діяльністю, зазначимо, що будь-яка система володіє низкою важливих властивостей, зокрема наявність структури, рівнем організації або ієрархічності, властивістю сприймати вплив від зовнішніх умов і, відповідно впливати на них.

Між структурою й організацією існує співвідношення, при якому структура характеризує взаємозв'язок і субординацію елементів системи, а організація виражає їхню взаємодію, забезпечуючи функціонування і розвиток системи, підтримуючи існування її самої.

Функціонування будь-якої системи – організації – є процесом, у якому люди (члени організації) діють згідно з певними правилами, використовуючи різні предмети матеріального світу і керуючись власними уявленнями про цілі, яких треба досягти [14, 203].

У Концепції адміністративної реформи України система державного управління визначена як складне поняття, зміст якого охоплює такі складові елементи: а) суб'єкти управління, тобто органи виконавчої влади; б) об'єкти управління, тобто сфери та галузі суспільного життя, що перебувають під організуючим впливом держави; в) управлінська діяльність (процес), тобто певного роду суспільні відносини, через які реалізуються численні прямі та зворотні зв'язки між суб'єктами і об'єктами управління [16, 204].

Ми погоджуємося з Ф. Шамхаловим, що система державного управління виконує такі функції: планування та розробка основних на-

прямів економічного, соціального і технологічного розвитку держави; організація або створення сприятливих умов взаємодії людей; регулювання їхньої діяльності в різних сферах громадського життя; контроль і регулювання трудових відносин; забезпечення науково-технічного розвитку; підтримка системи освіти всіх рівнів; забезпечення безперервного функціонування соціальної сфери і тощо [23, 375].

На сьогоднішній день відсутня цілісна система державного управління рекламною діяльністю. Не заперечуючи широкого підходу до системи рекламної діяльності в Україні, яку описав Є.В. Ромат, автор вважає, що доцільно зупинитися на системі державного управління рекламною діяльністю, розглядаючи її як взаємозв'язок суб'єктів та об'єктів, в основі якого лежать органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. На наш погляд, ці суб'єкти потрібно розглядати на трьох рівнях: центральному, регіональному і місцевому [19, 207].

До суб'єктів системи державного управління рекламною діяльністю відносяться як державні, так і недержавні органи рекламної діяльності. До недержавних суб'єктів рекламної діяльності відносяться: рекламодавець, виробник реклами, фізичні та юридичні особи, розповсюджувач реклами та різні громадські об'єднання. На наш погляд, суб'єкти управління рекламною діяльністю мають специфічні повноваження, які мають бути врегульовані окремими нормативними актами.

До об'єктів системи державного управління рекламною діяльністю автор відносить: людину, громадянина держави, суспільство в цілому, споживачів реклами та рекламне середовище (рекламний ринок).

Цілі системи державного управління рекламною діяльністю ми розглядаємо відповідно до функціональних підсистем. Можна сказати, що цілі визначають взагалі місію держави у відповідній сфері діяльності. На нашу думку, цілі рекламної діяльності повинні задовольняти такі вимоги:

- забезпечувати ефективне функціонування рекламної діяльності;
- сприяти створенню належним умовам для розвитку рекламної діяльності в Україні;
- брати участь у регулюванні зовнішньої політики держави у сфері рекламної діяльності.

Відповідно до цілей системи державного управління рекламною діяльністю, розроблено такі завдання:

1. Створення належних умов для реалізації державної політики щодо рекламної діяльності.
2. Забезпечення належного контролю за рекламною діяльністю.
3. Забезпечення державною підтримкою громадських організацій, які займаються рекламною діяльністю.
4. Залучення науковців для проведення досліджень щодо рекламної діяльності в Україні та запровадження зарубіжного досвіду.

Для розвитку й удосконалення системи державного управління рекламною діяльністю велике значення має саморегулювання. На загальнодержавному рівні функціонують громадські (професійні) об'єднання рекламистів: Асоціація зовнішньої реклами України, Спілка підприємств зовнішньої реклами, Всеукраїнська рекламна коаліція, Спілка рекламистів України, які відстоюють інтереси операторів зовнішньої реклами; удосконалюють правове регулювання відносин, пов'язаних із розміщенням зовнішньої реклами, сприяють поліпшенню іміджу реклами; організують та проводять семінари, конференції та ін.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що теоретико-методологічним засадам державного управління рекламною діяльністю приділена незначна увага. Актуальним залишається вивчення теоретичних основ державного управління, принципів, функцій і системи державного управління рекламною діяльністю, повноважень органів виконавчої влади, налагодження взаємодії суб'єктів рекламної діяльності з органами державної влади, а також застосування моніторингу в рекламній діяльності. Особливу увагу потрібно приділити дослідженню державно-управлінських засад рекламної діяльності.

Обґрунтовано доцільність розгляду системи державного управління рекламною діяльністю як взаємозв'язку суб'єктів та об'єктів, в основі якого лежать органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Сформульовано цілі та завдання системи державного управління рекламною діяльністю, які розглянуто відповідно до функціо-

нальних підсистем. Цілі рекламної діяльності повинні задовольняти такі вимоги: забезпечувати ефективне функціонування рекламної діяльності; створювати належні умови для розвитку рекламної діяльності в Україні; сприяти регулюванню зовнішньої політики держави у сфері рекламної діяльності. Відповідно до цілей системи державного управління реклам-

ною діяльністю, розроблено такі завдання: створення належних умов для реалізації державної політики щодо рекламної діяльності; забезпечення належного контролю за рекламною діяльністю; залучення науковців для проведення досліджень щодо рекламної діяльності в Україні та запровадження зарубіжного досвіду.

Список використаних джерел

1. Авер'янов В. Б. Академічні дослідження проблем державного управління та адміністративного права: результати і перспективи / В. Б. Авер'янов, О. А. Андрійко, В. І. Полухович // Юрид. журн. – 2004. – № 5.
2. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : курс лекций / Г. В. Атаманчук. – М. : Юрид. лит., 1997. – 400 с.
3. Граждан В. Д. Деятельностная теория управления : учеб. пособие по спецкурсу / В. Д. Граждан. – М. : Изд-во «РАГС», 1997. – 179 с.
4. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Факт, 2003. – 384 с.
5. Добрянська О. А. Проблеми законодавчого забезпечення рекламної діяльності (на прикладі України та Російської Федерації) : [препр.] / О. Добрянська. – Львів, 2002. – 41 с.
6. Кузнецова О.Д. Журналістська етика та етикет / О.Д. Кузнецова. – Львів : Світ, 1998. – 412 с.
7. Маслова Т. Д. Маркетинг / Т. Д. Маслова, С. Г. Божук, Л. Н. Ковалик. – СПб. : Питер, 2002. – 496 с. – (Серія «Учебники для вузов»).
8. Медведева Н.М. Рекламная деятельность в системе правовых объектов науки управления : монография / Н.М. Медведева ; Федер. гос. образоват. учреждение высш. проф. образования «Дальневост. акад. гос. службы». – Хабаровск : Дальневост. акад. гос. службы, 2006. – 207 с.
9. Микитенко Л. А. Адміністративно-правове регулювання рекламної діяльності в Україні : дис. канд. юр. наук : 12.00.07 / Микитенко Людмила Андріївна. – Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К., 2008. – 201 с.
10. Мокшанцев Р. И. Психология рекламы : учеб. пособие / Р. И. Мокшанцев – М. : Изд-во «Инфра-М», 2007. – 232 с.
11. Нижник Н. Р. Проблеми сьогодення державного управління в Україні / Н. Р. Нижник // Унів. наук. зап. – 2007. – № 3 (23). – С. 14–19.
12. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії / Н. М. Оніщенко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 352 с.
13. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / В. М. Плішкін ; за ред. канд. юрид. наук Ю. Ф. Кравченка. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 1999. – 702 с.
14. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи України : Указ Президента України від 22 лип. 1998 р. № 810/98 // Офіц. вісн. України. – 1999. – 11 черв. – № 21. – С. 32.
15. Раковська-Башмакова О. С. Психологічний вплив рекламної діяльності на суспільство / О. С. Раковська-Башмакова, Т. М. Русанова // Вісн. Міжнар. Слов'ян. ун-ту. – 2007. – № 2. – С. 56–59. – (Серія «Соціол. науки»).
16. Реклама от «А» до «Я» : словарь рекламных терминов. – Казань, 1994. – Вып. 1. – 175 с.
17. Рожков И. Я. Международное рекламное дело / И. Я. Рожков. – М. : Банки и финансы, 1994. – 175 с.
18. Ромат Є. В. Трансформація моделі державного управління рекламною діяльністю у перехідних умовах : монографія / Є. В. Ромат. – К. : Вид-во НАДУ, 2003. – 380 с.
19. Уэллс У. Реклама: принципы и практика / У. Уэллс, Дж. Бернет, С. Мориарти ; пер. с англ. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2001. – 736 с.
20. Феофанов О. А. Реклама: новые технологии в России / О. А. Феофанов. – СПб. : Питер, 2001. – 384 с.

21. Шамхалов Ф. Государство и экономика. Власть и бизнес / Феликс Шамхалов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ЗАО «Изд-во «Экономика», 2005. – 714 с.

22. Шамхалов Ф. Основы теории государственного управления : учебник для вузов / Феликс Шамхалов. – М. : ЗАО «Изд-во «Экономика», 2003. – 518 с.

References

1. Aver»yanov, V. B. (2004). Academic research into the problems of Public Administration and Administrative Law. Kyiv: Yuryd. zhurn [in Ukrainian].
2. Atamanchuk, H. V. (1997). Theory of the State Control: Lectures. Moscow: Yuryd. Lyt [in Russian].
3. Hrazhdan V. D. (1997). Deyatelnostnaya Control Theory. Moscow: Yzd-vo «RAHS» [in Russian].
4. Averyanov, V. B. (Eds.). (2003). State Management: Problems of administrative law theory and practice. Kyiv: Fakt [in Ukrainian].
5. Dobryans'ka, O. A. (2002). The legislative provision of advertising (for example, Ukraine and the Russian Federation). L'viv: [in Ukrainian].
6. Kuznetsova, O.D. (1998). Journalistic ethics and etiquette. L'viv : Svit [in Ukrainian].
7. Maslova, T. D. & Bozhuk S. H., Kovalyk L. N. (2002). Marketing. Sankt-Peterburh : Pyter, [in Russian].
8. Medvedeva, N.M. (2006). Activities other advertising in the system of science management objects pravovh. Monohrafiyya Feder. hos. obrazovat. Khabarovsk : Dal'nevost. akad. hos. sluzhb[in Russian].
9. Mykytenko, L. A. (2008). Administrative and legal regulation of advertising in Ukraine: Dis. candidate. jur. Science. . Kyiv: Nats. un-t bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrayiny [in Ukrainian].
10. Mokshantsev, R. Y. (2007). Advertising Psychology. Moscow: «Ynfra-M» [in Russian].
11. Nyzhnyk , N. R. (2007). Problems of sovereign sogodennya upravlinnya in Ukraini. [in Ukrainian].
12. Onishchenko, N. M.(2002). Legal system: problems of theory. In-t derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny. [in Ukrainian].
13. Plishkin, V. M. (1999). The theory of management bodies of internal affairs. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav Ukrayiny [in Ukrainian].
14. On measures to implement the Concept of administrative reform in Ukraine: Presidential Decree Ukraine from July 22. 1998 № 810/98.(1999). Ofits. visn. Ukrayiny, №21, 32 [in Ukrainian].
15. Rakovs'ka-Bashmakova, O. S. & T. M. Rusanova (2007). The psychological impact of advertising on society, 2, 56–59. Visn. Mizhnar. Slov»yan. un-tu. [in Ukrainian].
16. Advertising from «A» to «Z»: Dictionary of advertising terms. (1994). Kazan', [in Russian].
17. Rozhkov, I. Ya. (1994). International advertising. Moscow: Banki i finansyi [in Russian].
18. Romat, Ye. V. (2003). Transformation model of government advertising activity in transient conditions: monograph. . Kyiv: Vyd-vo NADU[in Ukrainian].
19. Uells U. & Bernet Dzh.(2001). Advertising: principles and practice. Sankt-Peterburh : Pyter [in Russian].
20. Feofanov, O. A. (2001). Advertising: new technologies in Russia Sankt-Peterburh : Pyter [in Russian].
21. Shamhalov, F. (2005). The state and the economy. Power and business. Moscow: Ekonomika [in Russian].
22. Shamhalov, F. (2003). Basics of Public Administration theory. Moscow: Ekonomika [in Russian].

УДК 316.77:025.5

Г. Є. Шинота

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ РОЗВИТКУ МЕДІАКУЛЬТУРИ

***Мета роботи** полягає в проведенні аналізу впливу медіакультури на професійну комунікацію, застосування нових моделей передачі інформації, вивченні й узагальненні інноваційних підходів в організації інформаційного забезпечення галузі, формуванні інформаційного середовища сучасної професійної спільноти.*

***Методологія** дослідження полягає у застосуванні аналітичних методів для визначення динамічного складу системи інформаційного забезпечення професійної комунікації та виявлення особливостей взаємодії її елементів в умовах медіакультури. Системний підхід дозволив дослідити тенденції розвитку системи інформаційного забезпечення в інформаційному середовищі галузі.*

***Наукова новизна.** У статті відображено результати дослідження проблеми оптимізації професійної комунікації. Розглянуто теоретичні підходи до визначення поняття «професійна комунікація». Доведено взаємозв'язок між ефективністю професійної інформаційної взаємодії спеціалістів та успішністю реалізації проектів реформування галузі. Проаналізовано сучасний стан вивчення інформаційного забезпечення професійної комунікації у різних сферах діяльності. Висвітлено концептуальні підходи до визначення основних складових системи професійних інформаційних ресурсів галузі. Запропоновано принципи організації сучасної метасистеми інтегрованих інформаційних ресурсів галузі, шляхи їхньої модернізації.*

***Висновки.** Оптимізація процесів розвитку професійних інформаційних ресурсів дозволяє інтенсифікувати інформаційну взаємодію між спеціалістами галузі з метою обміну професійними знаннями і досвідом практичної діяльності, сприяє формуванню необхідних комунікаційних компетенцій фахівців. Проблема дослідження інформаційного забезпечення професійної комунікації фахівців набуває актуальності в умовах медіакультури, яка змінює моделі інформаційного обміну, пошуку, алгоритмів формування та використання галузевих інформаційних ресурсів. Вплив технологій медіакультури зазнають і характер, і способи інформаційної взаємодії у професійному середовищі. Цілісного осмислення потребують концепції інформаційного забезпечення окремих галузей, що дозволить виявити загальні теоретико-методологічні основи формування інтегрованих галузевих ресурсів у медіакультурному середовищі.*

***Ключові слова:** професійна комунікація, галузеві інформаційні ресурси, інформаційне забезпечення галузі, професійні інформаційні ресурси, інформаційні потреби спеціалістів, інформаційне забезпечення професійної комунікації, професійне інформаційне середовище, медіакультура.*

G. Shipota

TRANSFORMATION OF INFORMATION PROVISION FOR THE PROFESSIONAL COMMUNICATION OF SPECIALISTS IN THE CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF MEDIA CULTURE

The aim of this work is to analyze the influence of media culture on professional communication, application of new models of information transmission, the study and synthesis of innovative approaches in organization of information support of the industry, the formation of information environment of modern professional community.

The methodology involves the application of analytical methods to determine the dynamic part of the information management system of professional communication and identifying the interactions of its elements in the conditions of media culture. The system approach gave the opportunity to explore trends in the development of information systems in the information environment of the industry.

Scientific novelty. The article reflects the results of a study of problems of optimization of professional communication. Considers theoretical approaches to the definition of "professional communication". Proven relationship between effective professional information specialists and successful implementation of reform projects of the industry. The present state of study information support of professional communication in various fields. Lighted conceptual approaches to the definition of the main components of the system of professional information resources in the industry. The proposed principles of organization of modern integrated information resources metasytem industry in terms of media culture.

Conclusions. Optimization of processes for the development of professional information resources allows to intensify communication between industry professionals to exchange professional knowledge and practical experience, fosters the necessary communication competences of professionals. The problem of investigation of information support of professional communication experts becomes relevant in terms of media culture, which changes the model of information exchange, the search algorithms of formation and use of industry information resources. The impact of technology and media culture experience and the nature and methods of information interaction in a professional environment. Require a holistic understanding of the concept of information support of certain industries, allowing to identify common theoretical and methodological basis for the formation of integrated industrial resources in medicaljournal environment.

Keywords: professional communication, industry information resources, information industry, professional, information resources, information support of professional communication, professional information space, media culture.

Г.Е. Шунома

ТРАНСФОРМАЦИЯ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ СПЕЦИАЛИСТОВ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ МЕДИАКУЛЬТУРЫ

Цель работы заключается в проведении анализа влияния медиакультуры на профессиональную коммуникацию, применение новых моделей передачи информации, изучении и обобщении инновационных подходов в организации информационного обеспечения отрасли, формировании информационной среды современного профессионального сообщества.

Методология исследования заключается в применении аналитических методов для определения динамического состава системы информационного обеспечения профессиональной коммуникации и выявления особенностей взаимодействия ее элементов в условиях медиакультуры. Системный подход дал возможность исследовать тенденции развития системы информационного обеспечения в информационной среде отрасли.

Научная новизна. В статье отражены результаты исследования проблемы оптимизации профессиональной коммуникации. Рассмотрены теоретические подходы к определению понятия «профессиональная коммуникация». Доказана взаимосвязь между эффективностью профессионального информационного взаимодействия специалистов и успешностью реализации проектов реформирования отрасли. Проанализировано современное состояние

изучения информационного обеспечения профессиональной коммуникации в различных сферах деятельности. Освещены концептуальные подходы к определению основных составляющих системы профессиональных информационных ресурсов отрасли. Предложены принципы организации современной метасистемы интегрированных информационных ресурсов отрасли в условиях медиакультуры.

Выводы. Оптимизация процессов развития профессиональных информационных ресурсов позволяет интенсифицировать информационное взаимодействие между специалистами отрасли с целью обмена профессиональными знаниями и опытом практической деятельности, способствует формированию необходимых коммуникационных компетенций специалистов. Проблема исследования информационного обеспечения профессиональной коммуникации специалистов приобретает актуальность в условиях медиакультуры, которая меняет модели информационного обмена, поиска, алгоритмов формирования и использования отраслевых информационных ресурсов. Влияние технологий медиакультуры испытывают и характер, и способы информационного взаимодействия в профессиональной среде. Целостного осмысления требуют концепции информационного обеспечения отдельных отраслей, что позволит выявить общие теоретико-методологические основы формирования интегрированных отраслевых ресурсов в медиакультурной среде.

Ключевые слова: профессиональная коммуникация, отраслевые информационные ресурсы, информационное обеспечение отрасли, профессиональные информационные ресурсы, информационное обеспечение профессиональной коммуникации, профессиональное информационное пространство, медиакультура.

Постановка проблеми. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій вносить кардинальні зміни в усі сфери життя суспільства. Професійна комунікація, яка відбувається в інформаційному середовищі галузі, також активно застосовує нові технології і набуває нових інноваційних характеристик. Подальші процеси модернізації інформаційного забезпечення професійної комунікації фахівців потребують вивчення і дослідження можливих шляхів її оптимізації в умовах медіакультури.

Аналіз досліджень і публікацій. Власне явище медіакультури перебуває у сфері наукових інтересів широкого кола вчених. Різномасштабним дослідженням медіакультури займаються філософи, психологи, педагоги, культурологи, бібліотекознавці тощо. Для нашого дослідження значимим можемо назвати трактування медіакультури у монографії Н. Кіріллової. За визначенням вченої, медіакультура – це «сукупність інформаційно-комунікативних засобів, матеріальних і інтелектуальних цінностей, напрацьованих людством у процесі культурно-історичного розвитку, що сприяють формуванню суспільної свідомості і соціалізації особистості» [6]. Н. Кірілова зазначає також, що «медіакультура – особливий тип культури інформаційного суспільства» [7].

Медіакультура стала основою системної модернізації інформаційного забезпечення галузі, трансформації галузевих інформаційних ресурсів. Актуальності набуває комплексне дослідження нових моделей передачі інформації в професійному інформаційному середовищі, впливу медіакультури на комунікаційні процеси у професійній спільноті окремої галузі та галузевих комплексів.

Зазначимо важливу, для розробки даної концепції, низку досліджень проблем інформаційного забезпечення окремих галузей: фармацевтичної (Н. Гавриш) [5], митної справи (О. Лесюк) [8], медицини Т. Проценко [11], правової науки (Ю. Пасмор) [10], книжкової галузі (В. Сошинська) [12]. Розпочате вивчення інформаційного забезпечення фахівців готельно-ресторанної справи (аспірантка О. Гумен, науковий керівник Г. Шипота).

Отже, теоретичного узагальнення потребують питання інформаційного забезпечення професійної комунікації фахівців та її модернізація в умовах медіакультури. Таке положення дозволило сформулювати мету дослідження.

Мета дослідження полягає в проведенні аналізу впливу медіакультури на професійну комунікацію, застосуванні нових моделей передачі інформації, вивченні та узагальненні інноваційних підходів в організації інформаційного забезпечення галузі, формуванні

інформаційного середовища сучасної професійної спільноти.

Викладення основного матеріалу дослідження. Зароджена у лоні інформаційного суспільства, невід'ємна його складова, медіакультура водночас і продукт його розвитку, і потенціал, який, безумовно, впливає на подальші його перспективи. Складність інтерпретації медіакультури полягає у тому, що це не лише засоби передачі інформації, а й діяльність з передачі інформації, і предмет тієї діяльності або продукт цієї діяльності, де ця діяльність опредмечується, це й технології, які допомагають здійснити комунікаційну взаємодію.

Медіакультура розглядається у контексті глобального характеру поширення інформації у світовому інформаційному просторі. Теоретичне осмислення проблеми дозволяє підтримати тезу про цивілізаційне значення прискорення процесу формування особливої культури інформаційного суспільства – медіакультури на різних рівнях: особистісному, у групах суспільства та суспільства у цілому.

Комунікаційні процеси у професійній спільноті також зазнають впливу розвитку медіакультури. Збільшується обсяг професійної інформації, прискорюється обмін інформаційними ресурсами, спостерігається мовне різноманіття у кіберпросторі. В умовах інформатизації виникає нова культура спілкування, нова модель передачі інформації, що вимагає певної медіакомпетентності – готовності до роботи з електронними інформаційними ресурсами, проведення інформаційного пошуку в медіапросторі за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Поняття «медіакомпетентність» розкривається у новому напрямі у педагогіці, яке концептуально пов'язує вивчення «медіа» і «медіакомунікації» – медіаосвіта. На сучасному етапі поняття «медіаосвіта» розглядають набагато ширше: як роботу із медіатекстами, користування медіазасобами і технологіями, навіть формування готовності до життя в інформаційному суспільстві. Локальне дослідження, проведене у 2010-2011 рр., показало, що «рівень готовності до інформаційної діяльності, ступінь розвитку інформаційних потреб особистості накладає деякі обмеження щодо

використання алгоритмів пошуку, ідентифікації, сприйняття, засвоєння інформації. Високі вимоги до рівня інформаційної культури стають обов'язковими складовими готовності до інформаційної діяльності, застосування інформаційних технологій в комунікаційних взаємодіях» [13, 171].

Якщо говорити про готовність до професійної комунікації, то медіаосвіта спеціаліста – це формування культури комунікації у професійному інформаційному просторі, набуття вмінь і навичок проводити взаємобмін професійною інформацією засобами комп'ютерних технологій. Сучасна інформаційна поведінка користувача має бути визначена в рамках медіаформату, медіаповідомлення, медіакультури. Медіаосвіта допомагає отримати знання у сфері алгоритмів пошуку актуальної професійної інформації, створення, використання інформаційних ресурсів галузі, її інфраструктури, формує медіакомпетентність фахівців.

Важко переоцінити значення багатовекторних взаємозв'язків, взаємозалежностей і взаємовпливів медіаосвіти та інформаційно-комунікаційних технологій для розвитку професійної комунікації.

Термінологічний аналіз зіставлення понять «комунікація» і «спілкування» виявив неоднозначність їхнього розуміння у дослідженнях на різних етапах розвитку наукової думки.

Для нашого дослідження принципово важливим є інноваційний підхід до трактування термінів «комунікація» і «спілкування».

Сучасні дослідження комунікації, комунікаційної діяльності прогнозовано стають дедалі різноманітнішими. Глобалізація інформаційних відношень ставить нові завдання перед їхніми учасниками, сприяє виникненню нових видів комунікації та інформаційно-комунікаційних технологій для реалізації комунікаційної діяльності у новому електронному інформаційному середовищі.

У процесі еволюції термінологічного визначення поняття «комунікація», на певному її етапі, спостерігалось трактування понять «комунікація» і «спілкування» у єдиному синонімічному ряді. Функція передачі інформації, провідна і спільна для комунікації

та спілкування, була основою для висновків науковців про тотожність цих термінів.

Сучасний підхід до трактування змісту понять «комунікація» і «спілкування» суттєво відрізняється. Близьке нам зіставлення цих понять висвітлене у дослідженні О. Берегової. Аргументуючи свою позицію, О. Берегова зазначає, що поміж іншими варіантами, термін «комунікація» використовується для позначення «процесу передачі інформації від людини до людини» [1, 21]. Тоді як «спілкування, – підкреслює дослідниця, – розглядають як міжособистісну взаємодію людей при обміні інформацією пізнавального або афективно-оцінювального характеру» [1, 21].

Відрізняється і функціональна спрямованість спілкування та комунікації. О. Берегова серед основних функцій спілкування називає контактну, що має задовольнити потребу людини в контакті з іншими людьми, та впливову, яка виявляється в постійному прагненні людини певним чином впливати на свого партнера» [1, 21]. Дослідниця підкреслює, що різняться і цілі комунікації та спілкування: для спілкування – це конструктивний пошук спільного смислу, заснований на взаємному прагненні до згоди й розуміння, а для комунікації – це пошук інформації (знання) та уточнення понять [1].

Великий тлумачний словник сучасної української мови подає визначення поняття «професіонал» як «доброго фахівця, знавця своєї справи» [2, 995]. Набуття необхідних професійних якостей, їхнє постійне вдосконалення прогнозовано робить пріоритетною якістю фахівця вмотивованість до творчої праці з різноманітними інформаційними ресурсами для отримання нового знання, обміну професійною інформацією.

Змістове наповнення поняття «професійна комунікація» розглядається різноаспектно. У деяких дослідженнях на перше місце у визначенні висувається аспект комунікації персоналу під час діяльності у певній галузі або досліджуються особливості передачі управлінської чи виробничої інформації. На наш погляд, саме медіакультура викликає актуалізацію вивчення такої складової професійної комунікації, як передача професійних знань. Нова модель передачі інформації створює

умови для активізації поширення професійної інформації, створення єдиного професійного інформаційного простору. Професійна спільнота отримує не тільки вільний доступ до національних і міжнародних ресурсів професійної інформації, але й можливість брати безпосередню участь у її створенні, критичному аналізі й обговоренні, активному просуванні для реформування галузі.

Ми пропонуємо таке трактування цього терміна у рамках проблеми, яку вивчаємо: професійна комунікація – це інформаційна взаємодія фахівців певної галузі з метою обміну знаннями, технологіями і методиками організації та ведення продуктивної професійної діяльності.

Професійна комунікація стає необхідною для ефективного розвитку галузі в умовах зростання обсягів професійної інформації, для актуалізації алгоритмів результативної діяльності у певній сфері, обговорення продуктивного досвіду та перспективних проектів, проведення дискусій, окреслення сучасних проблем та створення прогнозів щодо їхнього вирішення. Тому можемо зазначити, що професійна комунікація є інструментом ефективно професійної діяльності, необхідною умовою оптимального розвитку галузі.

Професійна комунікація формує професійно зорієнтовані інформаційні навички для ефективно реалізації інформаційних потреб. Своєю чергою, необхідність реалізації інформаційних потреб у професійній інформації сприяє мотивації фахівця до професійного читання. Ю. Мелентьєва, наводячи висновки соціологічних досліджень, зазначає, що «професійне читання притаманне, передусім, «високим професіоналам», які мають за мету досягти вершин професії, вбачають у професійній діяльності не просто джерело засобів до існування, але й покликання» [9, 58].

Професійна комунікація – це процес взаємодії колег, спрямований на організацію й оптимізацію професійної діяльності із залученням інформаційних ресурсів професійних об'єднань, асоціацій, галузевих інформаційних центрів тощо. Отже, серед умов оптимізації професійної комунікації можемо назвати розширення професійних контактів, розвиток діяльності професійних спільнот, формування

професійного інформаційного середовища.

Особливо значимим для висококонкурентного ринку праці стало дослідження інфраструктури медіакультури. Можна констатувати, що інфраструктура медіакультури пройшла складний шлях випробування від локалізму, ідеологічних локальних імперативних повідомлень до множинності плюральності інформації, яка потребує селекції й активності суб'єкта сприйняття. Тому наступною умовою трансформації інформаційного забезпечення професійної комунікації буде акцентування уваги на ступені переробки документної інформації у ресурсі, а саме – збільшення аналітичних документів та урізноманітнення їхніх видів у галузевих інформаційних ресурсах.

Обґрунтування наступного принципу лежить у площині висновків О. Воскобойнікової-Гузевої, яка підкреслює, що «інформаційна детермінанта всесвітнього суспільного розвитку істотно позначилася на організаційно-функціональному розвитку інформаційно-бібліотечних комплексів» [4, 264].

Дійсно, на наш погляд, кардинально змінити ситуацію з інформаційним забезпеченням галузі може комплексний підхід – формування з окремих інформаційних потоків єдиної метасистеми інтегрованих інформаційних ресурсів галузі. До учасників такого проекту мають долучитися бібліотеки, інформаційні центри і служби науково-дослідних інститутів, вищих навчальних закладів, наукововиробничих комплексів, професійні товариства, об'єднання та асоціації тощо.

Інтегровані інформаційні ресурси установ окремого профілю (наприклад вищих навчальних закладів) мають бути вбудованими в єдину метасистему інтегрованих інформаційних ресурсів цієї галузі.

Розглядаючи проблему формування єдиної метасистеми інтегрованих інформаційних ресурсів галузі, як наукову, пропонуємо до обговорення групу принципів її організації. Виокремимо принцип колегіальності формування та управління метасистемою. Кожна установа як учасник проекту пропонує модератора, який відповідає за управління інтегрованим інформаційним ресурсом. Алгоритм може бути таким: за результатами обговорення кандидатур обирають модератора, який

відповідає за інтегрований інформаційний ресурс, наприклад вищих навчальних закладів (профільного спрямування), або модератора, який координує формування інтегрованого інформаційного ресурсу науково-дослідних установ галузі. Група модераторів входить до колегії, яка розробляє проект стратегії розвитку й управління ресурсом, проводить її обговорення та корегування, визначає складові інформаційної метасистеми, порядок взаємодії модераторів, координує діяльність усіх учасників проекту.

Важливим є також принцип оперативності. Він реалізується через оперативне відображення інформаційних ресурсів на основі систематичного вивчення й аналізу інформаційних потреб фахівців і шляхом застосування методики прогнозованого інформаційного попиту.

Принцип ефективності інформаційного забезпечення дозволяє зняти дублювання при створенні подібних за тематикою інформаційних продуктів, запровадити систему контролю якості інформаційних ресурсів.

Принцип ізоморфізму дає можливість застосовувати інтенсивні методики розвитку метасистеми інтегрованих інформаційних ресурсів, коли кожний інтегрований інформаційний ресурс має подібну структуру.

Принцип уніфікації допомагає організувати діяльність за певним алгоритмом при створенні та подальшій роботі над складовими інформаційних ресурсів, дотримуватися визначених вимог щодо підготовки бібліографічних, реферативних, аналітичних документів.

Провідною тенденцією сучасної інформаційної діяльності у медіакультурному середовищі стає віртуалізація і, якщо довідково-бібліографічне обслуговування у мережевому інформаційному просторі, надання віртуальних довідок увійшло до повсякденної практики, то питання корпоративного підходу до формування єдиного професійного інформаційного простору в мережевому середовищі потребує подальшого дослідження і концептуального осмислення. Т. Вилегжаніна звертає увагу на те, що «попри всі позитивні приклади корпоративної діяльності, теоретично розроблених концепцій створення та функціонування бібліотечних корпорацій в Україні немає, і причиною цього є недостатньо опрацьована система

бібліотечних корпоративних відносин у мережевому середовищі. Віртуальні корпоративні відносини поки що є новим напрямом у діяльності бібліотечних установ» [3, 69]. Скажімо, корпоративний підхід в організації інформаційного забезпечення фахівців бачиться нами, як відповідь на реальні потреби професійної спільноти у модернізації галузевого інформування в умовах медіакультури.

Висновки із дослідження і перспективи подальшого вивчення проблеми. Оптимізація процесів розвитку професійних інформаційних ресурсів дозволяє інтенсифікувати інформаційну взаємодію між спеціалістами галузі з метою обміну професійними знаннями і досвідом практичної діяльності, сприяє формуванню необхідних комунікаційних компетен-

цій фахівців. Проблема дослідження інформаційного забезпечення професійної комунікації фахівців набуває актуальності в умовах медіакультури, яка змінює моделі інформаційного обміну, пошуку, алгоритмів формування і використання галузевих інформаційних ресурсів. Вплив технологій медіакультури зазнають і характер та способи інформаційної взаємодії у професійному середовищі. Цілісного осмислення потребують концепції інформаційного забезпечення окремих галузей, що дозволить виявити загальні теоретико-методологічні основи формування інтегрованих галузевих ресурсів у медіакультурному середовищі. Перспективними можуть бути також дослідження інтерактивних видів інформаційної взаємодії у професійному середовищі.

Список використаних джерел

1. Берегова О.М. Культура та комунікація: дискурси культуротворення в Україні в XXI столітті / О.М. Берегова. – К. : Інститут культурології АМУ, 2009. – 184 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл., ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
3. Вилегжаніна Т. Публічні бібліотеки України на зламі століть : вибр. ст. / Т. Вилегжаніна ; добір матеріалів та упоряд. С. Басенко, З. Савіна ; відп. ред. З. Савіна ; Нац. парлам. б-ка України. – К., 2015. – 272 с.
4. Воскобойнікова-Гузєва О. В. Стратегії розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України: генезис, концепції, модернізація : монографія / О. В. Воскобойнікова-Гузєва ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Г. І. Ковальчук. – К. : Академперіодика, 2014. – 362 с.
5. Гавриш Н. Бібліотечно-ресурсні засоби забезпечення інформаційних потреб фахівців фармацевтичної галузі / Н. Гавриш // Вісник Книжкової палати. – 2012. – №2. – С. 33-36.
6. Кириллова Н.Б. Медіакультура от модерна к постмодерну : монографія / Н.Б. Кириллова. – М. : Академический проект, 2006. – 448 с.
7. Кириллова Н.Б. Медіакультура: теория, история, практика : учебное пособие / Н.Б. Кириллова. – М. : Академический проект, 2008. – 496 с. – (Фундаментальный учебник).
8. Лесюк О.В. Бібліотечно-інформаційний сегмент комунікаційного середовища митної справи України: стратегії формування : дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03 / Лесюк Ольга Василівна ; Харк. держ. акад. культури. – Х., 2012. – 227 арк.
9. Мелентьева Ю.П. Основные модификации чтения: особенности формирования и бытования / Ю.П. Мелентьева // Библиотековедение. – 2016. – № 5. – С. 54-62.
10. Пасмор Ю.В. Бібліотечно-інформаційне забезпечення правової науки в Україні: напрями консолідації : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій / Ю.В. Пасмор; Харк. держ. акад. культури. – Х., 2011. – 30 с.
11. Проценко Т. Комунікаційні канали та засоби задоволення інформаційних потреб сімейних лікарів / Т. Проценко // Вісник Книжкової палати. – 2013. – № 10. – С. 24-27.
12. Сошинська В.Є. Трансформація каналів професійної комунікації в документно-інформаційній сфері / В.Є. Сошинська // Вісник Книжкової палати. – 2012. – № 6. – С. 16-19.
13. Шипота Г.Є. Еволюція інформаційних потреб особистості в умовах медіакультури інформаційного суспільства / Г.Є. Шипота // Питання культурології : зб. наук. праць. Вип. 26 / Київський національний університет культури і мистецтв. – К., 2010. – С. 169-175.

References

1. Berehova, O.M. (2009). Culture and communication: discourses of the cultural formation in Ukraine in the XXIst century. Kyiv: Instytut kulturolohii AMU [in Ukrainian].
2. Great understanding dictionary of the modern Ukrainian language. (2002). Kyiv: VTF «Perun» [in Ukrainian].
3. Vylehzhaniina, T. (2015). Public libraries of Ukraine at the range of the centuries. Kyiv: Nats. parlam. b-ka Ukrainy [in Ukrainian].
4. Voskoboinikova-Huzieva, O. V. (2014). Strategies of the development of the librarian-informational field of Ukraine: genesis, conceptions, modernization. Kyiv: Akademperiodyka [in Ukrainian].
5. Havrysh, N. (2012). Librarian-resources means of the supporting of the informational needs of the pharmacy sphere specialists. *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 2, 33-36 [in Ukrainian].
6. Kyrylova, N. B. (2006). Media-culture since Modern to Postmodern. Moscow: Akademycheskyi proekt [in Russian].
7. Kyrylova, N. B. (2008). Media-culture: theory, history, practice. Moscow: Akademycheskyi proekt [in Russian].
8. Lesiuk, O. V. (2012). Librarian-informational segment of the communication environment of the custom of Ukraine. Candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
9. Melenteva, Yu. P. (2016). The main modifications of the reading: features of the formation and functioning. *Bibliotekovedenie*, 5, 54-62 [in Ukrainian].
10. Pasmor, Yu.V. (2011). Librarian-informational support of the Law in Ukraine: the trends of the consolidation. Candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
11. Protsenko, T. (2013). Communicative channels and means of the satisfying of the informational needs of the family doctors. *Visnyk Knyzhkovoï Palaty*, 10, 24-27 [in Ukrainian].
12. Soshynska, V. Ye. (2012). Transformations of the channels of the professional communication in the documentary-informational sphere. *Visnyk Knyzhkovoï Palaty*, 6, 16-19 [in Ukrainian].
13. Shypota, H. Ye. (2010). Evolution of the informational needs of the personality in the media-culture of the informational society. *Pytannia kulturologii*, 26, 169-175 [in Ukrainian].

Відомості про авторів

Артамонова Неоніла Олегівна – доктор наук із соціальних комунікацій, старший науковий співробітник, завідувач відділу наукового аналізу та моніторингу інтелектуальної власності ДУ «Інститут медичної радіології ім. С.П. Григор'єва Національної академії медичних наук України», професор кафедри інформатики та інтелектуальної власності НТУ «ХПІ»

Бриль Юлія Олексіївна – аспірантка Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Веденєєв Дмитро Валерійович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та гуманітарних наук Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Кашеварова Наталія Григорівна – кандидат історичних наук науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Курбан Олександр Васильович – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри реклами та зв'язків з громадськістю Київського університету ім. Б. Грінченка

Ляхоцький Володимир Павлович – доктор історичних наук, професор, Державна архівна служба України

Ляхоцька Лариса Леонідівна – кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри відкритих освітніх систем та інформаційно-комунікаційних технологій Державного вищого навчального закладу «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України

Матвійчук Лариса Олександрівна – учений секретар відділення історії, філософії та права НАН України, кандидат із соціальних комунікацій

Рибачок Олег Миколайович – аспірант Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського

Толок Євгенія Василівна – аспірант кафедри зв'язків з громадськістю та реклами Київського національного університету культури і мистецтв

Тур Оксана Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Кременчуцького національного університету ім. Михайла Остроградського

Філіпова Людмила Яківна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інформаційно-документних систем, декан факультету соціальних комунікацій Харківської державної академії культури

Шматко Тарас Григорович – аспірант Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри книгознавства і бібліотекознавства Київського національного університету культури і мистецтв

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЙ

Загальні положення

Редакційна колегія фахових видань Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (далі – Академії) у своїй роботі керується нормами законодавства України у сфері освіти, наукової діяльності та інтелектуальної власності.

До публікації в журналі приймаються статті проблемного, узагальнюючого, методичного характеру, які являють собою оригінальні наукові дослідження, що **раніше ніде не друкувалися**.

Статті приймаються українською, російською або англійською мовами.

Обов'язковими етапами роботи редакційної колегії з опрацювання статей перед публікацією є:

– перевірка на предмет дотримання вимог до редакційного оформлення, згідно з державними стандартами України (ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»; ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання»; ГОСТ 7.9-95 (ИСО 214-76) «Реферат и аннотация. Общие требования»; ДСТУ 3582-97 «Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила»;

– здійснення редколегією внутрішнього та зовнішнього рецензування статей (пп. 2.10, 2.11 Наказу МОН України від 17 жовтня 2012 року № 1111 «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України»);

– перевірка статей на плагіат (Статті 1, 5 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»; Стаття 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права»; п. 16 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника»).

Етапи підготовки до друку

Передаючи статтю до редакції, автор гарантує наявність у нього авторських прав на рукопис і дає згоду на публікацію тексту та метаданих статті (зазначення прізвищ та ініціалів автора, місця його роботи, електронної адреси для кореспонденції) у друкованій та електронній версіях журналу, що передбачає дотримання політики відкритого доступу, згідно з умовами ліцензії Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (див. сайт <http://nakkkim.edu.ua/nauka/93-vidannya-akademiji>) – можливість вільно читати, завантажувати, копіювати та поширювати зміст статті з навчальною та науковою метою із зазначенням авторства.

1. Статті подають до відділу наукової та редакційно-видавничої діяльності Академії у робочі дні (з понеділка по четвер з 14.00 до 18.00) за **адресою: Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, вул. Лаврська, 9, корпус 11, 2-й поверх, кабінет 37, тел. (044) 280-21-93, e-mail: nauka@dakkkim.edu.ua.**

2. Статті магістрантів, аспірантів, здобувачів (осіб, які не мають наукового ступеня) **обов'язково супроводжуються рецензією** із зазначенням наукової новизни та актуальності публікації, підписаною доктором чи кандидатом наук (фахівцем за профілем). Підпис рецензента має бути засвідченим печаткою у кадровому підрозділі.

3. До відділу наукової та редакційно-видавничої діяльності Академії подається паперовий примірник статті та її електронна версія. На кожній сторінці роздруківки автор проставляє свій підпис, а на першій сторінці також зазначає дату подання статті до друку.

4. Стаття, у якій виявлено запозичення з матеріалів інших авторів без посилання на джерело, не повертається на доопрацювання та не публікується, а її автор може подати до редколегії інший матеріал.

У разі повторного виявлення запозичень, редакція залишає за собою право не брати в подальшому до друку матеріали цього автора.

5. Правила цитування:

- усі цитати мають закінчуватися посиланнями на джерела;
- посилання на підручники є небажаним;
- посилання на власні публікації допускається лише в разі нагальної потреби;
- вторинне цитування не дозволяється;
- якщо в огляді літератури або далі по тексті йде посилання на прізвище вченого – його публікація має бути в загальному списку літератури після статті.

6. За наявності трьох і більше граматичних помилок на сторінці, текст до публікації не приймається.

7. Редколегія організує внутрішнє (обов'язкове) та зовнішнє (за необхідності) рецензування статей. Редакція інформує автора про результат розгляду, надсилаючи йому електронною поштою висновок.

Якщо автор не згоден із зауваженнями рецензента, він має обґрунтувати це письмово. Редколегія залишає за собою право відхилити статтю, якщо автор безпідставно залишає без уваги побажання рецензента.

Структура статті

1. Індекс УДК.

2. **Відомості про автора українською, російською та англійською мовами**, що містять такі дані (без скорочень та аббревіатур): прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада із зазначенням структурного підрозділу та назви установи за основним місцем роботи автора. Наприклад: *Єсипенко Роман Миколайович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри суспільних наук Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.*

3. **Контактна інформація**: номер телефону, електронна пошта.

4. **Назва статті** українською, російською та англійською мовами.

5. **Анотації та ключові слова** наводяться трьома мовами (українською, російською, англійською):

а) анотація українською мовою містить «характеристику основної теми, проблеми, мети статті та її результати». Середній обсяг анотації – **не більше 300 слів (не більше 2300 друкованих знаків з пробілами)**;

б) анотація російською мовою та англійською мовою є перекладом україномовного варіанту, **не більше 300 слів (не більше 2300 друкованих знаків з пробілами)**;

в) анотація наводиться **одним абзацом**, з вирівнюванням по ширині; анотація надається згідно з вимогами наукометричних баз як **структурований реферат**, вона повинна містити такі виділені елементи: **мета роботи, методологія, наукова новизна, висновки**.

«Після кожної анотації наводять ключові слова відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів (загальною кількістю не меншою трьох і не більшою десяти) повинна відбивати поза контекстом основний зміст наукової праці.

Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому» (Пономаренко Л. А. *Як підготувати і захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня: методичні поради.* – К., 2010).

Наприклад:**Антропологічна компонента природи держави**

В.В.Хміль, Т.В. Хміль

Мета роботи. Дослідження пов'язане з пошуком нових засобів і методів обґрунтування етичних моральних норм як основи для громадянського втручання в життя держави. Криза певних соціальних теорій і моделей розвитку суспільств не завжди враховує місце та роль держави в соціальних, політичних і духовних перетвореннях. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні компаративного, історико-логічного методів. Зазначений методологічний підхід дозволяє розкрити та піддати аналізу певні моделі стосовно антропологічної компоненти в соціальних відносинах, що надаються певними типами державних утворень з метою знайти динамічний погляд на майбутнє людини, нові виміри її самореалізації. **Наукова новизна** роботи полягає в розширенні уявлень про еволюцію свободи людини в різних історичних типах держав. Порівняльний аналіз розвитку держав і місця в них свободи людини надає можливість глибше усвідомити антропологічну детермінанту, яка поступово підпорядковує та бере під свій контроль державні інституції, що необхідні для гуманізації зовнішніх умов буття людини, а також виявити напрями розбудови держави та простір для самодіяльності людини як «від чого» так і «для чого» необхідна свобода особистості. **Висновки.** Осмислення розвитку парадигмальних систем, що засновані на моральній складовій держави, дає нову точку відліку для реформаторської діяльності в напрямі зближення держави із загальнолюдськими цінностями. Держава, розбудовуючи себе на моральних загальнолюдських принципах, просувається до свого самознищення, як силового поля влади.

6. Вимоги до основного тексту:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячено означену статтю;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі (Витяг з Постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1).

7. Структурні елементи статті необхідно виділити з абзацу курсивом, а саме: *Актуальність теми дослідження. Мета дослідження. Виклад основного матеріалу. Наукова новизна. Висновки.*

Наведені будь-які статистичні дані мають бути підкріплені посиланням на джерела.

8. **Список використаних джерел** оформлюють згідно з вимогами ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 та ДСТУ 3582-97. Джерела наводять мовою оригіналу в алфавітному порядку.

У списку має бути не менше 7-8 посилань на джерела, бажана наявність іноземних джерел; рекомендовано посилання на іноземні журнали з високим індексом впливовості або базову монографію в цій галузі.

Прийняті скорочення назв міст публікації: Київ – К., Дніпропетровськ – Д., Харків – Х., Одеса – О., Донецьк – Дн., Москва – М., Санкт-Петербург – СПб., Ленінград – Л., Мінськ – Мн.

9. **References** (література латиницею) наводиться повністю окремим блоком, повторюючи список літератури, наданий національною мовою, незалежно від того, є в ньому іноземні джерела чи немає. Якщо в списку є посилання на іноземні публікації, вони повністю повторюються у списку, наведеному в латиниці.

Список References оформлюють відповідно до стандарту **APA** (American Psychological Association (*APA*) Style). Рекомендовано користуватися системами автоматичної транслітерації:

– для транслітерації українського тексту латиницею слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://translit.kh.ua/#passport>);

– для транслітерації російського тексту латиницею – систему Держдепартаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html).

Оформити цитування відповідно до стилю APA можна на сайті онлайнного автоматичного формування посилань:

– Citation Machine (<http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>)

– <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual>

Зразок детального оформлення транслітерованого латиницею списку використаних джерел див. на сайті Академії: http://nakkim.edu.ua/images/vidannya/8F_References.pdf

Технічне оформлення

1. Обсяг – до 13 сторінок (20000 друкованих знаків з пробілами).

2. Текстовий процесор Microsoft Word.

3. Шрифт Times New Roman (Times New Roman Cyrillic), 14 кегль.

4. Поля: не менше 2 см.

5. Полуторний міжрядковий інтервал.

6. Посилання: [8, 25], де 8 – порядковий номер джерела у списку, 25 – номер сторінки.

Посилання на кілька джерел: [8, 25; 4, 67].

7. Лапки: «...»; подвійні лапки для оформлення цитати в цитаті: «“...”».

8. Ілюстрації подають за крайньої необхідності окремими файлами. Формат jpeg з роздільною здатністю не менше 300 dpi без стиснення.

Зразок підпису під ілюстрацією: *В. Стерлігов. Крива проблема №1. 1970. Полотно, олія. 83×105. Державний музей історії. Санкт-Петербург.*

9. Таблиці і формули виконують згідно з вимогами ДСТУ 3008-95.

8. Примітки оформлюють як виноски. Засоби Microsoft Word не використовують. Знак виноски виконують надрядковою арабською цифрою безпосередньо після того слова, числа, символу, речення, до якого дають пояснення. Примітки розміщують після основного тексту перед списком використаних джерел.

Приклад: У тексті:

Мета статті – простежити взаємозв'язок між філософською категорією Ніщо¹ та концепцією...

Після основного тексту перед списком використаних джерел:

Примітки:

¹ Написання Ніщо з великої літери використовується у тих випадках, коли мається на увазі відповідна філософська категорія, при акцентуванні її значущості та за бажанням самого автора. У наведених цитатах написання подано з урахуванням авторського правопису.

Підп. до друку 16.12.2016. Формат 60x84 1/8. Папір др. апарат.

Друк офсетний. Ум.-друк. арк. Зам. Тираж 1000 прим.

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 3953 від 12.01.2011.